
1-2•2001

*ROMANO
DŽANIBEN*

ČASOPIS
ROMISTICKÝCH
STUDIÍ

OBSAH

Přání do nového tisíciletí	3
Osmdesáté narozeniny Ilony Lackové:	
Uľiľom tel bachtaľi čercheň	
Narodila jsem se pod šťastnou hvězdou	12
<i>Elena Lacková</i>	
Ago, Ago, tre kale jakha...	
Ago, Ago, tvé černé oči... ..	17
<i>Hana Šebková</i>	
Maškarutno lekhipe	
(Náčrt historie společného mezinárodního pravopisu romštiny a jeho pravidel)	30
<i>Petre Copoiu</i>	
Uzavírání partnerských svazků mezi Romy v Rumunsku	40
<i>Svetislav Kostić</i>	
Lexika mluvního a slovesného projevu	61
<i>Rastislav Pivoň</i>	
František Štampach - jeho prínos pre rozvoj	
romistiky v Československu	71
SOUČASNÁ ROMSKÁ LITERÁRNÍ TVORBA	79
<i>Šani Dzurko</i>	
Sar me dživavas	
Jak jsem žil	79
<i>Gejza Demeter</i>	
Duj jepaša	
Dva poloduši	88
<i>Helena Červeňáková-Laliková</i>	
Pal i Káji Sára	
O Černé Sáře	95
<i>Jan Šándor</i>	
Veci medzi nebom a zemou	101
<i>Erika Oláhová - Lakatošová</i>	
Dítě	105

<i>Jana Kramářová</i> Duj trin lava pal o Gejzas Pár slov o Gejzovi (Medailónek Gejzy Horvátha)	108
<i>Gejza Horváth</i> Míro papus Můj dědeček	112
O Drifkus Drilko	115
ROMŠTÍ VÝTVARNÍ UMĚLCI	121
<i>Karolína Ryvolová</i> (Ne)smělé kroky Pavla Kroky	121
<i>Jana Horváthová</i> Romské výtvarnictví v zemích bývalého Československa - 2. část	124
PORTRÉTY	131
<i>Renata M. Erichová</i> Mozes F. Heinschink	131
<i>Christiane Fenneszová-Juhaszová</i> Čhorvaleja, but phiresa... Vousáči, pořád se touláš... (Portrét prof. Mozese F. Heinschinka)	133
<i>Christiane Fenneszová-Juhaszová</i> Zvukové dokumenty o romské kultuře ve vídeňském Fonografickém archivu	143
<i>Petra Cech - Mozes F. Heinschink</i> Nejstarší zvukový záznam romštiny ve vídeňském Fonografickém archivu	147
<i>Mozes F. Heinschink</i> Zpráva o situaci Romů v Kosovu	150
RECENZE - ANOTACE	152
INFORMACE	179
OHLASY	184

PŘÁNÍ DO NOVÉHO TISÍCILETÍ

Na konci roku 2000 jsme požádali několik svých romských přátel a spolupracovníků časopisu, aby nám napsali, co by do nového roku - vlastně do nového tisíciletí - přáli:

So bi kamenas andro berš 2001?

- 1. sobě a své rodině*
- 2. Romům*
- 3. všem lidem na světě.*

- 1. perdal tumende the tumari fameŕija***
- 2. perdal o Roma***
- 3. perdal savore manuša pro svetos***

Dostali jsme tolik krásných odpovědí, že jsme jen stěží hledali způsob, jak je všechny umístit do prvního dvojčíslí tohoto roku. Kromě několika úvodních delších příspěvků jsou kratší přání rozmístěna po celém čísle.

1. Kamás bo ča sajscipen, bacht.

2. Vaš savore Roma bo kamás, kaj len manuša te rado dikhen, kaj len te len maškar peste a kaj len te den paŕiv. Hine tiž manuša, tiž len hin jilo, tiž šunen loš the dukh, tiž kamen te dživel.

3. Perdal savore manuša bo mangás - te man o Del šunel - kaj ňlgda te na jel vojna. Kaj o manuša te dživen bije dar, kaj ňlkhaj te na jel bokh, kaj savore manuša - až dží andre Afrika - kaj te na bokhaŕon u kaj te na jen nasvale. A so najbuter bo kamás, kaj savore manuša pes te rado dikhen, kaj pes te ŕikeren, kaj jekhetane peskeri buŕi te keren.

Me duminav mange raŕi, sar džav te sovel, že o manuša zabisterde pre Phuv, že la na šunen tel o pindre. Vaš oda laha keren kavka, že andre late muken savoro džungipen, savore kola jedl, odi džung - me man na čudaŕinav, že pes darekaj imar rozperel, pharol. Manuš majinlas te šunel e Phuv, že pal e Phuv phirel. Že joj hlŕi, so les ŕikerel, so les del te chal...

Me mange pamecinav čirla, o gadže, sar avenas andal e Amerika, e Phuv čumidenas. Ada me dikhŕom. Adadžives la ňiko na respektinel. Čirla manuša vakerenas ola Phuvaha, manuš pre late kerlas, ŕikerlas la andro vast.

A o Roma ñigda na ñičinenas e Phuv. Ñiko lenge našťi oda prisudzinel. Rom e Phuv rado dikhelas, bo jov andro veš sohlas, andro veš kerlas buťi, andro veš kerlas peske jag, tavelas.

A na že e Phuv imar zñičinde, aľe imar the o Ěebos narušinde. Kola raketi, kola demavipena - olestar hin kala katastrofi! Te jela kajse katastrofi, so zalela o paňi, savoro, jela bari bokh, jela bari dukh, pherdo manuša našľona. Manuša kamen so jekhvar buter, len andal e Phuv, andal o Paňi, andal o Luftos - aľe na den len pale, na den len paťiv, la Phuvake, le Paňeske, le Luftoske, na džanen te paľikerel...

Me mišlinav, že dureder džana ča ola džene, so kamen te jel lačhe. So na dikhen ča pes, aľe dikhen the avres...

1. Přála bych si jen zdraví, štěstí.

2. Všem Romům bych přála, aby je lidi měli rádi, aby je vzali mezi sebe a vážili si jich. Jsou to taky lidi, taky mají srdce a cítí radost i bolest, taky chtějí žít.

3. A všem lidem bych přála - jestli mě Pán Bůh slyší - aby nikdy nebyla válka. Aby lidi žili beze strachu, aby nikde nebyly hladomory, aby všichni lidi - i tam někde v Africe - aby nehladověli a nebyli nemocní. A ze všeho nejvíc bych chtěla, aby se lidi měli rádi, aby si vážili jeden druhého a pracovali společně.

Když v noci uléhám, kolikrát přemýšlím o tom, že lidi zapomněli na Zemi, že ji necítí pod nohama. A proto s ní takhle zacházejí, že do ní pouštějí všelijakou špínu, jedy, nečistotu - nedivím se, že se z toho ta Země už někde rozpadá a puká. Člověk by měl Zemi cítit, měl by cítit, že po ní chodí. Že je to ona, co ho drží a co ho živí. Pamatuju si, jak dříve gádžové, když se vraceli z Ameriky, tak Zemi políbili. A to jsem viděla. Dneska Zemi nikdo nerespektuje. Dříve si lidé se Zemí povídali, člověk s ní pracoval, bral ji do ruky.

Romové Zemi nikdy neničili. Z toho je nemůže nikdo obviňovat. Rom měl Zemi rád, protože nocoval v lese, v lese pracoval, v lese si dělal ohýnek, v lese vařil.

A lidi nezničili jenom Zemi, narušili už i Nebe. Všechny ty rakety, ty výbuchy - z toho pocházejí katastrofy. A přijdou katastrofy, že všechno sebere voda, bude hlad, bude utrpení, spousta lidí zahyne. Lidé chtějí stále víc a víc, chtějí stále víc mít, berou ze Země, berou z Vody, berou ze Vzduchu - ale nevracejí tam nic zpátky, nedávají Zemi, Vodě, Vzduchu úctu, nedovedou být vděční...

Myslím si, že dál půjdou ti, kteří se budou snažit být dobří. Kteří si nebudou hledět jen sebe, ale budou mít ohled i na druhé.

Margita Reiznerová, romská básnířka, Lokeren (Belgie)

1. - 2. Romale, te resen kado nejvo berš taj vi e ávera šelberš zourasa, sastimasa, bachťasa taj barvalimasa tumáre žamutrenca, bouranca, unokonca, majláše moudosa sar akánik.

3. Te avel kado nejvo berš taj vi e ávera šelberš jekhe dromesa, te haťáras ame, te kamas jejkh ávres, te avel maškar amende páťiv, te rakhas

i čáči svoboda, savi trajij ando manušesko jílo. Te žutij ame ande kado, manušale, amáro Dejvlouro.

1. - 2. Romové, ať Vás zastihne tento nový rok i další staletí v plné síle a ať ho oslavíte ve zdraví, štěstí a hojnosti spolu se svými zeti, nevěstami a vnoučaty, zkrátka ještě lépe než doposud.

3. Ať je tento nový rok a nové století novou cestou pro porozumění, lásku a toleranci, ale i cestou k objevení pravé svobody, která žije v srdci člověka. K tomu ať nám dopomáhá náš Stvořitel - Bůh.

Margita Lakatošová, pracovnice Úřadu městské části Praha 3

1. So kíváninav mre čhavórengé taj mre čaládoske ando Nevo berš? Éšo šorba but sastipe, but bast taj zór. Káj te kamas jék ávre, káj te keras amenge díve jék ávre te šunen, hoď so leske kampe, káj jék ávre te hajovas, jék ávreske te šegítinas, káj te džanas, hoď si amen mindíg valako, pal kaste šaj džav mre dukhenca taj mre gondenca.

2. Ole sogodi Romenge kíváninav but but sastipe taj bast. Káj ando áver ezeri berš te na musaj te daran upro šajátno íleto ní upre čhavórengero íleto. Káj te šaj óvas gizdave upre amaro romipen taj upre odá, hoď Roma sam. Káj o sogodi Roma uze jék ávreste te astaren taj bára gódaha te keren min-deneko.

3. Káj o orvošša már sig ári te gondulinen asave orvoššági, káj o mili-jóni nípi te na mussaj upro cilo világo te meren upro nasvalipja, upro rakovina taj AIDS. Káj o nípi upro cilo világo ketháne te thoven pumare šére taj ketháne te vakeren. Káj te na óvel már nikháj šoha háborúvi taj máriben, káj amaro čaládo te na musaj ando háborúvi te meren.

1. Co přeji svým dětem a své rodině v Novém roce? Tak především pevné zdraví, štěstí a sílu. Abychom se měli vzájemně hodně rádi, abychom si na sebe udělali vždycky čas, uměli jeden druhému naslouchat, poradit, pomoci, abychom věděli, že se můžeme jeden na druhého vždycky spolehnout, a aby nikdo nikdy nezůstal se svým trápením sám.

2. Všem Romům přeji také v první řadě zdraví a štěstí. Aby se v příštím tisíciletí nemuseli bát o život svůj, svých dětí a bližních. Aby mohli být hrdí na své romství. Aby si navzájem zbytečně nezáviděli a byli jednotní.

3. Aby lékaři už brzy našli účinné léky, aby už nemusely miliony lidí na celém světě umírat na choroby, jako je rakovina a AIDS. Aby se lidé na celém světě už konečně domluvili a přestali mezi sebou válčit. Aby ustaly všechny války na celém světě a lidé v nich nemuseli umírat.

Hilda Pášová, sekretářka ředitele Městského centra sociálních služeb a prevence, Praha

1. Rodině přeji, aby se všichni milovali navzájem, ctili a vážili jeden druhého a aby to také dokázali osvědčovat v každodenní praxi, což je to nejobtížnější. Nikdy nebudou mít nikoho bližšího, ke komu by se měli tak chovat. A nedělají-li to, což je obvyklé, je to chyba.

2. Romům bych přál, ať vždy zváží každý krok dříve, než ho učiní. Vzdělání jim k tomu může velmi pomoci. To není jen cesta k penězům, je to především zbraň proti blbosti, nenávisti a všem jiným lidským neduhům. Když ještě panují mezi lidmi, jak jinak se jim bránit? Pouhé přání "šťěstí" je skutečně jen zbožným přáním.

3. Co přát všem lidem? Takhle generalizovat nedokážu. Pro každého člověka to může být něco jiného. Pro někoho třeba jen slušně se najíst a obléci a žít ve slušných podmínkách - kolik miliard lidí tak ještě nežije! Pro jiného dost peněz, ale jen proto, aby mohl realizovat své sny. A ten, kdo sny nemá, ať žije radostně a lidsky, jestli to beze snů lze. A v tom je také pointa mého přání.

*Ing. Karel Holomek, předseda Sdružení Romů na Moravě
a šéfredaktor čtrnáctideníku Romano hangos, Brno*

1. Vaš mange the vaš miri familija bi kamás buter len te dikhel, bo miri familija dživel pre Slovaňiko a kala duj berš na phirav khere pre Slovaňiko, ča jekhvar, duvar beršeste. A duminav, hoj aver berš phirava buteder khere. Kamás bi, te lav mira čhajora odoj aspoň sako dujto čhon, te džav po jekh kurko khere. La čhajoraha, la romňaha. Kim mek dživen e daj o dad.

2. Vaš o Roma, so kamás bi? Kada baro idealisticko mangipen, afe kaj t'aven sako spokojno koleha, so hin len. Kada hin pharo mangipen, phares te achafuvel. Afe te sako ela spokojno kodoj, kaj hino, a koleha, so hin les, ta ela bachtaleder andre koda dživipen, andre kaja doba. Ko kamel but te chal, nigda n'avela čalo. The avka pes del te phenel: So buter hin man, buter kamav. Miri baba phenlas: "Mro čho, hin tut so te chal? Hin tut kaj te bešel? Hin tut kaj te sovel, tiro kutocis? Ta so mek tuke kampel? Ča sastipen le Devlestar."

A te manuš kamel vareso buter - bo sako manuš kamel feder te dživel - ta musaj vareso korkoro perdal peste te kerel. Naští užarel, hoj vareko avla a kerla perdal mande vareso.

3. A perdal savore manuša andro nevo berš, so lenge mangav? Sar ginđom andre jekh knižka - "Bacht perdal savore". Ada hin tiž pharo, bo e bacht hin vaš sako manuš vareso aver. A te hin perdal varekaste "bacht" te murdarel avres - oda nane čači bacht, oda hin kaipen andre leskero jilo. Čači bacht hin te džal le Devleha. Te achafol avreskero jilo.

1. Pro sebe a pro své příbuzné bych si přál, abychom se častěji viděli, protože moje rodina žije na Slovensku a poslední dva roky na Slovensko jezdím nanejvýš jednou, dvakrát do roka. Doufám, že příští rok budu domů jezdit častěji.

Chtěl bych tam brát svou dcerušku aspoň každý druhý měsíc a být tam aspoň týden. S dceruškou a s manželkou. Dokud mi ještě žijí rodiče.

2. A co bych přál Romům? Možná je to idealistické přání, ale aby byl každý spokojený s tím, co má. To je těžký požadavek, těžko se tomu rozumí. Ale když bude každý spokojený s tím, kde je a co má, bude v tomhle životě a v téhle době šťastnější. Kdo chce moc jíst, nikdy nebude sytý. Anebo se taky říká: Čím víc mám, tím víc chci. Moje babička zase říkala: "Chlapče, máš co jíst? Máš kde bydlet? Máš kde spát? Máš svůj koutek? Tak co potřebuješ víc? Leda zdraví od Pána Boha."

A když chce člověk něco víc - protože každý chce žít líp - tak pro to musí sám něco udělat. Nemůže čekat, že někdo přijde a něco pro něj udělá.

3. A všem lidem v novém roce, co bych přál? Četl jsem jednu takovou knížku - "Štěstí pro všechny". Jenže ono je to těžké, protože pro každého člověka znamená štěstí něco jiného. Ale jestliže pro někoho je "štěstí" zabít toho druhého - tak to není opravdové štěstí, to je tma v srdci. Skutečné štěstí je řídit se Bohem. Chápat srdce toho druhého.

Ivan Veselý, romský politik, předseda sdružení Dženo, Praha

1. Čo si ľudia prajú ku koncu roku? Vieme to presne: zdravie, šťastie, zdravie, šťastie, a tak stále a tak dokola. Vieme to presne, lebo koncov roka sme už zažili niekoľko. Čo si však priať na konci storočia, tisícročia? Také niečo sa zažije len raz za život. Čo si teda priať? Svetový mier a koniec hladomoru. Na svete je mnoho utrpenia, ktoré nás sprevádza, odkedy je svet svetom.

Detstvo som strávil v betónovej džungli, v bratislavskej Petržalke. Vždy tu mali ľudia akosi ďaleko od seba a k sebe. Lenže prišli Vianoce a s nimi koledníci. Predstavte si, medzi panelákmi sa potulujú čierne hlávky, čo za kúsok čokolády a pár drobných zavinšujú všetko naj...

Každý rok takto chodievali malé Rómčence. Až v zime roku 1987 prišli naposledy. A potom už nikdy.

Zo srdca si prajem, aby mi v treťom tisícročí každé Vianoce prišli zavinšovať. Ja na nich nemôžem zabudnúť.

Tak to prajem sebe.

2. Čo zaželať Rómom? Uplynulo už mnoho storočí od čias, čo sme sem prišli. Ale stále sme zostali Rómovia. Nech to tak zostane aj v tých storočiach budúcich.

3. A teraz nám všetkým: My ľudia sme hrubí, pyšní, často plní nenávisti a pomerne zlí k sebe i ku všetkému životu na tejto planéte. Preto prosím - vyvarujme sa zla a snažme sa konať dobro. Budme skromní a chráňme okolo seba všetko živé i to dobré, čo nám zanechali naši predkovia. Keď nás bude viac, snáď sa nám podarí prekonať tú prevahu zla, ktoré má v našej spoločnosti, bohužiaľ, stále navrch.

*Mangav vaš Tumenge le Devlestar but bacht taj sasřipen.
Rastislav Pivoř, žurnalista, Bratislava*

1. Pro svou rodinu bych si přála zdraví, spokojenost, odpočinek, zdravé děti a vše to nejlepší. Pro sebe bych si přála, aby se splnilo mé přání vůči mé rodině.

2. Romům bych přála trvalé teplo domova, zdraví a odvahu do mnohdy nepříteli šťastného života. Přeji jim, aby nezapomínali na své předky, na své kořeny a aby si udrželi hlavy vzhůru.

3. Všem lidem na světě bych přála mír, zdravé životní podmínky a co nejméně špatných politiků.

Mgr. Monika Horáková, poslankyně Parlamentu ČR

Amen savore kamas andre trito ezeroskero berš, kaj o nipos imar te chuden godi a te na keren le Devleske pre choi le vojnenca, lebo o Del vojni na kamel. Na džanav, sar o gadže paťan le Devleskere lava, amen o Roma le Devleskere lava šunas.

O Del stvorinda jekhaver farbi manušen, but fajti žvirina. Phenel pes, hoj manuš hin jekhgodaeder pro svetos - ale manuš o svetos našavel, o žviri na. Ko paľis hino godaeder?

O parno manuš papi pre papende paťalas, hoj jov hino avrikidlo le Devlestar, hoj hino feder sar ola kale vaj šarga manuša. O parne andre Amerika murdarkerde avri le kalederen, so odoj čirla pre čirlaste bešenias. Le kalen andal e Afrika odoj ande, kerde lendar otroka. Ale phenda o Del, kaj parni farba hin feder sar aver farbi? Mek adaďives lenge oda dilino parno baripen na geľfa avri andal o šero.

Me mangav le Devles, kaj andre kada trito ezeroskero berš savore nipi, so dživen pre kadi kaľi phuv, kaj pes te ľikeren, kaj vojni te na keren, kaj te den paťiv la Phuvake, le žvirinenge, le Devleske ladž te na keren. Bo sar pes phenel romanes: "O Del na avel rovfaha te marel, ale domukel..." O Del diňa andre manušeste godi th'o jilo: mi o nipos džal godaha the jileha u te na bis-terel pre amaro gulo Del.

Všichni si v tomhle třetím tisíciletí přejeme, aby lidé konečně dostali rozum a nedělali Pánu Bohu naschvály válkami, protože Bůh války nechce. Nevím, jak gádžové věří Božímu slovu, ale my Romové Boží slova slyšíme.

Bůh stvořil lidi různých barev a mnoho druhů zvířat. Říká se, že člověk je nej-moudřejší na světě - jenomže člověk svět ničí, zatímco zvířata ne. Kdo je tedy moudřejší?

Bílý člověk od nepaměti věřil, že on je Bohem vyvolený, že je lepší než ti černí nebo ti žlutí. Bílí lidé v Americe vyvraždili ty o něco tmavší, co Ameriku odpradávná obývali. Z Afriky si přivezli ty úplně černé a nadělali z nich otroky. Ale řekl snad Pán Bůh, že bílá barva je lepší než ostatní barvy? Ani dnes nevyšla těm bílým jejich hloupá bílá pýcha z hlavy.

Prosím Boha, aby si v tom třetím tisíciletí všichni lidé, kteří žijí na černé zemi, vážili jeden druhého, aby ctili Zem, zvířata a aby nedělali Bohu ostudu. Protože - jak se říká romsky: "Bůh nejde na člověka s holí, ale dopustit dovede..." Bůh vložil do

člověka rozum a srdce: ať se tedy člověk rozumem a srdcem řídí a ať nezapomíná na Pána Boha.

Ladislav Dudi-Kofo, důchodce, Bohumín

1) Predol munda the predol mizi fametže.

kamas bi me, džinžen ajto maw phaxāreas,
koj miz asaben lūda se na mōtrē.
koj sor mau se arel, at komar, koj te dloxi-mar!
ma fametjake kamor oda mōfēau, at saj lēu
dar, kaj baričau se arar je lude.
Droma sone bačlak, sate, bārale, sone lēu se ličēau
lēugre džinpuaka.

2) Predol sorre roma.

koj te arakken oda so roden.
koj te ašan angloc the palol se dleu!
koj te ma bišken? ko, hime?
koj o baričien romau se ličien,
mpe me haxden.
koj e gdi romau se ačel sari,
se ma arel mairati, le gadzēare mairajmēudoz!

3) Predol sorre mamia pr trestor.

Kaj licaa se ma diklas jopia,
čharorele, džinžake saj mūxētē.
koj te ma diklov roldarde jōka.

Sakonerke, koj leste arel pherdū sdi,
sowā hūw bul komibēu, sari tūfime the
allalol jēk avas.

kaj sakoni se arel hlaw, masēor sorre.
koj sačo se arar, sor jēk dxiur se bi
herdžūvalas pr pēde. Na sor dičhuxar, ač so
člūjinas!

1. Přála bych si život, který by mě naplňoval, aby mi nikdy nezmizel úsměv, abych měla tolik síly, že bych dokázala všechno, co jsem si předsevzala. Svě rodině přeju to nejlepší, co jim můžu přát, abych na ně byla hrdá. Přeju jim cesty, které je povedou životem ke štěstí, zdraví a bohatství.

2. Všem Romům bych přála,
aby našli to, co hledají,
aby šli kupředu, ale ohlédli se i dozadu,
aby nezapomněli, kdo jsou,
aby si uchovali své romské bohatství a pozvedli je,
aby romská moudrost zůstala zdravá a nenakazila se gádžovskými nemocemi.

3. Všem lidem na světě bych přála, abychom se nikdy nemuseli dívat na dětské slzy ani na slzy žen a mužů, abychom neviděli plačící oči.

Každému bych přála duši naplněnou láskou, duši, která cítí a chápe toho druhého.

Aby každý měl místo mezi ostatními. Abychom všichni byli zajedno a stáli při sobě. Abychom nehleděli na to, jak vypadáme, ale na to, jak cítíme.

Eva Horáčková, studentka Evangelické akademie v Praze

1. Jako vězeň bych si přál být doma a začít svou vlastní "transfuzi života". Chtěl bych se vzdělávat a studovat teologii. Chtěl bych uběhnout životní maraton, kde u cíle by mě čekal Bůh. Svě rodině přeju to, co neumím popsat, ale mám to v srdci.

2. Romům? Je to má krev, je to můj národ, jejich pláč je můj pláč, jejich radost je má radost. Chtěl bych, aby měli práci, aby měli vzdělání, aby vyhlásili válku kriminalitě, aby slovo "druhořadý" zaniklo. Aby byli jednotní a aby jejich pláč vyjadřoval radost ze života a ne smutek a žal.

3. Všem lidem přeju, aby pochopili, že Ráj je na planetě, která se nazývá Země. Aby člověk neprosil Boha o pomoc, ale děkoval mu za to, že žije, tvoří - a vytvořil na Zemi atmosféru života.

Milan Demeter, t. č. ve výkonu trestu

Tak to je jednoduchý, to všechno vím, komu bych co přál...

1. Svě rodině bych přál hlavně zdraví, aby tu byli dlouho a aby byli šťastní. To také záleží hodně na hodnotách, protože moje maminka si sice strašně váží zdraví, ale také má ráda peníze. Ale hlavně to zdraví.

2. Romům bych přál, aby nás lidi brali takové, jací jsme. Aby Romům dokázali ostatní porozumět a uvědomit si, že jsou prostě v mnohém jiní, jinak reaguji, jinak se občas chovají. Také bych jim přál, aby si uvědomili, co je důležité pro

jejich děti, a to je vzdělání. Prostě aby se také pořádně svým dětem věnovali, vedli je ke vzdělání, protože jen tak se pak Romům povede lépe.

3. Všem lidem bych přál, aby nepadali do kanálů... ba ne, i když to taky. Ale aby měli otevřenou hlavu, aby žili přítomností a neupínali se pořád k nějakému "co by" a "jak by"... Aby se pořád nehonili za tím mamonem, ale aby se trochu zastavili a užívali si to, co mají, protože si to často ani pořádně neuvědomují.

Mário Bihári, hudebník a amatérský fotograf, nevidomý, Praha

Foto: Mário Bihári

OSMDESÁTÉ NAROZENINY ILONY LACKOVÉ: ULILOM TEL BACHTALI ČERCHEŇ NARODILA JSEM SE POD ŠŤASTNOU HVĚZDOU

22. března se dožívá 80. narozenin naše nejstarší romská spisovatelka - Ilona Lacková. Před pěti lety jsme na její 75. narozeniny upozornili v našem časopise (č 1-2/1996, s. 144-146).

To, čím vším v životě Ilona prošla, zažil patrně málokdo.

Narodila se a vyrůstala v cikánské osadě ve Velkém Šariši u Prešova. Jako jediná ze šesti set Romů vychodila nejen všechny třídy obecné školy, ale i měšťanku - ještě před tím, než za války násilně vystěhovali příslušníci Hlinkovy gardy celou osadu daleko za obec pod les Korpáš. Hrůzný zážitek, při kterém Ilona přišla o dítě, ji inspiroval k tomu, že hned po válce napsala hru **Horiaci cigánsky tábor**. Je to první hra napsaná romským autorem v našich zemích, o které víme. Nacvičila ji se svými příbuznými v roklinách Korpáše a v dubnu roku 1948 měla hra premiéru. Cikánka spisovatelka a režisérka! Hra Ilonu okamžitě proslavila. "Občance cikánského původu" bylo nabídnuto marxistické školení a Ilona - šťastná, že "bílí" berou cikány mezi sebe - se stala krajskou kulturní inspektorkou a občas létala služebním vrtulníkem na jednání do Bratislavy...

Slávu a moc, kterou občas mezi různými životními propady a tragédiemi zakoušela, si vždycky vydobyla vlastním úsilím. A vždycky ji užívala k tomu, aby - kdekoli a kdykoli to šlo - pomáhala Romům. Právě ta pomoc ji často stála ony životní propady...

Napsat o životě Ilony Lackové pár oslavných frází by ublížilo její osobnosti i jejímu dílu. Kdo by chtěl vědět víc o podivuhodných zážitcích ženy nabitě energií, která se ještě teď, poloslepá a po několika operacích, belhá o holi na besedy s mládeží, aby plamenně hovořila o svých vizích, může si přečíst její životopisná vyprávění v knize **Narodila jsem se pod šťastnou hvězdou** (*Triáda, Praha 1997*).

Osud knihy v leččem připomíná osud Ilony Lackové. Nakladatelství Mladá fronta projevilo o rukopis zájem v roce 1986 - poté, co úryvky rukopisu četla v rozhlasovém pořadu paní Dana Medřická. Čtyři roky uvažovaly různé oficiální autority o tom, je-li možné zveřejnit Iloniny svérázné názory například na komunistickou stranu (již byla sama členkou), nepodporuje-li kniha příliš "nacionalismus" Cikánů (které komunistická strana odsoudila k asimilaci) apod. I nekonvenční stylistické zpracování vyvolávalo úvahy, zda knihu vydat, či nevydat. Nakonec bylo vydání schváleno. Sotva byly překonány ideologické výhrady, zrušilo v roce 1990 nakladatelství *Mladá Fronta* smlouvu z obavy, že v podmínkách tržní ekonomiky bude kniha prodělečná.

Vydalo ji tedy teprve v roce 1997 nakladatelství *Triáda*. A prodělečná byla. Knihkupci ji zprvu absolutně odmítali brát do prodeje. Situace se zlepšila teprve poté, co vyšlo několik pozitivních kritik v novinách, jako je *Respekt*.

Ilona Lacková s Mozesem Heinschinkem, 31. října 1999

Tehdejší tajemník amerického velvyslanectví, pan Carlton Bulkin, který se učil romsky, náhodou knihu koupil a okamžitě ji s nadšením přeložil do krásné angličtiny.

V roce 1999 vyšla kniha v Anglii pod názvem *A false dawn* (Hertfordshire Press, Hatfield) a rok na to (2000) se Centre de recherches tsiganes v Paříži zasloužilo o to, že Ilonino zcela nevšední životopisné vyprávění vyšlo i ve francouzštině pod názvem *Je suis née sur une bonne étoile*.

Vyprávění Ilony Lackové není jen o ní a o jejím životě. Will Guy, profesor na univerzitě v Bristolu (Anglie) napsal ve své dvouapůlstránkové recenzi mimo jiné toto:

*"Jeden z nejdůležitějších aspektů této působivé knihy je to, že není pouhým životním příběhem jedné ojediněle nadané Romky (...), ale že je hluboce zakotvená v kolektivní zkušenosti jejího lidu. Knihu od počátku až do konce prostupuje **romipen** (hodnoty romství), a zejména **čačipen**. Výraz **čačipen** lze přeložit slovem "pravda" - ale má i další významy: "skutečnost", "spravedlnost"... (European Business, vol. 12, No. 6, 2000, s. 355)*

Ve svých osmdesáti letech je Ilona v zaslouženém důchodu. Pokud není právě na operaci - těch prodělala v poslední době několik, a ze všech se dostala svou houževnatou vůlí žít a ještě něco napsat - pak píše. Píše převážně pohádky. Pokud může hýbat rukou, píše romsky, pokud rukou hýbat nemůže, diktuje pohádky slovensky ochotné paní, která romsky neumí. Někdy její pohádky zapisuje v romštině prasynovec ing. Igor Dužda, redaktor romského vysílání v Prešově.

Životopisné vyprávění Ilony Lackové i její pohádky si zájemci mohou přečíst v knihách. Pohádkové knížky (v romštině a v překladu) jí vyšly dvě (viz *bibliografie*). Proto jsme jako ukázkou z autorčina žánrově pestrého díla vybrali její starší

práci (ze 70. let) - baladu **Ago, Ago, tre kale jakha**. Předlohou je skutečný příběh, o němž se Ilona dověděla z vyprávění Romů a který ji - podobně jako české klasiky Čelakovského či Erbeny - inspiroval k pokusu o zveršování. A protože Ilonu vždycky přitahovala forma dramatu (její hra **Žužika** uvedená v Čs. rozhlasu v českém překladu v roce 1987 získala jednu z cen v soutěži *Prix Bohemia*), pokusila se svou baladu rozdělit do hlasů. Měla sloužit jako předloha pro ztvárnění v souboru, který chtěla Ilona založit - ale život - a patrně i nová vlna asimilační politiky po "pražském jaru" - jí v tom zabránily.

MH

ZUSAMMENFASSUNG

Milena Hübschmannová: Ich bin unter einem glücksbringenden Stern geboren

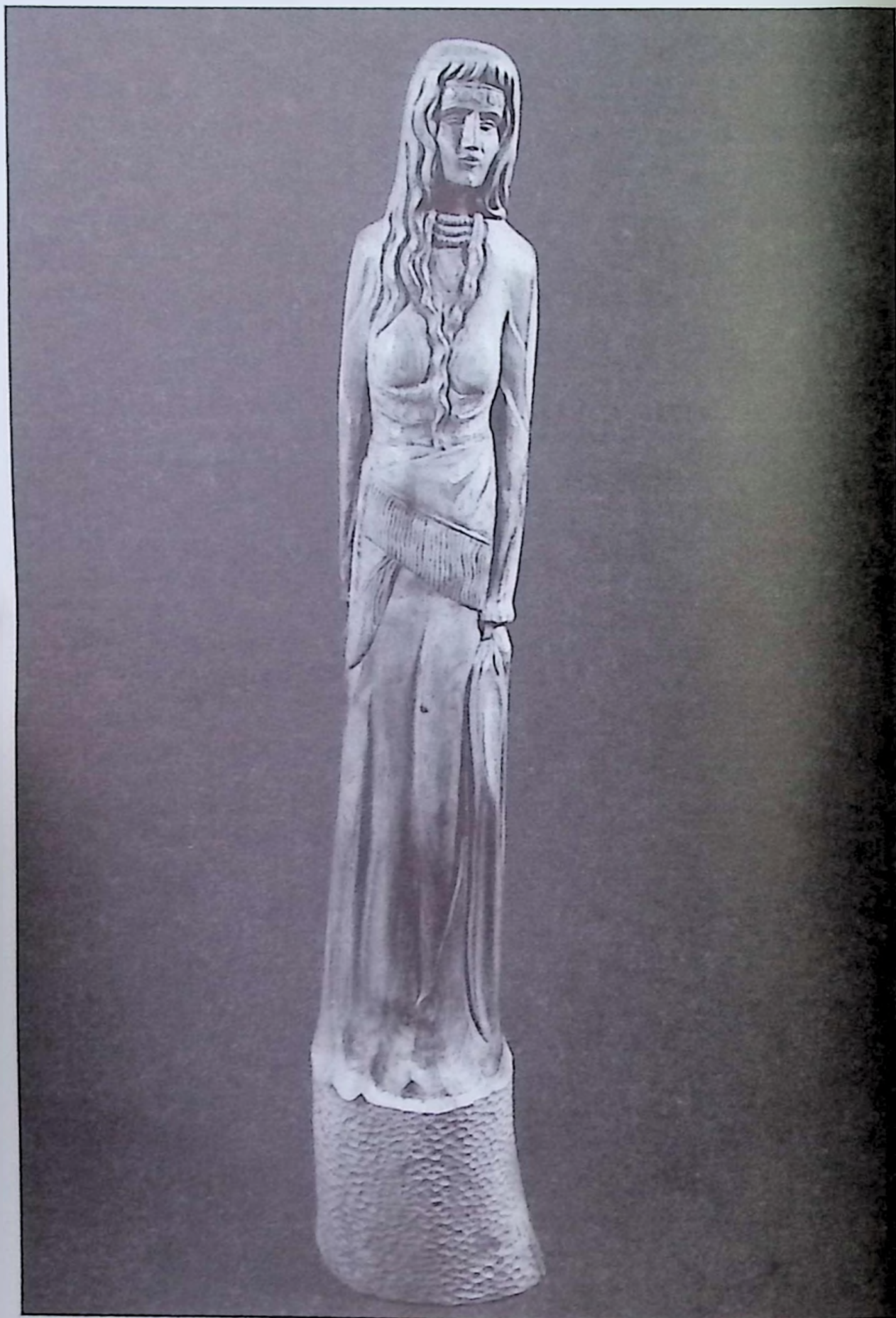
Ilona Lacková ist am 22. März vor achtzig Jahren in Velký Šariš in der Ostslowakei geboren. Ihr erstes Werk, das Theaterstück "Die brennende Zigeunersiedlung" hat sie unter dem Eindruck der gewaltsamen Umsiedlung ihrer Heimsiedlung durch die faschistische Marionettenregierung geschrieben und zur Aufführung gebracht. Der Erfolg des Stücks brachte sie in die hohe Kulturpolitik, wo sie nach wie vor ihre Leute nicht vergaß.

Vor der Herausgabe des Buches "Ich bin unter einem glücksbringenden Stern geboren" hatten offizielle Stellen lange Jahre Bedenken, ob es nicht der gegenwärtigen Ideologie hinsichtlich der Assimilierung der Roma widerspricht. Die letz-

tliche Entscheidung zur Veröffentlichung wurde dann wieder revidiert, weil man nach der Wende wieder marktwirtschaftliche Aspekte berücksichtigen wollte. Erst weitere sieben Jahre später erschien das Buch, geriet aber an dieselben Widerstände wie zuvor. Inzwischen ist es auch der englischsprachigen (*A false Dawn*) und französischsprachigen (*Je suis née sur une bonne étoile*, beide University of Hertfordshire Press, Hatfield 1999 bzw. 2000) Gemeinde zugänglich.

Die Achtzigjährige fährt immer noch fort zu schreiben, sofern es ihr gesundheitlicher Zustand erlaubt. Zur Illustration der Bandbreite ihres Schaffens sei ein früheres Werk von ihr veröffentlicht, die Ballade **Ago, Ago, tre kale jakha** (*Aga, Aga, Deine schwarzen Augen*). Sie ist in Stimmen gedichtet und war zur Aufführung im Chor gedacht, der dann aus politischen Gründen nicht zustande kam.

P. Wagner

Ján Cicko: *Romka*, 2000, dřevo (ze sbírek MRK)

AGO, AGO, TRE KALE JAKHA...

I.

Dežis Ago, tire kale jakha sar drakha,
vera tuke lav, hoj tut zoraes kamav.
Aga Palemardī som, Deži, arakh tuke avra.
Dežis Na paťav tuke, paťivalī sal, ča man kam,
andre miro jllo kerđom tuke than.
Aga Me kamav le Julos, tu man mareha,
leskeri lavuta mange o šero dilliňardŕa.
Dežis Na marava tut! Čumidava tre bala,
pal tiro šukariben merav andre žaľa.
Keci raťa užaravas tel tumari blaka!
Mro jilo nasvaľol, kamav tut bares,
ča tu man šaj sastares.

La Agake peren o apsa andral o jakha.

Dežis Ma rov pal o Julos, hin les but piraňa.
Ma paťa leske, jov tut igen pokerďa,
mukhela tut, hljaba tuke o šero dilliňardŕa.
Aga O šero man dukhal, so čori kerava?
Dežis Me vaš tuke, Ago, mire jakha dava.

*Iľa la andre angalī, andro veš laha geľľa.
Obchudel le Dežis, pro Julos gondolīnel.
Šilales labol o čhon, o kham tele peľľa.
Kamavenas pes calo rat tel o čercheňa.
O Dežis na džanel, soske la Agake peren o apsora,
soske bibachtales čerchīnen o prajťora.*

Dežis Imar sal miri romňi, Ago, na mukhava tut šoha.

II.

*Sas o bijav baro duje kurkenca,
sar bare raja o Roma Romňenca,
chanas, pijenas, bašavnas, khelenas,
o čhavore lenge pro pindre uštarenas.
O Dežis barikano la Aga bondarel,
o Julos choľamen dukhades bašavel,*

*paš e cimbalma gifavel e Aga brigade,
sar pre bijaveste o Romňa pal late.
O Dežis džanfa, hoj pal e daj lake pharo,
čumidel lake tele pal o muj o apsa.*

Dežis **Mri romňi, le khameskri žara andre tute barol!**

III.

*Jekh berš pregejľa, e jara, o ñilaj,
o jejsos - jevende
o Roma baro balos kerde.
O čhaja šukar sar pro veš prajta,
o čhave - e mašľa tel e men,
rajkanes uchamen o bala.
E Aga - e rokľa dži kije phuv,
barikaňi sar raňi phirel pal e zala.
Pal late džan le Juloskere labune jakha.
E Aga le Dežis na dikhel, šoha les na kamelas.
Avri paš e fala le Juloske andre angaľi pejľas,
lengere jile labon sar duj bare jaga.
Jaj, bibachtaľi Aga, čorl Aga!*

O Dežis sar dllino peskera romňa rodel.

Phuri **Dža avri, dikheha. Ma dara, marla la o Del!**

*O Dežis chuťiľa, le Juloskri lavuta
churďarďa tel o pindre.*

Dežis **Mi marel les e guta!**

*Phagerďa e bugova, e cimbalma prevľsardľa,
sar bľje goďi le Juloskere phrales mardľa,
marel le muršen, le džuvľen, mek le clkne čhavoren.*

Phuri **Jaj Devla, imar o phandle aven!
O jakha tuke avri te čuľan, lubňije bibachtaľi!
Pr'amende bida andal! Tu oleske sal došaľi!**

E Aga andre Julaskeri angaľi rovel the asal.

Aga **Zoraha čorďa man o Dežis, miro rom!
Akana mange phundriľa miro drom.**

IV.

*Le Dežis Ilgende andre bertena, pro vasta phare trasta.
Bertenate bešel, churde apsa čhorel,
pre peskeri romňi dukhaha gondolinel.*

Dežis Na irinda mange aňi jekh řiloro,
řilale murende beřav korkororo.

*Bertenate cikňi blaka zathodř trastenca,
perdal late dikhel o Dežis rovřarde jakhenca.*

Dežis Av ke ma, tu gulo suno, av ajso lačo,
ča te delas o Del, kaj o čačipen te n'avel čačo!

O Dežis zasovel, džal sune la Agaha.

Dežis Avifał ke ma, Ago, řunav tut, sar řilaves!
Mři řukar romňori, me džanav, hoj man kames!
Sar cikňa čhajora řikeravas tut andre angař,
tre jakha asanas, tu salas bachtař!
Leperes, sar delas briřind, tu andre řil izdrahas,
mro gerekos pre tu čhidřom, teřtoha tut tařaravas,
khere man obchudňal, bares pes kamavahas,
tosara zasufał pre miro řllo, me pre tiro.
Chav tro řiloro, chav tro ratoro,
užar pre ma, mři romňori, imar ča jekh berřoro.

V.

*E Aga le Dežis na leperel, pal o Julos merel.
O Roma la kořkeren, hoj le Dežis thođa pre men jekh berř bertena.
Le Juloha pes dovakerđa e Aga, hoj dujdžene denařena.
O čhon lenge o drom sikhavel,
e balvaj andro prařta rovřarde řila bařavel.*

Julos řun, Ago, tel o čhonoru le mange vera,
hoj dži tľo meriben mři romňi aveha.

Aga O Dežis avela kherel

Julos O Dežis degeřis - me lavutaris baro!
Pař mande dživeha - pař leste tut ela pharo!
Thov tut pro lange khoča, rozmukh tre kale bala,
solachar, hoj man řoha na mukheha.

*Thođa pes pro lange khoča rozmukhle balenca.
Kařifa o čhon, o čerčeňa rovenas rupune apsenca.*

Aga Lav tuke vera, hoj tut řoha na mukhava.

VI.

*Jekhe beršeha avel o Dežis khere andral e bertena.
La Agake cinda somnakune čeňa,
topanki, khosno viragenca, pharuňi bluza, roklica fodrenca.*

Dežis Sako rat, mri romňi, džavas tuha sune,
 mro šuťardo jilo cindārenas tre apsa rupune.

Sar dural khere avelas, e phuri les užarel pro drom.

Phuri Ma sidar khere, Deži, la Aga hin aver rom!
 Le Juloha svetos phirel.

Dežis Mri dukh andre lengere jile!

E bari čhuri iľas, denašel pal e Aga.

Dežis Jaj Devla, pro meriben man te odsudzindehas!
 Pre kapura bertenakri šel kľigina te dinehas!
 The tel e kaľi phuv me tumen rodava,
 mizere tuke, Ago, sar tut arakhava.

*Rodelas len čhona pal savore Roma, veša, kandre, barale droma.
Jekhvar kijaratĩ pal o romane khera andre čar
šundol e lavuta, e Aga gilavel. Ačhifa sar bar.*

Aga Bar barestar o paňi džal,
 mre jilestar o rat čuľal,
 čuľal, čuľal bo mušinel,
 ča mro binos peha na lel.

Dežis Av manca khere, Ago!

Aga Deži! Na, le Juloske vera iľom.

Dežis Mange sal romňi, jov ča tro pirano!

Aga Leskere jileha miro jilo phandlo.

Dežis Jov tut diliňardča peskera lavutaha,
 šelen diliňarla - ča dukh paš leste chaha,
 adaďives tut mek kamel, tajsja tut mukhela!
 Na! Na chaha dukh, mri romňi, aňi me - aňi tu!

*O Dežis e čhuri lel, andro jilo la Agake la demel,
premardo čuraha pre lakero teštos perel.*

O Julos kamel le Dežis te hazdel - dikhel: murdardo hino.

Phuri Jaj, Romale, ma rušen pre lende!
E balvaj lenge mulane giľa giľavel,
kaštune bandon upral lende,
o čercheňa peskere apsenca moren lengeri binos tele.
Le Juloskeri lavuta lafi, muři ačhifa,
o Julos šoha khere na aviľa.
Afe ola trin terne dživen, na meren -
bo pal lende paramisa o Roma vakeren.

AGO, AGO, TVÉ ČERNÉ OČI...

I.

Deži Ago má, s očima jako černé víno,
přisahám ti, že tě mám k smrti rád.
Aga Jsem prohnaná, Deži, najdi si jinou.
Deži Jsi krásná a poctivá! Cožpak mě nemůžeš milovat?
Už jsem ti ustlal lože ve svém srdci.
Aga Ty bys mě bil, Deži! A pak, Julia je mi milý -
ty jeho housle mi hlavu pobláznily.
Deži Jak bych tě mohl bít? Líbám tvoje vlasy,
nemůžu se nasytit tvé krásy.
Víš, kolik nocí jsem počkal pod vašimi okny?
Mé srdce chřadne, vadne, ty jediná jsi pro mě lék.

Aze kanou slzy.

Deži Ty pláčeš pro Julu? Víš, co má frajerek?
Nevěř mu, kouzlem tě spoutal,
pohrává si s tebou a opustí tě.

Aga Bolí mě hlava, Deži, nevím, kudy kam.

Deži Ago má, obě své oči za tě dám!

*Vzal ji do náručí, nese ji do lesa.
Objímá Dežiho a myslí na Julu.
Zapadlo slunce, měsíc chladem plane,
Sami! Celou noc milovali se pod hvězdami.
Netuší Deži, proč má Aga oči uplakané,
neslyší, jak listí zlověstně šustí.*

Deži Teď jsi má žena, Ago, nikdy tě neopustím.

II.

Za dvě neděle svatbu vystrojili,
jak velcí páni jedli a pili,
hudba a tanec, čapáše tleskají,
děti se dospělým pod nohama motají.
Pyšný ženich Deži nevěstu vytáčí,
jen Jula je zachmuřený - housle jeho pláčí.
I Aga s pláčem u cimbálu zpívá, s ní všichni Romové.
Deži si myslí, že pláče, protože se loučí s domovem
a slibává jí slzy z tváří.

Deži Ženo má, tvoje krása jak sluneční vlasy září.

III.

Uběhl rok. Jaro, léto, podzim
a zimu Pán Bůh dal.
A v zimě Romové vystrojili bál.
Děvčata krásná, až se tají dech,
svěží jak zjara listí na stromech,
chlapci kravaty, po panskou načesaní.
Aga jak vznešená paní, sukně až k zemi.
Julovy zraky ji sledují - přede všemi!
Deži jako by nebyl, nikdy ho neměla ráda.
Venku za domem Julovi do náruče padá.
Jako dva ohně hoří, nad nimi obloha.
Ach Ago prokletá, Ago ubohá.

Deži svou ženu hledá jako by rozum ztratil.

Stará Jdi ven a uvidíš. Však ono se jim to vrátí!

Deži Julovy housle
rozdupal na padrť.

Deži Ať ho stihne smrt!

Převrhl cimbál, basu rozštípal,
namísto July Julova bratra spral,
jak smyslů zbavený kolem sebe bije.

Stará Jaj, lidi, lidi, už je tu policie!
Ať ti vytečou oči, ty děvko zatracená!
Vším jsi vinna jen ty! Ať s tebou Pán Bůh slitování nemá.

Venku se Aga v Julově náručí směje a pláče.

Aga *Násilím přiměl mě, abych mu byla ženou,
nechtěla jsem ho - a teď mám cestu otevřenou.*

IV.

*Dežiho odvedli do vězení, na rukou těžká pouta.
Sedí ve vězení, drobné slzy roní,
smutné myšlenky se černou hlavou honí.*

Deži *Jediné psaníčko nenapsala mi,
sám a sám sedím mezi chladnými stěnami.*

*Ve vězení okénko a v něm mříže,
tím okénkem Deži hledí, na srdci tíže.*

Deži *Přijď za mnou, sladký sne, přijď za mnou,
jenom dej, aby skutečnost nebyla skutečnou.*

Dežimu se zdá o Aze.

Deži *Jsi tady, Ago? Já tě slyším, jak zpíváš!
Vidím tě, vidím, jak s láskou se na mě díváš.
Jak malou holčičku do náruče jsem tě zdvih,
tvoje oči se smály, viděl jsem štěstí v nich!
Vzpomínáš? Pršelo a ty ses zimou chvěla,
pod kabát jsem tě schoval, hřál teplem svého těla,
doma's mě objala, pak jsme se milovali,
jeden druhému jsme do rána na srdci spali.
Snažně tě prosím, má ženo, počkej na mě,
za rok se vrátím domů.*

V.

*Aga umírá láskou k Julovi a na Dežiho docela zapomněla.
Lidé jí klnou, kvůli ní se Dežimu domovem stala vězeňská cela.
Aga s Julou se domluvili, že spolu utečou.
Měsíc jim cestu ukazuje,
vítr si v listí smutně prozpěvuje.*

„Jula *Před tváří měsíce, Ago, přísahej na kolenou,
že až do smrti budeš mou věrnou ženou.*

„Aga *Deži se vrátí domů!*

Jula Deži je nuzák - a já jsem hudebník!
S ním budeš živořit - vedle mě budeš žít.
Obnaž si kolena, poklekni, rozpust' si vlasy
a přisahej, že mě nikdy neopustíš.

*Na kolena klekla, vlasy rozpustila.
Měsíc potemněl a obloha se stříbrem slz zalila.*

Aga Přisahám, že tě nikdy neopustím.

VI.

*Deži se po roce vrací z vězení.
Své ženě koupil zlaté náušnice,
hedvábnou blůzu, sukni, květovaný šátek, lakové střevíce.*

Deži Každou noc se mi, má ženo, o tobě zdálo,
mé vyprahlé srdce v tvých slzách okřívalo.

Z dálky se blíží a už ho stará čeká na cestě.

Stará Jen nespíchej, Deži, Aga utekla s Julou do světa!

Deži Má bolest do jejich srdcí! Ta děvka prokletá.

Bere velký nůž a vydá se hledat Agu.

Deži Ach Bože, Bože, proč k smrti mě neodsoudili?
Proč na vrata věznice sto zámků nepověsili?
I kdybych vás měl pod černou zemí hledat,
já si vás najdu - běda ti, Ago, běda!

*Celé měsíce je hledal po lidech,
po cestách, po lesích bloudil, přes tmí, po kamení.
Až za jednou osadou v trávě při setmění
se ozývají housle - a Aga zpívá.*

Aga Po kamení voda teče
a krev z mého srdce teče,
teče, teče, protože musí,
ale můj hřích neodnese.

Deži Pojď se mnou domů, Ago!

Aga Deži! Ne, přísahala jsem Julovi.

Deži Já jsem tvůj muž! On je jenom tvůj milý.

Aga Svá srdce jsme navěky propojili.

Deži Jenom tě poblouznil tou svou hrou mámivou,
stovky jich poblouzní, přestane tě mít rád
a ty pak budeš tiše jen slzy polykat.
Ne! Přestaňme trpět, má ženo, já i ty!

*Deži bere nůž, bodne ho Aze do srdce a sám na ni padá.
Jula k nim běží, chce Dežiho zvednout -
na probodnuté Aze leží Deži zabitý.*

Stará Ach lidi, nesudte je přísně, mějte slitování!
Vítr jim zpívá pohřební písně,
stromy se nad nimi sklání,
hvězdy je omývají světlem odpuštění.
A Jula? Jeho blouznivé housle už nikdy nezazněly
a nikdy nevrátil se domů.
A přece ty tři děti neumřely -
žijí v příbězích Romů.

Přeložila MH

Autor	Název	Anotace
Daniel, B. Demeter, B. Lacková, E. Pešta, E. Fabián, O. Fabiánová, T.	Romane giľa - Romské písne	- dvojjazyčný sborník pův. romské poezie - překlad do Čj Hübschmannová, M. a Sloup, V.
Lacková, E. Lacková, E.	Karačoňa bara Šarošate Ma rozmar tuke o dživipen thovibnaha - Nenič si život žárlením	- povídka o tom, jak Romové slavili Vánoce - jednoaktová agitka ve formě scénáře - překlad do Čj Hübschmannová, M.
Lacková, E. Lacková, E.	Hadi princ Nadielka	- pohádka - autobiografická povídka (povídka je součástí knih, Narodila jsem se pod šťastnou hvězdou, Lacková.
Lacková, E. Lacková, I. Lacková, E. Lacková, E.	Thulov sen ...Sem Roma sam! - ...Jsme přece Romové! Jak Filip vydělal na chleba - Sar Filipos rodňa le čhvenge maro Nadielka	- pohádka - jednoaktová hra psaná ve formě scénáře - povídka - povídka
Lacková, E. Lacková, E.	Uspávanka Žalostno giľi - Balada	- báseň - báseň
Lacková, E. Lacková, E. Lacková, E.	Chochado Rom E romaňi lekhaďi Hrbatý Maren	- povídka - povídka - překlad do Rom Hübschmannová, M. - pohádka
Lacková I., Koptová A., Oláh V.	Romani literatura - Z romské literatury	- soubor básní několika romských autorů
Lacková, E.	Sar o primašis o Lolo sikfardľa le čiriklen te giľaven - Jak primáš Lolo učil ptáky zpívat	- pohádka
Lacková, E.	Sar gefas o Midus te rodeľ buľi - Jak šel Midu hledat práci	- povídka - překlad do Čj -de-
Lacková, E.	Sar o Lolo sikhavelas le čiriklen te giľavel - Jak učil Lolo ptáčky zpívat	- pohádka - překlad do Rom Horváth, J., překlad do Čj Hruška, M.
Lacková, E.	O kamiben baro mariben - Lásky je boj	- povídka - překlad do Čj Janičková, A.
Lacková, E. Lacková, E. Lacková, E. Lacková, E. Lacková, E. Lacková, I.	Papin O Melalo the šmertka Chochado Rom - Prešibaný Rom Sar o Filipkus rodňas maro le čhvenge Jak Filip vydělal na chléb Selšti kmoťi ve Velkém Šariši	- pohádka - pohádka - pohádka - povídka - povídka - autobiografické vyprávění o dětství v romské osadě překlad do Čj Hübschmannová, M.
Lacková, E. Lacková, E. Lacková, E. Lacková, E.	Rómska nátura Povedz mi, rómska maľ Chochado Rom Narodila jsem se pod šťastnou hvězdou	- povídka - báseň - povídka - životopisné vyprávění - zpracovala a do Čj přeložila Hübschmannová, M.
Lacková, E. Lacková, E. Lacková, E. Lacková, E. Lacková, E.	"Ochmančaka", "Co to vaříš v tom hmci?" Kale voďa Vyznanie Ludia, spoznajme sa Romské pohádky - Romane paramisa	- autobiografická vyprávění - pohádka - báseň - báseň - rom. pohádky - překlad do Rom Balog, M., Dudyová, D., Ferencová, I., Fulmek R. E., Godla, M. Kokyová, M., Lacková, E.- převyprávění do Čj Balog, M.

Zkratky: Čj - čeština; Rom - romština; Slov - slovenština; JR - Jan Rác; MRK - Muzeum romské kultury;
NK - Národní knihovna; VH - Věra Havlová

Ján Berky: *Jarovnická tragédie*, 2000, černá tuš na papíře
(ze sbírek MRK)

So bi kamenas andro berš 2001?

- 1. perdal tumende the tumari fameliĵa*
- 2. perdal o Roma*
- 3. perdal savore manuša pro svetos*

1. Vaš mange the vaš miri fameliĵa bi kamavas, kaj pes te likeraras sar phral pheňaha, kaj pes rado te dikhas. Sar pes fameliĵa rado dikhel, hin bari zor.

2. Perdal o Roma bi kamavas, kaj te jen saste. Sasto teštos, sasto jilo, sasťi godťi, sasťi vodťi. Te manuš hin sasto, šaj kerel but lačhi buťi.

3. Savore manuša pro svetos? Lenge mangav tiž sajscipen.

1. Pro sebe a svoje přibuzenstvo bych si přál, abychom se k sobě chovali jako bratr se sestrou a měli se rádi. Když se mají přibuzní rádi, je to velká síla.

2. Pro Romy bych si přál zdraví. Tělesné zdraví, zdravé srdce, zdravý rozum, zdravou duši. Když je člověk zdravý, může odvést dobrou práci.

3. A pro všechny lidi na světě? Těm přeju taky zdraví.

Roman Fedák, kuchař, Lokeren (Belgie)

1. Pro sebe bych si přál, abych si nic nepřál.

2. Pro Romy? O tom nechci mluvit.

3. Pro všechny lidi - aby mezi nimi nebyla taková agrese.

Ladislav Kaleja, kuchař, Praha

1. Mange the mire endaňiske prajinav bacht the sasťipen.

2. Le Romenge - kaj te na našaven peskero romipen the paťiv. The kaj te ačhen manuša.

3. Savore manušenge - sasťipen, kaj pes rado te dikhen, šoha te na avel mariben, sakones te avel kotor maro, o čhavore te na aven bijo dad bije daj.

1. Sobě a své rodině přeju štěstí a zdraví.

2. Romům - aby neztratili romství a čest. A aby zůstali lidmi.

3. Všem lidem - zdraví, aby se měli rádi, aby nikdy nebyla válka, každý aby měl kus chleba a děti aby nezůstaly bez otce a bez matky.

Ladislav Goral, pracovník Úřadu vlády ČR

Hana ŠEBKOVÁ

MAŠKARUTNO LEKHIPE

(Náčrt historie společného mezinárodního pravopisu romštiny a jeho pravidel)

Na stránkách *Romano džaniben* jsme již několikrát věnovali pozornost činnosti mezinárodní romské organizace *Internacionalno Romani Unia - IRU*. V čísle 3/1998 jsme přinesli portrét jednoho z jejích spoluzakladatelů MUDr. Jána Cibuly, lékaře z Klenovce usazeného ve Švýcarsku. V minulém čísle (4/2000) jsme uvedli rozhovor s JUDr. Emilem Ščukou, který byl na loňském V. kongresu této organizace zvolen jejím prezidentem.

Dnes se vrátíme ke IV. kongresu IRU, který se konal před jedenácti lety (v dubnu 1990) ve Varšavě a měl ve svém programu mj. i otázku tzv. *standardizace romštiny*.

Ač se tento pojem může z lingvistického hlediska zdát diskutabilní, jeho vůdčí myšlenka je jasná a z politického hlediska naprosto pochopitelná: Mají-li být Romové považováni za svébytnou etnickou skupinu (o což IRU od svého prvního mezinárodního kongresu v roce 1971 usiluje), nebo dokonce za národ (jak vyplývá z deklarace přijaté na V. kongresu této organizace v roce 2000) a má-li se stát romština jedním z oficiálních jazyků Evropské unie, je třeba se jejímu studiu a rozvíjení věnovat.

V souvislosti s romským jazykem vyvstávala již dlouhou dobu celá série otázek: Jsou dialekty romštiny, kterými se dnes ve světě mluví, skutečně pouze dialekty jednoho jazyka, nebo se jedná o rodinu příbuzných jazyků? Který z těchto jazyků nebo dialektů romštiny je obecně "nejsrozumitelnější"? Který z nich považovat za "reprezentativní"? Který zvolit jako jednací jazyk na mezinárodních setkáních? Do kterého překládat důležité mezinárodní listiny, ale třeba i bibli či vrcholná díla světové literatury?

Tyto, ale i mnohé další otázky se ozývají nejen na všech kongresech IRU od doby jejího založení, ale i na mnoha jiných politických či kulturních akcích, na kterých se setkávají Romové mluvící různými dialekty. Pozoruhodné je, že na většině z nich se delegáti shodnou v názoru, že si v zásadě navzájem rozumějí a že právě jazyk je - vedle společného údělu ve všech zemích a v jistém smyslu i společného pojetí světa - jedním z nejdůležitějších znaků a opěrných bodů romské identity.

Tato myšlenka byla posilována věcnými i emotivně laděnými argumenty, že i ti Romové, kteří dnes již romsky nemluví, mají k jazyku svých předků niterný vztah - asi tak jako emigranti k zemi svého původu, že i angličtí *Romanichals* či španělští *Kale* (hovořící etnolektem angličtiny či španělštiny) mají ve svém jazyce množství starobylých romských slov, apod.

V duchu těchto myšlenek i praktických potřeb zlepšit a zpřesnit vzájemnou komunikaci se představitelé IRU rozhodli věnovat otázkám romského jazyka zvýšenou pozornost. Zjistili, že v jinak poměrně hladké komunikaci jim brání dvě věci: V ústní komunikaci jsou největšími "rušivými elementy" výpůjčky z různých kontaktních jazyků, v písemném projevu pak snadnému porozumění brání odlišné grafické systémy nebo odlišné pravopisné zásady. Při zápisu romštiny se totiž zpravidla vychází

z grafického systému majoritního jazyka té které země. A tak se například spojení *romaňi čhib* - romský jazyk, které zní v mnoha dialektech romštiny přibližně stejně (nebo alespoň podobně), v různých zemích zapisuje těmito způsoby: *romani czib*, *románi čip*, *romani tschib*, *romani tship*, *rományi csib*, *romani cib*, *romani čip*, *ρομανη τσιμπ*, *romaniu чхуб*...

Zjištění těchto skutečností vedlo představitele Romů sdružených v IRU a některé romisty k rozhodnutí soustředit úsilí na postupné odstraňování těchto "rušivých prvků", a to - jak zdůraznili - nikoli z důvodu nějakého jazykového purismu, nýbrž z důvodů zcela praktických. Prvním krokem mělo být zavedení společné abecedy a pravopisných zásad pro všechny dialekty, dalším pak postupné odstraňování výpůjček z různých kontaktních jazyků a jejich nahrazování slovy romskými, nebo alespoň romštině nějak blízkými.

První, ale zejména druhý krok jsou ovšem v praxi nesmírně obtížné, a proto se názory na jeho realizaci od samého začátku lišily - a doposud liší. Nicméně odhodlání dosáhnout vytčeného cíle bylo a je silné, neboť vychází z přesvědčení, že **romština je jeden jazyk, který se vyvinul do různých nářečních podob pouze pod nestejně intenzivním vlivem odlišných kontaktních jazyků.**

Tato myšlenka ovšem zdaleka není nová. S tezí, že "*cikánský jazyk je třeba považovat za jediný, homogenní a mající stejná práva jako všechny ostatní jazyky téže rodiny*" přišel například již v roce 1882 polský filolog A. Kalina, autor jedné z prvních romistických publikací zabývajících se "slovenskou" romštinou. Za důležitý úkol jazykovědy považuje pak "*poznat tento jazyk v jeho nejčistší podobě, vypreparovat ze všech jeho dialektů společný, výlučně cikánský základ, zbavit tento ryzí kov všech příměsí, které na něm postupem času a shodou nejrůznějších okolností ulpěly. Nejlepší cestou, jak dosáhnout tohoto cíle, je vytvořit abecedu vlastní cikánskému jazyku*", neboť je přesvědčen, že by se tak dalo zabránit "nedorozuměním způsobeným pravopisem, který dnes vychází z pravopisu jazyků různých zemí, a je proto nestejnorodý a (cikánskému jazyku) cizí" ⁽¹⁾.

Záměr přeložit do jakési "nadráčeční" romštiny Skutky apoštolské měl o více než půl století později údajně i anglický indoevropeista Stuart Mann ⁽²⁾.

Velké úsilí zmapovat romské dialekty a vytvořit vhodnou abecedu romštiny vynaložil rovněž romský filolog, lingvista a etnosociolog Vania de Gila-Kochanowski, který se otázkou "společného romského jazyka" zabývá - podle jeho slov - už od roku 1949 ⁽³⁾.

Konkrétnější podobu a politické zázemí však získala tato myšlenka až se vznikem mezinárodního romského emancipačního hnutí, které bylo oficiálně zahájeno na I. mezinárodním kongresu v Londýně v roce 1971. Již na tomto kongresu se delegáti shodli na zásadě, že **žádný dialekt romštiny není lepší než jiný a že je třeba vytvořit takový společný jazyk, který by sloužil ke komunikaci na mezinárodní úrovni a byl jazykem mezinárodních dokumentů a publikací.**

Poté se iniciativy ujímají romští i neromští lingvisté. Již zmíněný Vania de Gila-Kochanowski, který řídil Lingvistickou komisi na 2. Světovém romském kongresu v Ženevě v roce 1971, přišel s návrhem nahrazovat v jednotlivých dialektech romštiny

1. Antoine Kalina: *La langue des Tziganes slovaques*, J. K. Župaňski, Posen (Poznao), 1882

2. Marcel Courthiade: *La langue romani et la standardisation: le cheminement d'une idée*, in: *INTERFACE 8*, Centre de recherches tsiganes, Université René Descartes, Paris 1992, s. 6-11

3. Vania de Gila-Kochanowski: *La langue tsigane: droit de réponse et débat d'idée*, in: *INTERFACE 10*, Centre de recherches tsiganes, Université René Descartes, Paris 1993, s. 23

"běžná slova přejatá z kontaktních jazyků slovy sanskrtskými, která jsou již obsažena v slovní zásobě hindštiny", a slova patřící do "moderní slovní zásoby a odborné terminologie slovy mezinárodními, tj. slovy společnými románským jazykům a angličtině"⁽³⁾. Přestože byl tento návrh na kongresu jednohlasně podpořen, v následujících letech se do praxe nikterak neuvedl.

V další etapě iniciativu přejímá francouzský lingvista Marcel Courthiade(s), který na základě svých dialektologických výzkumů prováděných v terénu (zejména na Balkáně) i prostřednictvím rozesílaných anket a na základě měření vzájemné srozumitelnosti jednotlivých nářečí rozdělil dialekty či jazyky Romů do tří vrstev:

1. soubor dialektů *romštiny v pravém slova smyslu*, jimiž mluví převážná většina Romů na celém světě a které jsou navzájem v zásadě srozumitelné (překážkou jsou pouze nové výrazy převzaté z kontaktních jazyků);

2. silně germanizované sinto-manušské dialekty, které jsou ostatním mluvčím romštiny velmi málo srozumitelné;

3. romské etnolekty jiných jazyků (např. angličtiny, španělštiny, rumunštiny), které - přestože obsahují lexikální prvky romštiny - jsou mluvčím romštiny zcela nesrozumitelné.

Tato dialektologická analýza byla přednesena na mezinárodních sympoziích organizovaných IRU roce 1986 v Sarajevu a v Paříži (na nichž bylo několik příspěvků na toto téma předneseno - poprvé v historii - v romštině) a vyústila v rozhodnutí zahájit již zmíněnou *standardizaci romštiny*.

Termín *standardizace* je užíván ve významu vytvoření *společného komunikačního prostředku*, který by vycházel výlučně z *romštiny v pravém slova smyslu* (1. vrstva) a pouze výjimečně by využíval výrazů či idiomů uchovaných lépe v dialektech či jazycích 2. a 3. vrstvy. Dále se v této souvislosti užívá ještě dvou klíčových termínů - *kodifikace a normalizace*, nebo spíše *normativizace*, které ovšem mají v lingvistických terminologiích různých škol odlišnou platnost, a proto je třeba jejich význam upřesnit:

Kodifikací se rozumí *zavedení jednotného grafického kódu*, ovšem takového, který bude vhodný pro četbu každého dialektu "po svém".

Normativizace je pak odborné pěstování romského jazyka v tom smyslu, aby se stal snadno srozumitelným pro mluvčí všech dialektů (*romštiny v pravém slova smyslu*) a aby vyhovoval současným potřebám komunikace na mezinárodní úrovni. Představuje to postupné odstraňování "rušivých prvků", které brání v komunikaci, a soustavné rozšiřování romské slovní zásoby o nové pojmy moderního světa.

Diskuse na toto téma pokračovala a vyvrcholila na zasedání Jazykovědné komise IRU v předvečer IV. Mezinárodního kongresu IRU ve Varšavě v dubnu 1990. V den zahájení předložila komise delegátům dva dokumenty. První nesl název *I Rromani alfabetu - Abeceda společného romského jazyka* a v 21 bodech nastínil pravopisná pravidla pro zápis všech dialektů romštiny (*v pravém slova smyslu*). Podepsalo jej 17 odborníků, převážně Romů (S. Balić, R. Djurić, Š. Jusuf, M. Heinschink, A. Lewkowitz, I. Danko, R. Gsell, L. Manuš, A. Joshi, I. Šabani, S.-K. Thakkar, M. Courthiade, I. Hancock, A. Daróczi, T. Pobožniak, L. Čerenkov a zástupce UNESCO V. Koptilov).

8. dubna 1990 byl dokument na plenárním zasedání přijat a doporučen - na desetileté zkušební období - jako společná písemná norma pro zápis všech romských dialektů. Nevztahuje se na 2. a 3. vrstvu Courthiadova dělení romských dialektů a jazyků, tj. sinto-manušské dialekty v Německu, ve Francii a v severní Itálii a na

etnolekty, jimiž mluví Romové ve Španělsku, v Anglii, někteří Romové ve Skandinávii, v Rumunsku, Bošové v Arménii a další.

Cílem společného pravopisu je sjednocení různých písemných forem, které by však umožňovalo čtení podle fonetických zásad vlastního dialektu.

Obecnou zásadou tohoto společného pravopisu je: **Piš, jak píší všichni, čti, jak sám mluvíš.**

Z celkem 21 bodů přijatého dokumentu, vybíráme ty, které mají význam pro přepis slovenské romštiny:

1. Společný pravopis vychází z latinské abecedy, používá však navíc několik speciálních znaků.

2. Každý grafém (písmeno či spřežka) a každé diakritické znaménko má jen jednu funkci (což ovšem neznamená, že se ve všech dialektech vyslovuje stejně).

3. Samohlásek je pět (tak jako v slovenské romštině) a nevyznačuje se na nich slabičná délka. Přízvuk se vyznačuje pomocí diakritického znaménka (*gravís* - "obrácené čárky"), ovšem jen tehdy, je-li na jiném místě než na poslední slabice. (K tomuto pro některé subdialekty slovenské romštiny spornému bodu se ještě vrátíme.)

4. Tzv. prejotizace (měkčení předcházejících souhlásek) se vyznačuje obloučkem (tzv. čiriklo) nad samohláskami, což odpovídá principu českého ě: **e romní, la phenă, bikendôm, uštěl, terďuv!**... (I k tomuto bodu se ještě vrátíme.)

5. Společný pravopis má jen jedno l (nerozlišuje tedy středo- a východoslovenské l - ĺ).

6. Hlávka, kterou v slovenské romštině zapisujeme jako **ch**, se ve společném pravopise píše písmenem **x**.

7. Hlávka, kterou v slovenské romštině zapisujeme jako **ďž**, se ve společném pravopise píše znakem **ž**.

8. V některých dialektech romštiny existuje dvojí **r**: jedno se obvykle vyslovuje jako "české" **r**, druhé pak jako zdvojené, nebo alespoň silnější, výraznější "španělské" **rr**, jinde se vyslovuje jakoby s aspirací: **rh** nebo jako "francouzské ráčkované" **r**. V těchto dialektech se tento protiklad zapisuje jako **r - rr**.

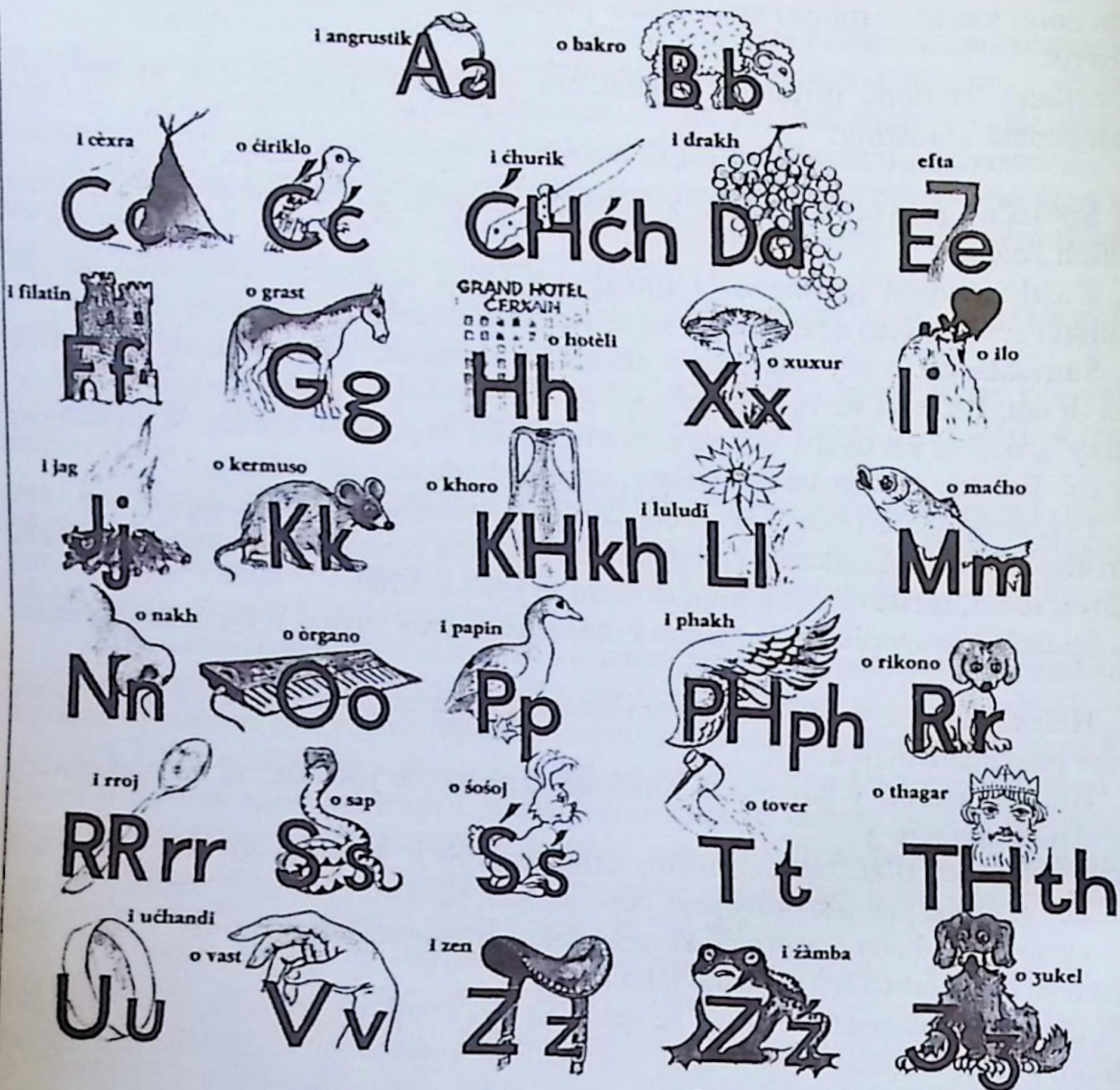
(V dialektu slovenské romštiny se většinou vyslovuje jen jediné **r**, a proto se při přepisu obvykle spokojíme jen s jedním písmenem **r**, v některých lokálních varietách se ovšem rovněž vyskytuje opozice **r - rr** i v rámci slovenské romštiny.)

9. Aspirované hlávky **čh, kh, ph, th** se píší stejně jako v slovenské romštině.

10. Hlávky, které v slovenské romštině zapisujeme jako **č, š, ž, čh** se ve společném pravopise zapisují obdobně, ovšem místo háčků se nad písmeny píší čárky: **ć, ś, ź, ćh**.

11. Kromě toho se zavádějí další tři znaky (tzv. archigrafémy) - **θ, q, ç** - kterými se označují první hlávky pádových koncovek, které doznaly v různých dialektech různého hláskového vývoje a které - podle názoru autorů pravopisu - ve fonetické podobě znesnadňují vzájemnou srozumitelnost mezi jednotlivými dialekty. Jejich jednotný zápis by měl alespoň v grafické podobě vzájemnou srozumitelnost posílit. Jejich užití vyplývá z následujícího schématu:

ALFABÈTA E RROMANE ÇHIBĂQI

ǎ ě ĭ ǒ ŭ

à è í ò ù

Fendi R.

GELEM, GELEM

θ - nahrazuje hlásky: d (po nepřímém kmeni zakončeném na -n) a t (po nepřímém kmeni zakončeném jinou hláskou) v koncovkách lokativu a ablativu:

pre lenθe, paš tuθe, andre lesθe, manθar, tuθar, lesθar...

q - nahrazuje hlásky: g (po nepřímém kmeni zakončeném na -n) a k (po nepřímém kmeni zakončeném jinou hláskou) v koncovkách dativu a genitivu:

manqe, tuqe, lesqe, le phralenqe, la romnäqe, pesqero, le phralesqero čhavo...

ç - nahrazuje hlásky: c (po nepřímém kmeni zakončeném na -n) a h (po nepřímém kmeni zakončeném jinou hláskou) v koncovkách instrumentálu:

mança, tuça, leça, le dandença, le phralença...

12. Ve vokativu se píše před poslední slabikou jeho koncovek (poněkud kuriózním způsobem) vykřičník:

phral!a, kirve!a, daj!e miri!e, čhava!le, Romalle...

13. U předložek, které se spojují se členy a ukazovacími zájmeny v jeden fonetický celek (vyslovují se jako jedno slovo), se toto spojení vyznačuje spojovníkem (bez ohledu na to, zda se jedná o předložku zakončenou na samohlásku -e, která v takovém případě pravidelně odpadá, nebo o předložku zakončenou na souhlásku):

andr-o kher, pr-odi phuv, k-o phral, paš-oda skamind, pal-e daj

Tolik tedy ve stručnosti k mezinárodní romské abecedě a pravopisným pravidlům navrženým v dokumentu Jazykovědné komise IRU a přijatým na IV. Mezinárodním kongresu této organizace.

Druhý dokument se pak týkal zmíněné *normativizace* romštiny, tedy odborného přestování romštiny jako společného komunikačního prostředku a programového rozvíjení její slovní zásoby (zejména v oborech, v jakých se doposud neměla možnost uplatnit, tj. ve sféře vědy a techniky, práva a administrativy).

V následujících letech vzalo na vědomí doporučení IRU několik nakladatelství vydávajících romskou a romistickou literaturu. Mezi prvními to bylo *Středisko romistických výzkumů* při pařížské Univerzitě Reného Descartesa, které od počátku 80. let úzce spolupracuje s Evropskou komisí a Radou Evropy při výzkumu a expertní činnosti v celoevropském měřítku. Cílem je zlepšovat životní podmínky v romských komunitách, zvyšovat úroveň vzdělanosti Romů, zřizovat dokumentační databáze a poskytovat objektivní informace o romském etniku v různých zemích. Za tímto účelem byla vytvořena i ediční řada INTERFACE, jejímž posláním je "šířit ověřená fakta a tím přispět k nápravě a hodnotnějším informacím o romských dějinách, jazyce a kultuře."⁽⁴⁾ V této řadě vyšlo do loňského roku více než 20 titulů, mnohé z nich v různých jazykových mutacích (např. kniha Donalda Kenricka: *Gypsies, from India to the Mediterranean* vyšla v 10 jazycích).

Od roku 1991 vydává *Středisko romistických výzkumů* také informační věstník *Interface*, který se zabývá Romy, jejich výchovou a vzděláváním. Je vydáván ve

4. Ediční řada INTERFACE, in: Donald Kenrick - Gratten Puxon: *Cikáni pod hákovým křížem*, Řada INTERFACE, Centre de recherches tsiganes, Univerzita Palackého v Olomouci, Vydavatelství UP, Olomouc 2000

čtyřech jazykových mutacích - anglické, francouzské, německé a španělské - a texty v romštině jsou přepsány do společného pravopisu (viz *anotaci* v č. 3/1995 R. Dž.).

Z publikací propagujících společnou abecedu můžeme uvést sérii knížek pro děti *Rukun* - překlad příběhů o malém pejskovi, které napsal v roce 1980 Eric Hill (viz recenze v č. 3/1995 R. Dž.), publikaci *Bibaxtale berša* Donalda Kenricka a Grattana Puxona, která je zkrácenou verzí knihy týchž autorů o romském holocaustu (*Gypsies under the Swastika*) a v loňském roce vydaný romsko-rumunský slovník (*Dikcionáro Rromano-Rumunikano*) Gheorghe Saraua (*anotovaný v tomto čísle*).

V Rumunsku byla společná abeceda a zásady pravopisu přijaty jako oficiální pravopisná norma romštiny. Rovněž v Maďarsku se k tomuto pravopisu přiklonilo nakladatelství *Rromano kher*, a užívá se ho v měsíčníku *Amaro drom*. Ve Francii jsou jím zapisovány veškeré romské texty využívané při výuce romského jazyka na *Institutu orientálních jazyků a kultur* v Paříži. Ve Španělsku se tak zapisují romské texty v novinách *Nevipen a Čacípen*, v Itálii v časopise *Thèm Romano*, vydávaném stejnojmennou asociací, která od roku 1994 organizuje v Lacianu také mezinárodní literární a uměleckou soutěž *Rromano Sundal*. Romské literární texty zaslané do této soutěže jsou rovněž přepisovány do mezinárodní transkripce (pro usnadnění práce porotě a následné zveřejnění vítězných prací). V poslední době se tímto pravopisem píší i dokumenty vydané Radou Evropy a Evropskou unií.

Jak již bylo řečeno, společná pravopisná norma byla ve Varšavě přijata na zkušební dobu 10 let. Ta vypršela v loňském roce, kdy se v Praze konal V. Světový kongres IRU. I na tomto kongresu se sešla Jazykovědná komise, která se zabývala otázkami dalšího rozvíjení romského jazyka pro potřeby komunikace na mezinárodní úrovni. Ze zprávy komise citujeme několik myšlenek:

- Isi but vasno odova, so phendäs pes erati: *We are a nation*, savi avili andar-i India, ta isi amen jekh referència jekhe khetane čhibäqe.(...)

- Ašundäm, so buti kerdilo pal-o 4to Kongrèso e IRU/qo and-i Komisia pal-i rromani čhib; dikhläm vi but publikäcie, so sas kerde, thaj e buterzene phende, so si šukar te maj tradas pe kadava drom pal-i khetani alfabèta rromani, sar sas avridini k-o 4to Kongrèso and-i Varšava.(...)

- E buterzene jekhe godäthe sas, so musaj te das pativ dureder sa e dialektenqe, odolesqe, so si on savorre jekh barvalipen and-i kultùra ta identitèta amari; but šukar si, te oven verver stilura ta ekspresienqe čhanda anda jekh živdi čhib. I godäver buti nane, ni te čhudas tele, ni te vāzdas jekh dialèkta ja jekh aver, i čači buti isi, te dikhas, so lupunzarel i komunikàcia thaj atòska musaj te rodas jekh drom, kaj te ovel so maj lači akaja komunikàcia maškar amenθe. I eksperiència sikavel, so e lupunza na aven katar-o vužo rromano xumer e čhibäqo, nùmaj kotar odova, so sas lilo e gazikane čhibenθar, ta natural katar-o bistriben e čaće rromane lavenqo.(...)

- And-e palutne berša but organizàcie pal-e manušíkane xakaja kerde rinčibaripen penqe dokumentaciaqo p-i rromani čhib thaj i terminològia pe kadala umala (juridikani, administràcia, maškarthemutni politika), si aba barvali... But riga rinčibardäs amari grùpa e Evropaqe.(...)

- Čacípnasθe, amen daras te šudröl a te šuköl i čhib and-e administraciaqi fraseològia, thaj odolesqe mangas te bičhalas apèlo, kaj te živdāras so maj but i beletristika anda sa e dialèkte and-o khetano lekhavipen thaj anda sa e čhanda e literaturage: tradìcia, oratùra, kreàcia, pròza, poèzia, fantàstika, publicistika,

tradùkcie thaj kola. Isi but vasno te luludöl i rromani čhib thaj te buxlöl oj pal-i rromani godi, te na avel jekh fotokòpia avere čhibenqi.(...)

- Je velice důležité, co bylo řečeno včera - totiž že jsme národ, který sem přišel z Indie, a že máme jeden společný jazyk.(...)

- Slyšeli jsme o činnosti Jazykovědné komise od dob IV. kongresu IRU, viděli jsme i některé publikace, které vyšly, a většina účastníků prohlásila, že je dobré pokračovat touto cestou, tj. užívat i nadále společné romské abecedy, která byla přijata na IV. kongresu ve Varšavě.(...)

- Většina delegátů souhlasí s tím, že by se i nadále měly respektovat všechny dialekty, protože každý z nich v sobě zahrnuje své vlastní bohatství a svou vlastní identitu. Je opravdu výhodou pro jazyk mít výběr různých stylů a způsobů vyjádření téže skutečnosti. Jistě by nebylo dobré opomíjet, ale ani vyzdvihoval jakýkoli dialekt. Hlavním úkolem je ovšem rozpoznat, co nám v současné době brání ve vzájemné komunikaci, a najít způsob jak tuto komunikaci zlepšit. Ze zkušenosti víme, že nedorozumění mezi námi nepramení z romského základu našeho jazyka, nýbrž z výpůjček z jiných jazyků a z toho, že jsme některá stará romská slova zapomněli.(...)

- V posledních letech dalo mnoho organizací zabývajících se lidskými právy přeložit svou dokumentaci do romštiny. V současné době je tedy romská terminologie spjatá s touto problematikou (tj. z oblasti práva, administrativy a mezinárodní politiky) dost bohatá... Bylo rovněž přeloženo dost textů vydaných evropskými institucemi.(...)

- Máme proto oprávněné obavy, aby se romština nerozvíjela jen v této studené a suchopárné oblasti administrativního jazyka, a proto chceme klást důraz i na to, aby byla do společné abecedy přepisována i beletrie, a to literární díla různých dialektů a různých žánrů: tradiční žánry, orální historie, autorská próza a poezie, fantastická literatura, publicistika, překladová literatura atd. Je velice důležité, aby se romština rozvíjela v souladu s romským myšlením a duchem a aby se nestala pouze kopií jiných jazyků.(...) ⁽⁵⁾

V České republice a na Slovensku se přesto mezinárodního pravopisu užívá zatím jen ojedinele. Je tomu tak z několika důvodů:

Jedním z nich je skutečnost, že Romové u nás se pořád ještě nemají možnost seznámit s mluvnickou strukturou svého jazyka ani se naučit jeho pravopis. Píší tedy jen intuitivně a řídí se pravopisnými pravidly jazyků, kterým se učí ve školách: V České republice se seznamují s mluvnicí a učí se pravopisu češtiny, na Slovensku pak slovenštiny, případně maďarštiny či ukrajinštiny.

Druhým důvodem je nedostupnost počítačového programu, který by obsahoval i neobvyklé znaky, jež mezinárodní romský pravopis používá.

Několik překážek v sobě ovšem zahrnuje i pravopisný systém samotný:

Přestože je poměrně jednoduchý, vyžaduje jistou zběhllost v romské mluvnici: Pisatel totiž musí bezpečně poznat pádovou koncovku, aby její první hlásku mohl zapsat jinak než tutěž hlásku na jiném místě slova:

Např. **mire kakesqe (kakeske), opre hedöça (opre hedöha), pal tuθe (pal tute)...**

Pro zápis slovenské romštiny je poměrně nepraktické i pravidlo vyžadující označovat přízvuky, pokud nejsou na konci slova. To by v praxi znamenalo označování

přizvuků u všech víceslabičných slov. Od této zásady lze ovšem pro její nefunkčnost upustit.

Jistou nedůslednost vyžaduje i zapisování slov (obvykle jednoslabičných feminin) zakončených měkkou souhláskou, kterých je v některých podnářečích slovenské romštiny několik:

e pheň, e meň, e phurd'... X la phenăça, o menă, o phurdă...

Tatáž nedůslednost však existuje i v češtině:

ohěň, kád', náš zeť... X ohně, lodě, našeho zetě...

Pro středo- a východoslovenskou varietu je problémem i označování pouze jednoho **l**, protože opozice **l - l'** má v některých případech rozlišovací funkci:

ov mukla (pf.) - *pustil*, (*za*)*nechal* X **ov mukla** (bud. čas) - *pustí*, *nechá*

Tento nedostatek lze ovšem snadno odstranit tím, že měkké **l'** budeme označovat obloučkem nad následující samohláskou, tak jako v případě ostatních měkkých hlásek: **jov muklă X jov mukla**.

Jak je vidět, s nepatrnými úpravami je možné tímto pravopisem zapisovat bez problémů i slovenskou romštinu. Lze jím samozřejmě zapisovat i texty v různých, třeba i foneticky silně posunutých (sub)dialekttech, otázkou však je, zda to nějak přispěje k větší srozumitelnosti textu.

Zapišeme-li tímto pravopisem například autorskou legendu Heleny Červeňákové-Lalíkové Pal i Káji Sára (viz dále v tomto čísle), mluvčím jiných dialektů to asi příliš nepomůže. Na ukázkou alespoň její začátek:

Nîko pr-oda dziveş na pobişterla şoha, bo akor delaş igen baro brişind. Perelaş jegaşovo baro şar akhora. Phurdelaş bari balvaj, o ţengişa tele calavkerenaş o kaşta. I balvaj lidzalaş aşi xurdî loji poşi. Odi poşi şta tatî, na dzanav, methar la tradelaş. O manuşa pumen garuvkerde andr-o khera, nîko na tromalaş avri te dzal. O dzukela pumenqe cirdne o pişki tel-i por, o graşta dilinîşajonaş. Pal-o hedî dzalaş cikalo pañi, kaş şta cigno kher, lidzalaş leşqe tele. Şavore manuşa bara daraça dikhenaş prekal-o oblaki, şo pe avri kerel. Şako duminelaş, hoj aja o agor le vilagoşqe. Ca jekhvar pekja baro ţengişi, celo ţego raţişajija u şvat şta ratî. Prekal-o najjekhbareder dţiveş na dîcholaş ani pr-i talpa.

Domníváme se proto, že mezinárodní transkripce romštiny má - ať už v této dnes přijaté či jiné podobě - své místo při zápisech a překladech mezinárodních dokumentů, v publikacích distribuovaných na evropské úrovni apod. Texty určené Romům v České republice či na Slovensku, kteří nemají možnost seznamovat se v masovém měřítku s mluvnicí a pravopisem svého mateřského jazyka, jsou však zatím přístupnější, jsou-li zapsány pravopisem přijatým *Svazem Cikánů-Romů* v roce 1971, kterým se píše nejen na stránkách *Romano džaniben*, ale i jiných periodik i knižních publikací vydávaných či vydaných v České republice a na Slovensku.

*Publikace Bibaxtale berša (řada INTERFACE)
je doplněna ilustracemi romského malíře a ilustrátora z Albánie Ferdinanda Koçiho.*

Petre COPOIU

UZAVÍRÁNÍ PARTNERSKÝCH SVAZKŮ MEZI ROMY V RUMUNSKU

(V tomto článku je užito mezinárodní romské transkripce, která byla v Rumunsku přijata jako oficiální pravopisná norma romštiny - viz článek Maškarutno lekhipe v tomto čísle).

Úvod

Uzavírání manželského svazku mezi Romy v Rumunsku je ovlivněno středověkým zvykem daným zákony valašského a moldavského prince Matěje Basarabeho¹⁾, Vasila Lupu²⁾, Iona Gh. Caragea³⁾ a Scarlata Calimaša⁴⁾. Manželství mezi Romy je dohoda uzavřená mezi mužem a ženou o tom, že spolu budou žít rodinným životem. Ve většině případů se to stane se svolením rodičů a příbuzných, ale někdy i bez souhlasu ženy.

Zákonný svazek a společné bydlení

Partnerský svazek u dříve kočovných Kalderarů (kotlárů) a Lajašů (kovářů) byl uzavřen tím, že mladí spolu začali prostě bydlet. Ursari (medvědáři) a Spoitori (klempíři) ztvrhovali svazek obřadem. Pouze Vatrari (usedlí Romové) preferovali zákonnou svatbu:

Amenθe le Rom, ni mangel pe kununimos; ame trais kadā bikununimasqo. (U)
Naši Romové nepotřebují (zákonnou) svatbu; žijeme spolu bez svatby.

Lav la bi-kununime, niči anda-i mujali, niči zav laça ka-i khangeri. (N)
Vezmu si ji (ženu) bez svatby, nejdu s ní ani na radnici, ani do kostela.

Romové v Rumunsku tedy nepovažují za nutné rozlišovat mezi zákonnou svatbou a společným bydlením. Oba způsoby soužití jsou vyjádřeny stejným pojmem a mají stejnou hodnotu ve vztahu k dětem a k majetku.

Terminologie

abiav (U) (romské slovo) - sňatek, svatba

ĩnsurimos, ĩnsuripe (U) (z rum. ĩnsura - ženit se) - sňatek nebo společné bydlení v rodině muže

măritimos, măritipe (U) (z rum. *marita* - *vdávat se*) - sňatek nebo společné bydlení v rodině ženy
kununimos (U, N), **kununipe** (U) (z rum. *cununa* - *oddávat*) - legitimní sňatek
prandimos, prandipe (U) (z řec. *παντρευω* - *id.*) - sňatek nebo společné bydlení
pilcajmos, pilcarimos (S) (*neznámého původu*) - sňatek nebo společné bydlení

Věk sňatku

Podle rumunského občanského zákona musí být muži alespoň osmnáct let a ženě šestnáct let, aby mohli uzavřít sňatek. Romové však spolu začínají bydlet dříve. Chlapec má být v pubertě (14-16 let) a starší než dívka. Známe však i případy, kdy se dívka vdává již ve 12 letech. Nižší věk může bránit zákonnému sňatku, nikoli však společnému bydlení.

Kana me pilcoijom, sās man de ś-u-duj breša. Kana siòmas deś-u-štare brešenθe, ačhom khamni hem biandom jekhe čhaves, kaj vakèrna les o Bajaram Aron. O’si xoraxaj bi-botezime. (S)

Vdala jsem se ve dvanácti letech. Když mi bylo čtrnáct, přišla jsem do jiného stavu a porodila chlapce, který se jmenuje Bajaram Aron. Je muslim, není pokřtěný.

Kana avilem anda-i škoàla, dikhlem kale čhejora andi digănia, amenθe. Dem duma laça. Enja čhon diam duma, pala kadaja liam amen. Man sas man deś-u-efta bërś thaj lan sas lan deś-u-štar. (V)

Když jsem přišel ze školy, uviděl jsem to děvče a líbilo se mi. Dal jsem se s ní do řeči. Chodili jsme spolu devět měsíců a pak jsme se vzali. Mně bylo sedmnáct let a jí čtrnáct.

Chlapec na ženění se nazývá **terno** (U), **flékào** (V), **čhavo**, **ternaxar** (N), **barde-no čhavo pilcarimasqo** (S). Dívce, která má věk na vdávání, se říká **čhaj bari** (U, S), **čhej bari** (V, U)¹⁾; **čaj ternaxar** nebo **bardeni čaj pilcarimasqi** (N).

Výraz **bori** - snacha může znamenat i dívku, která má věk na vdávání.

Mít pohlavní styk s dívkou, které ještě nebylo 14 let, je podle rumunského trestního zákoníku (čl. 198) trestné. Pokud na tento přestupek v romské komunitě někdo upozorní, zmizí mladý muž v jiné šátře (*dosl.* stanu, kočovné romské komunitě).

Prohlášení svazku za zákonný

Svazek předcházející zákonné manželství může být schválen až později. Manželé mohou spolu nepřetržitě bydlet několik let. Skutečnost, že se v něm narodí děti a že dvojice dosáhla potřebného věku, jen přispívá k následné legitimizaci partnerského svazku.

1) *Matěj Basarabe, valašský princ, 1632 - 1654.*

2) *Vasile Lupu, moldavský princ, 1634 - 1653.*

3) *Ioan Gh. Caragea, valašský princ, 1812 - 1818.*

4) *Scarlăt Calimași, moldavský princ, 1812 - 1819.*

5) *Vlastně "panna", podle rumunského fată mare.*

Deś-u-trine berśenqi măritisàjlem. O rom mïro dias duma mïre dadeça. Ma ni kamnem te măriti' man leça, ke sèmas cigni thaj ov phendàs ke ćorel man. Thaj muro dad thaj mïri dej dinàs ma daraθar, te na ćorel man, ke si baro lažav. Mo rom, kaj lias man, dinàs mïra da thaj mïre dades deś-u-panž mïi thaj te kerel manqe abiaiv. Kana maj barilem, kă-l deś-u-oxto berś, gelăm ka-i mujali thaj kununisàjlăm. Gelăm ka-i khangeri thaj kununisardàs amen o raśaj. Kerdăm abiaiv baro. Pal-o abiaiv kerdăm amenqe kher thaj dias amen o Del duj ćhave. (U)

Vdávala jsem se ve 13 letech. Můj muž si šel promluvit s mým otcem. Nechtěla jsem se vdávat, protože jsem byla mladá, ale on řekl, že mě unese. A tak mě rodiče provdali ze strachu, aby mě neunesl, protože by to byla velká ostuda. Můj muž dal mým rodičům patnáct tisíc, aby mi vystrojili svatbu. Když jsem povyrostla a bylo mi osmnáct let, měli jsme oddavky na radnici. Pak jsme šli do kostela, kde nás oddal farář. Pak jsme vystrojili velkou svatbu. Po svatbě jsme si postavili dům a Bůh nám dal dvě děti.

Omezení sňatku příbuzenskou blízkostí

Rumunský občanský zákon (čl. 203) i romská tradice zakazují sňatek mezi nejbližšími příbuznými. U některých skupin Romů je ovšem přípustný sňatek mezi bratrcem a sestřenicí.

O pàpus nanaši⁶¹ lèla pe nepota pesqe romni. (S)

Dědeček si nemůže vzít svou vnučku.

Amenθe o rom aši te lel pe vàra⁷¹ romni pesqe. (S)

U nás si muž může vzít svou sestřenicí.

O vàro lel pesqa vàra de romni. (V)

Bratranec si může vzít sestřenicí.

Někdy - i když zřídka - se stává, že je sňatek uzavřen v rozporu jak s rumunskými zákony, tak s romskou tradicí.

O dad lel pe pesqa ćhiaça. (V)

Otec žije se svou dcerou.

O rom, kaj barardàs la ćhia, ĩnkerel pe laça. (V)

Muž, který vychoval (adoptivní) dceru, si ji může vzít za ženu.

E soàkra lel pe pesqe zamutroça. (V)

Tchyně může žít se svým zeťem.

Kana mulàs lesqi romni, o rom lel laqa pheja do romni. (V)

Pokud muži zemře manželka, může si vzít její sestru.

Aby se zabránilo incestu, vyhledávají si kočovní Romové manželky v jiných šátrách.

Meziskupinová endogamie

Kočovní Kalderari, Ursari a Spoitori uzavírají partnerské svazky pouze uvnitř vlastní komunity.

Amenþe ni ïnsurin pe, ni mãritin pe le Spoitòrã amenþa, nìci le Ursàrã. (V)
Ani Spoitori, ani Ursari se s námi nežení/nevdávají.

Mezi Spoitory jsou možné výjimky, ale takovéto manželské svazky obvykle netrvají dlouho.

An kada tèmpoș, kaj siam an lesþe, jekh Spoitòri ași te lel jekhe ursarika romni peske. (S)

V dnešní době si může Spoitor vzít dceru Ursitora.

Náboženské vyznání jako překážka sňatku

Romové se hlásí k různým oficiálním náboženstvím více méně formálně, proto odlišné vyznání partnerů nebývá překážkou sňatku.

O manușa, kaj astàrna o Alaxoþa, pilcòna o romnenþa, kaj astàrna o Khristoþa. (S)

Muži, kteří věří v Alláha, si berou ženy, které věří v Krista.

Pozůstatek starého rumunského zákona - duchovní rodičovství, tj. kmotrovství - zakazuje manželský svazek mezi kmotry a kmotřenci (podle zákona Matěje Basarabského). Pohlavní styk mezi kmotrem a kmotřenkou (či naopak) byly dříve krutě trestány. Totéž platí i mezi rumunskými Romy.

O nãșos⁶⁾ nanași lèla pe fìna pesqe romni. (S)

Kmotr si nesmí vzít svou kmotřenku.

I fìna⁷⁾ ni lel pe pesqe kiriveþa. (V)

Kmotřenka nežije se svým kmotrem.

I kirivi ni lel pe pesqe fìnoþa. (V)

Kmotra nežije se svým kmotřencem.

Kupování nevěsty

V některých subetnických skupinách se nevěsta kupuje. Manželskému svazku předchází ústní dohoda mezi rodiči a následné zasnoubení (*logodimos* nebo *logodipe*).

6) *Nanași* < *na-nași* "nemůže"; podobně *ași* < *ași* "může" (částice možnosti).

7) *Vàro m.* "bratranec", *vàra f.* "sestřenice", rumunská slova.

8) *Nașos m.* "kmotr", *nãșa f.* "kmotra", rumunská slova.

9) *Fino m.* "kmotřenec", *fìna f.* "kmotřenka", rumunská slova.

Dohoda obsahuje cenu za nevěstu, výčet darů a povinnost ženicha a jeho rodičů vystrojit svatební hostinu. Již během tohoto domlouvání se pořádá malá hostina, které se účastní rodiče, kmotrové a kmotry budoucích manželů.

Kana ïnsurisàjlem, lem manqe romni, dinem pe laθe jekh šel mii frànća, ke sas čej bari. Maj anglal kerdem o logodimos, dem xamos thaj pimos le romen. Lem la, la čhia pala-i Patradi, pe čar zelèno, kana pokindem la. Me dinem savore love thaj lem kada čhia thaj kerdem o abiaiv baro. Kindem grast, urdon thaj kher. (N)

Když jsem se ženil, zaplatil jsem za svou ženu sto tisíc franků, protože byla panna. Ještě předtím jsem uspořádal zasnuby, pohostil jsem Romy jídlem a pitím. Když jsem ji vyplatil, vzal jsem si ji po Velikonocích na zelené trávě. Dal jsem za ni všechny své peníze a vystrojil jsem velkou svatbu. Koupil jsem koně, vůz a dům.

Kana mārītasàjlem, avile ol Rom ke mīrī dej, te mangel ma palal pe čhao. Thaj on ïncelegisajlen¹⁰⁾, te den love pa ma, te kinen ma deš-u-panze miença frànća, te den deš zute podimos anda-l mīre niàmurā thaj te keren o abiaiv. Dine ol love, kerde o abiaiv thaj lile ma khere lenθe. (U)

Když jsem se vdávala, přišli za mou matkou Romové, aby o mě požádali pro svého syna. Dohodli se, že za mě zaplatí 15.000 franků, dají deset párů bot mým příbuzným a vystojí svatbu. Zaplatili, vystrojili svatbu a vzali si mě k sobě domů.

O Mùti zala te pilcol, te lel o Dudumasqe čhia, o Somna. Kana gelās othe, ko kher o Dudumasqo, i čhaj mangèla o čhaves, benir les. Ama te del paràdes¹¹⁾, babak laqe dades, pal kädä lèla les. Akana o dad o Mutisqo gelās k-o Dudumas, pe phralença:

"Dèsa man o čhia bori?"

"Dàva la, dèsa man babak hem kèresa manqe o biav."

"Xramika, kibor mangèsa babak o čhaqe, zer benir la mo čhavo, me dàva tut, kibor mangèsa."

O čhaqo dad dèla les pheras, o xramikes, palpale: "Dèsa man peinda mīes frankòja babak, kašte les me čhia. Pal kia nana dàva tut bi parenqo. Te maj des man sarànda mare, oxto papina, trànda okes mol, biš okes thari - pal lèsa o čhia, o Somna. Te keres o čhaqe biav hem te des k-o biav me endajen dārā¹²⁾, xurājmatà, kalpàčā, postàja, saxàčā, xamàta hem pimàta hem te edercin¹³⁾ o lautarin duj zis¹⁴⁾, trin zis, kibor astàrla o biav."

"Mangèsa but. Dàva tut sarànda mīes frankòja hem inkeràva tuqe o biav, čak patradāqo. Te las amenqe bašaldèrā lačhe, te bašalen šukar, kašte kidas cipale but, ke si amen bòrżā bare hem but."

"Xramik!a, naj amen nàšos, kas te thovas nàšos?"

"Te thovas ame-da o Alis Muti, kaj si phral mança, hem i nàša, lesqa romnā, o Katalina? Parni moni uči."

"O endaj moro te čingadas le k-o biav, te é'hin amenqe cipale but p-i sinìa."

"Tu, xramik!a, xàsa hem pèsa hem kèlsa, nanaj tu zori ni kačisθar. Palal o biav, o ternā, o Somnika, làsa le khere kaj amenθe, an moro kher."

"Akana, xramik!a, te xas, te pias savorença, o zamutreça. Baxt bari te del o Del!" (S)

Muti se má ženit, bere si Dudumovu dceru Somnu. Když přišel do Dudumova domu, děvče ho chce. Ale vezme si ho jedině tehdy, když dá jejímu otci peníze. A pak Mutiho otec přišel k Dudumovi se svými bratry:

"Dáš mi svou dceru za snachu?"

"Dám ti ji, ale musíš za ni zaplatit a uspořádat hostinu."

"Tcháne (mého syna), jakou cenu žádáš za svou dceru? Můj syn ji má rád, dám ti, kolik si budeš přát."

Dívčin otec odpoví: "Zaplatíš mi 50 tisíc franků a pak si mou dceru můžeš vzít. Bez peněz ti ji nedám. A k tomu mi přidáš 40 chlebů, osm hus, třicet lahví vína a dvacet lahví pálenky - a můžeš si mou dceru Somnu vzít. Vystrojíš jí hostinu a dáš mým příbuzným dary: oblečení, klobouky, boty, hodinky, jídlo, pití a zaplatíš hudebníky po celé dva tři dny, pokud bude trvat svatba."

"Žádáš příliš! Dám ti 40 tisíc franků a vystrojím svatbu o Velikonocích. Pokud najmeme dobré muzikanty a budou dobře hrát, vybereme hodně peněz, protože budeme mít velké výdaje."

"Tcháne (mé dcery), nemáme svědka, koho pozveme za svědka?"

"Co kdybychom pozvali mého bratra Aliho Muti a za svědkyni jeho ženu Katalinu? Je světlá a vysoká."

"Na svatbu pozveme mé příbuzné, protože dají hodně peněz na hostinu."

"Ty, tcháne (mého syna), ty budeš jen jíst, pít a tancovat a nemusíš se o nic starat. Po svatbě si odvedeme nevěstu Somniku k nám, do mého domu."

"A teď, tcháne (mé dcery), pojďme se najíst a napít se všemi, i s mým zeťem. Ať ti Bůh dá mnoho štěstí!"

Mezi Ursáry závisí cena za nevěstu na jejím věku a na tom, je-li je panna, vdova nebo žena, kterou opustil manžel.

Naj čhej bari thaj si romni xivardi, kerel pan3-var-deš mîi. (N)

Pokud není děvče panna, platí se za ni padesát tisíc.

Zákaz prodeje ženy, která již byla jednou koupena

Mezi Spoitory a Ursáry platí zvyk, že žena, za kterou bylo jednou zapláceno, nesmí být prodána někomu jinému.

O rom kindàrla o romnă, ama nanași bikènla la avresθe. O rom nanași bikènla o kîzen. (S).

Když si Rom koupí ženu, nesmí ji prodat jinému. Nesmí prodat ani děti.

Nicméně známe případ, kdy manžel svou ženu prodal. Bylo to v roce 1960: Radu Butoy, kočovný Spoitor z vesnice Sintești (oblast Giugiu), koupil od Pipera Laly jeho ženu Zambiliku a syna Čerèka. Později Lala svého činu litoval a unesl svého syna

10) *Încelegil pe zvrat. sloveso, z rumunského slovesa a (se) înțelege - "dohodnout se".*

11) *Parâdes, obvykle v pl., z tureckého slova para "peníze".*

12) *Dâros m., pl.: dâră nebo daròja "současný", rumunské slovo slovanského původu.*

13) *Edèrim přech. sloveso "platit", z tureckého ederim "dělat".*

14) *Nářečně dîves, des "den".*

Čerèka z šátry Radu Butoye. Celý případ se dostal před soud, Lala soudní při vyhrál, nicméně Zambilika se k němu odmítla vrátit.

Zrušení prodeje

Existují také situace, kdy rodiče dívky prodej zruší a dohodnou se s někým jiným. V takovém případě musí vrátit částku, kterou za svou dceru dostali.

Kana e romni ni kamel te bešel ka pesqo rom, oj našel avre romeça, kodova pokinel lesqe love, kaj xaläs laça. (N)

Když žena nechce zůstat se svým manželem, odejde s jiným, ten musí zaplatit prvnímu částku, kterou za ni dal.

Kana e romni geli-tar manθar, del man mire love palpale laqo dad. (N)

Když mě žena opustila, dal mi její otec peníze nazpátek.

Kana mukhèna pumen o roma 3i k-o deš breš, dèna o cipale palpale kaj lesqo dad, o romesqo. (S)

Když se manželé rozejdou do deseti let, vrátí se peníze otci manžela.

Není-li mladá žena pannou, přestože za ni bylo jako za pannu zapláceno, vrací se částka chlapcovým příbuzným, protože se má za to, že byli podvedeni.

Kana oj säs xoxavdi avresθar, dèla o paràdes palpale laqo dad, o čhaqo, o manušenqe o čhavesqe. (S)

Když byla dívka svedena někým jiným, její otec vrátí peníze zeťovým příbuzným.

Alternativní dohoda

Mezi Ursitory a Spoitory se za nevěstu platit nemusí, pokud se rodiče dohodnou jinak.

Kana mëritisàjlem, sas man deš-u-štar bërs, či sèmas bikindi mïrë dadesθar. Kërde manqë o logodipe mïro dad haj mïrë dej mïrë romeça, sas les deš-u-panz bërs. Či kununisàjlām amen. Dia man mïrë dej but butōra anda manθe, anda mïrë rom, anda mïrë čhave. Sas man panz čhave mïrë romeça. (U)

Vdávala jsem se, když mi bylo čtrnáct let, můj otec mě však neprodal. Rodiče mě zasnoubili s mužem, kterému bylo patnáct. Nebyli jsme legálně oddáni. Moje matka dala nám všem, mému manželovi a mým dětem, mnoho věcí. Mám s mužem pět dětí.

Me siom kununime me romeça hem si man jekh kizaj. Me, nana siòmas ter-naxar, kana lias ma mo rom, pal mo sastro nana mangas te kerel biav manqe. Mo rom nana dias manqe, me manušenqe ni jekh frànkos. Siòmas jekh romni čori bi-kančesqo and-o moxto. (S).

Jsem legálně vdaná a mám jedno dítě. Když si mě můj muž bral, nebyla jsem už panna, a tak můj tchán odmítl dělat oslavu. Můj manžel nedal mým příbuzným ani vindru. Byla jsem chudá, neměla jsem nic ušetřeno.

Panenství

Zásnuby jsou počátkem společného bydlení a manželský svazek - pokud byly splněny jeho podmínky a mladá dívka byla panna - je legalizován později.

Sas čhej bari, o rom pesqa romnăça, kaj logodin pe, zan kaj primăria¹⁵⁾ te kununin pe, zan and-i khangeri le devlesqi te čhon ël kununî¹⁶⁾ and-o šoro haj keren o abiaiv baro.

V případě, že je dívka panna, berou se manželé na radnici, potom jdou do kostela, kde jim dají na hlavu "kununi", a pak je velká hostina.

O výdaje za hostinu se podílejí obě rodiny.

Ipaš o sòkro baro, ipaš o sokro cìgno.

Polovinu (platí) "velký" tchán (otec chlapce) a polovinu "malý" tchán (otec dívky).

Pokud dívka nebyla panna, je možné i po zásnubách svazek zrušit. "Malý" tchán má pak ostudu.

Nas čhej bari, ačhel lazajesqo o sòkro cìgno haj ni maj kerel khànci.

Když dívka nebyla panna, má "malý" tchán ostudu a nemůže nic dělat.

Pokud jeden z manželů žil už předtím v jiném manželství, zásnubní hostina se nekoná.

Útěk

Nesouhlasí-li rodiče se sňatkem svých dětí, mladí utečou a začnou spolu žít u příbuzných nebo u kamarádů. Takovýto útěk se nazývá **našimos** nebo **našipe**.

Kana kamel jekh čhej le čhavoreça thaj hakãrdon¹⁷⁾ ol duj zene, telãren ka-l niãmura ol duj zene. (U)

Když nějaká dívka miluje chlapce a dohodnou se spolu, odejdou k příbuzným.

K útěku může dojít i tehdy, pokud není chlapec schopen zaplatit požadovanou částku.

15) *Primăria* f. "radnice", rumunské slovo.

16) *Kununëa* f. "svatý postříbřený věnec" (v kostele), rumunské slovo.

17) *Hakãrdivav* (U) nepřech. sloveso "souhlasím", z rumunštiny.

Kana o čhavo naj les love, len pe le duj zene thaj našen, kaj ni zanen le Rom. (N)
Když chlapec nemá peníze, mladí se seberou a utečou někam, kde je Romové neznají.

O čhavo zàla paś-o kher lenqo, dèla laqe šol, o čhaqe. Inkòla i čhaj avri.

"So mangèsa?" phučèla les.

"Haj te das ame-da i bùka"¹⁸⁾ dùmà. Ame lása amen hem o duj, sau zàva pala avrãøe?"

"Haj zàva, te uràva man."

Urèla pes hem zàla pala lesøe. O manuśa o čhaqe nana zàнна la.

"Haj te zas avera rigaøe, naj kaj amenøe khere, ke me manuśa nana mangè-na tut. (S)

Chlapec přijde před jejich dům a zapíská na děvče. Dívka vyjde ven.

"Co chceš?" zeptá se ho.

"Chci si s tebou trochu popovídat. Vezmeme se, anebo mám jít za jinou?"

"Půjdu s tebou, jen co se obleču."

Oblékne se a jde za ním. Její rodina o tom neví.

"Pojďme někam jinam, ne k nám, protože moji příbuzní tě nechtějí."

V případě útěku se obvykle po nějaké době obě rodiny usmíří a svazek mladých se legalizuje. Zeť ovšem musí za nevěstu zaplatit alespoň symbolickou částku.

Kana sas man deś-u-šov berś, me dàvas dùmà jekh čhejorãça šukar. Me iubivas la but haj me meràvas anda laøe. Manglem la ka laqo dad haj manglã manøar biś mii frãncã pè laqe. Man nas man love haj našadem laça ka muro dad haj kaj mĩrĩ dej. Pa-´k kurko avilo laqo dad manøe haj me dinem les pãnz mii frãncã pè laøe, pè lesqi čhej haj ov mukhlã la manqe. Haj me kununisàjlem laça kaj khangeri haj akana - naiv le Devlore - ke si man trin čhavore haj traiv laça mišto. (U)

Když mi bylo 16 let, zamiloval jsem se do jedné krásné mladé dívky. Měl jsem ji moc rád, šlel jsem po ní. A tak jsem šel požádat o její ruku jejího otce a on si za ni řekl dvacet tisíc. Já neměl peníze, a tak jsem s ní utekl k svým rodičům. Za týden k nám její otec přišel a já mu dal za jeho dceru pět tisíc a on mi ji nechal. Pak jsme se vzali v kostele a dnes - chvála Bohu - máme spolu tři děti a žiju s ní dobře.

I dej mĩre romniaqi ni kamèlas te del la manqe bi-lovenqo. Athadem la, la romnã, maj anglal haj la ùrma"¹⁹⁾ laqi dej nas so te maj kerel. Trebãlas te del la manqe. Kerdem o logodimos haj lem la khere. Ni dem ni-´k frãnko pè laøe. Pala trin berś kerdãm o abiav, kununisàjlãm. (U)

Matka mé ženy mi svou dceru nechtěla dát bez zaplacení. Podařilo se mi dívku svést a její matka už nemohla nic dělat. Musela mi ji dát. Zasnoubili jsme se a já si ji odvedl domů. Nedal jsem za ni ani vindru. Za tři roky jsme vystrojili svatbu a legálně se vzali.

Únos

Poslední možností, jak se oženit, je ženu unést. Únos může být předstíraný (viz výše), ale existují i skutečné únosy, a to tehdy, když se dívka nechce vdávat.

Takovémuto únosu se říká *ćorimos* nebo *ćoripe*.

Kana me ni kamāv te lav les, le romes, o čhavo lel o urdon haj azukerel ma butenča. Kana inklāv avri, ēl rom inkalaven ēl čhurā haj len ma; čhon ma and-o urdon haj ingären ma pesqe khere. Avel lesqo dad haj ĩmpakĩl²⁰⁾ pe mĩrē dadeča. Keren o biav. (U)

Když si chlapce nechci vzít, vezme vůz a počká si na mě s kamarády. Když pak vyjdu před dům, vytáhnou nože a unesou mě; hodí mě do vozu a odvezou mě k němu domů. Pak přijde jeho otec a dohodnou se s mým otcem. Pak uspořádají hostinu.

Ni kamel e čhej te našel manča, čorav la čhia, la barā. Žav ande-l gava, ka-l prinzande thaj bešav lača, ži ĩmpātin pe le phure. Žav lenθe, pias thaj xas thaj pokinav la borā thaj anav la ka mĩro dad, sovlārav la khēre manθe. Ame keras o abiav. (N)

Když se mnou dívka nechce utéct, unesu ji. Procházím se s ní po vesnicích, kde ji znají, a bydlím s ní, dokud se rodiče neusmíří. Potom k nim jdu, jíme a pijeme a já za nevěstu zaplatím, pak si ji odvedu domů k otci a ubytuju ji u nás. Pak uděláme svatbu.

O čhavo ternaxar arakhela o čhia kacimanθe. O´dēla dūma jekhe manušeča, čidela o ordōnos pašal laθe, čhĩ´la la opre and-o ordōnos, patusārila laqo muj te na del trad, trādela o grasten pal našela lača. Žāla khere, pašōla lača zornan. Kana avēla laqo dad, o čhaqo, mangēla cipale but o čhaqe, sa te na mukhēla la othe, kaj lesθe. Pal koda dēla o cipale kābor de but, bašĩsqĩ²¹⁾, lēla la. (S)

Mladík si vyhlídne dívku a dohodne se s nějakým kamarádem. Ten k ní přijede s vozem, hodí ji do vozu, ucpe jí pusy, aby nemohla křičet, popožděne koně a unese ji. Doma ji znásilní. Když přijde dívčin otec a žádá hodně peněz, (vyhrožuje,) že ji tam nenechá. Pak mu pyšně zaplatí jakoukoliv částku a vezme si ji.

Rumunský trestní zákon únos a znásilnění trestá, Romové však jen zřídka tyto případy řeší soudně.

Nevěsta v nové rodině

Po uzavření partnerského svazku se žena stává součástí manželovy rodiny. Bydlí v domě svého tchána a tchyně. V nové rodině poznává své švagry (kumnato, salo) a švagrové (kumnāta, tĩrva²²⁾). Nejstarší tchánovi synové opouštějí po určité době od svatby původní rodinu a zkládají si vlastní domácnost, zatímco nejmladší syn se svou ženou zůstává u rodičů.

Māritisājlem. Akana me bešav lesqe dača haj leske dadeča, mĩre romesqe. Ov si o maj cigno čhavo lenqo. (U)

Vdala jsem se. Nyní žiji společně s rodiči mého manžela. Je to jejich nejmladší syn.

18) Bũka f. "kousek, trochu", z rumunského slova bucat.

19) La ũrma příslovce "poté", rumunské slovo.

20) ĩmpākēũ, ĩmpātiũ, ĩmpākĩzau nebo ĩmpākĩsarau nepřech. sloveso "vymyslet si", z rumunštiny.

21) Bāsi m.: 1. "hrdost, arogance, zuřivost"; 2. "sázka", z turečtiny.

22) Tĩrva f. "švagrová, sestra manžela", možná ze slovanského jetřva; f. "švagrová, sestra manželky".

Mo sastro, si les panz kizàja. Štar pilcàjne, éktìner²³⁾ k-o pumare khera. Mo rom ačas me sastreça, ke sàs po ciknoro. Mi sasuj kèrla manqe xismèci, dikhèla me kizajenθar, ke si man štar kizàja hem me siom terni. (S)

Můj tchán má pět dětí. Čtyři z nich se už oženili (vdaly) a odešli do svých domů. Můj muž zůstal s mým tchánem, protože je nejmladší. Tchyně mi pomáhá, hlídá mi děti, protože mám čtyři a jsem ještě mladá.

Hlavou rodiny je tchán a všichni podléhají jeho autoritě.

O po cigno çhavo ačhòla o phurença, ama o dad lesqo ačhòla o baro o fami-liaqo. (S)

Nejmladší syn zůstává se svými rodiči, ale jeho otec je stále hlavou rodiny.

"Šátra"

Kočující rodinu kalderašských Romů tvoří rodiče, synové se svými ženami a samozřejmě děti. Je to typická patriarchální rodina. Skládá se ze 4 - 8 stanů, které tvoří malou šátru (kočovná romská skupina). Členové této šátry pracují společně a sdílejí dobré i zlé. Šátru vede hlavní člen skupiny (otec), který je nazýván **bulibaša**²⁴⁾.

Znal jsem velmi dobře starého Gheorghe Butoye, zvaného **phuro Geòrgi**, dřívějšího **bulibašu** jedné šátry ve vesnici Sintești (oblast Giurgiu); jeho šátra se skládala z 8 stanů - z jeho a ze stanů jeho sedmi synů. Svou šátru vedl až do své smrti v 86 letech. Nyní je **bulibašou** jeho nejstarší syn.

O dad amaro si o bulibaša amaro. Ov 3al ka-i mujàli, ov 3al ka-i kris, ov 3al ka-i šingali, kana ame sam akharde oče.

Náš otec je bulibaša. Kdykoli jsme pozváni na radnici, na policii, k soudu, jde tam on.

Kromě malé šátry existuje i velká šátra. Její členové pocházejí buď z přímé, nebo z vedlejší linie od společného dědečka, pradědečka nebo jiného předka. **Bulibašovi**, který vede velkou šátru, platí každý stan určitý finanční obnos. Ve chvíli, kdy si syn postaví vlastní stan, je jeho rodina považována za vlastní domácnost.

V některých oblastech (např. v Sintești, oblast Giurgiu) si dříve kočovní Kalderaši postavili domy, ale od jara do podzimu kočují po vesnicích s vozy a stany a vyrábějí nebo opravují kotle.

Rovnost a výhody

Rumunská ústava a rumunské občanské právo (čl. 25 zákona o rodině) stanoví, že muž a žena si jsou rovni. Nicméně v některých romských komunitách má muž jisté výhody: reprezentuje rodinu při jednání s institucemi, rozhoduje o povolání a sňatku dětí a o majetku. Na veřejnosti jde vpředu muž a žena ho následuje.

Status dětí

Podle rumunského zákona jsou děti rodičů, kteří neuzavřeli legitimní sňatek, považovány za nemanželské. Podle romských zvyklostí se však považují za legitimní všechny děti, které se narodily během společného bydlení svých rodičů.

Otec může uznat za své i dítě z předchozího svazku.

O dad penzardas pe kizes, kaj si lesqo; o kizaj säs nakhavdo p-o alav o dadesqo. (S, U)

Otec uznal dítě za své; bylo registrováno pod jeho jménem.

Či sèmas nakhlo po anav mïre dadesqo, da mïro dad dină man te xav, dină man te hurăvav man, bičhaldăs man ka-i škoàla; me barilem and-o kher mïre dadesqo 3i kana însurisăjlem. (U)

Přestože jsem neměl příjmení po otci, otec mě živil, šatil a posílal do školy; žil jsem v domácnosti svého otce, dokud jsem se neoženil.

Pátrání po otcovství a mateřství

Rumunský zákon stanovuje, jak lze pátrat po otci (matce) soudní cestou. Pokud se v romské komunitě stane, že dítě přijde na svět mimo uznaný svazek, obvykle se při pátrání po rodičích k soudu neodvolává. Stát se to ovšem může.

I Irîna, čhaj ternaxar o Musisku, biandas jekhe kizes and-o pero amaro. Te na maxarisaren²³ la o Roma, o kizaj säs nakhavdo p-o alav laqe phejaqo, o Zamfîraqo, romni terni pilci. Kana mărino o čhavo, o Aliònte, gelăs k-o davas tha lačhardas o jil (lil) o kerimàsko. Nakhadas pe dia, o Irina, and-o jila (lila). (S)

V našem sousedství porodila dítě Irina, mladé děvče z Musi. Aby se vyhnula ostudě mezi Romy, bylo dítě registrováno pod jménem její vdané sestry Zamfiry. Když syn Alionte dospěl, přišel za soudcem, aby mu změnil rodný list. Zaregistroval se pod jménem své matky Iriny.

Dědická práva dětí neregistrovaných rodičů

Zákon stanoví dítě za právoplatného dědice otcova majetku. Problémy vyvstávají tehdy, není-li dítě uznáno za legitimní. Podle romského zvykového práva však může i takové dítě dědit, pokud s tím souhlasí příbuzní. Může se ovšem stát, že se s ním legitimně uznané děti odmítnou o dědictví po otci dělit. Pak se obvykle postará jeho matka, aby se i jemu dostal určitý podíl dědictví.

Mo dad nanas phando o šoro lesqo me diača, me na siòmas nakhavdo p-o alav lesqo. Siàmas trin kizàja, duj čhave hem jekh čhaj. Kana mulo mo dad, dias pe

23) Čekèrim, tranz. sloveso "odjet", z tureckého *çikmak* - "odjet".

24) Pravděpodobně z řeckého *μουλή* - starořeckého *βουλή* "rada" a tureckého *baş* "hlavní, vedoucí".

čhaven, jak sās nakhavde p-o alav lesqo, o kher. Pal me, dias man mi daj, kana muji-tar; jekh bũka than tha kerdom manqe me-da kher. Katar mo dad nana liom kačikos. (S)

Můj otec nebyl s matkou legálně ženat, a tak jsem nebyl veden pod jeho příjmením. Byly jsme tři děti, dva synové a jedna dcera. Když otec zemřel, odkázal dětem, které byly vedeny pod jeho jménem, dům. Pokud jde o mne, zůstavila mi matka kus půdy a tam jsem si postavil dům. Po otci jsem nezdědil nic.

Kana o dad si po lačho an p-o ozi, dèla kole kizajes-da, jak naj p-o alav lesqo, po angle merimasθar, dèla les bũka than te kerel pesqe kher, dèla les grasta hem ordonos. (S)

Když má otec dobré srdce, odkáže před smrtí i tomu synovi, který nemá po něm příjmení, kus pozemku, aby si mohl postavit dům, dá mu koně a vůz.

Luludānqe čhave - "děti květin"

Děti narozené z náhodného vztahu (v romštině nazývané **čhave andar-o luludā** - "děti květin") vychovává matka a její rodina. Dědí po matce spolu s ostatními dětmi.

Miri čhejori nas la godi and-o šero laqo. Phirèlas but le ternenča. O čhavoro ulo-tar la, si le luludāngo čhavo. Akana, so te maj kerav, te bararas les, le čhavores? Si amaro. (U)

Moje dcera neměla rozum. Chodila s chlapci. Narodilo se jí "dítě květin". Co jiného mi teď zbývá než ho vychovat? Je přece naše.

Potrat

Romové milují děti, a proto romská matka nikdy nejde na potrat.

Amare zuvla ni čhuden le čhaven. (U, S)

Naše ženy nechodí na potrat.

Množství potomků

Romská žena porodí v průměru tři až šest dětí, ale znám případy, že se v rodině narodilo dvanáct až šestnáct dětí. Mít mnoho dětí je pýchou rodiny.

Man sās man oxto čhave. Pilcājne-tar. Sās man panz borā hem trin zamutre. Akana si man peind-u-šov nepotòja²⁶). Me nana penzaràva len, savoren. (S)

Měla jsem osm dětí. Všechny jsou ženaté/vdané. Měla jsem pět snach a tři zetě. Teď mám padesát šest vnoučat. Ani je všechny neznám.

Adopce

Adopce je slavnostně podepsaná smlouva na radnici, která stanoví občanské vztahy mezi adoptivními rodiči a dětmi.

Romové adoptují nebo vychovávají opuštěné děti bez jakékoli oficiální smlouvy. Adoptované děti často ani nejsou romského původu a není vzácnost vidět v romských šátrách blondaté a modrooké děti.

Rom barărel čhave gazenge, o gazo chùdel les, le čhave, sar le zuklen. O rom lel les, le čhaves haj barărel les, lesqo gi si kovlo, milòso²⁷⁾. (V)

Rom se ujme i neromských dětí, když gádžo své dítě odvrhne jako psa. Rom se ho ujme a vychová ho, protože má soucit a měkké srdce.

Le Loles nas les čhave, lias ov katar le gaze jehk čhavoro šukar, cignoro, parno k-o muj lesqo, do-beršenqo. O Lolìu barărdăs les, ìnsurisardăs les. (N)

Lolo neměl děti, a tak si vzal od gádže krásné malé světlé dítě, byly mu dva roky. Lolo ho vychoval a oženil.

Rozpad manželského svazku

Pravoslavná církev v Rumunsku uznává rozvod. I romské zvykové právo povoluje rozchod partnerů. Nejčastější důvody jsou:

- cizoložství muže nebo ženy

Si man jekh čhaj, i Florìka. Mukhlă la o rom, kana sas nasvali i čhaj, lilă avre romnă. Ka-i Florìka beșle ol trin čhave, jak laθe khere. O rom laqo telărdă avre forosθe. I nevi romni le romesqo si maj šukar, si maj zorali sar laθe, naj nasvali

Mám dceru Floriku. Když dcera onemocněla, manžel ji opustil a vzal si jinou. Florice zůstaly doma tři děti. Její manžel se odstěhoval do jiného města. Jeho nová žena je krásnější, silnější a není nemocná.

Tosuj săs kondemnime panz breșa o corimasqe. I romni lesqi mukhas o kîzen pe sasăça, čekti kheral avre romeça. Kana avino koda katar-o phandimos, oj nana maj lias les palpale, beștas kodoleça, jak lias les. (S)

Tosuj byl odsouzen k pěti letům vězení za krádeže. Jeho žena nechala děti u tchyně a odešla s jiným mužem. Když se manžel vrátil z vězení, nevzala ho zpátky, ale zůstala s tím druhým.

- excesy či špatné zacházení

25) Maxarisarêla sloveso přechodné "pohrdat, vysmívat se", z před. jm. maxarime.

26) Nepòtos m. "vnuk", rumunské slovo nepot 1. "vnuk", 2. "synovec".

27) Milòso před. jm. "soucitný, sympatický", rumunské slovo: milos "soucitný".

Kana avilās anda-o phandajmos, mīro rom kamlās te lel mīro nakh. Avilās mato la čurāča and-o vast, te činel man, te mudarel man. Mukhlem les, telārdem kheral. (U)

Když se můj manžel vrátil z vězení, chtěl mi uříznout nos. Přišel opilý s nožem v ruce, chtěl mě bodnout a zabít. Opustila jsem ho, odešla jsem z domu.

Avino mo čhavo, o Anghèlos, khere mato. Nana arakhas o xismècā kerde and-o kher. Mardas la, o Rodika, me borā, dias la duj čamidā, mardas la o kamčāča o sastresqi. Oj gelās k-o xarenqi, o xarenqi phandine me čhaves, andine les, o Anghelos, k-o davas, k-o bare gaze. Dine les šov masik. I Rodika gelās, pīlcaias avreča. (S)

Můj syn Anghel přišel domů opilý. Našel tam nějaké nedodělané domácí práce. Zbil mou snachu Rodiku, dal jí dvě rány pěstí a ztloukl železným řetězem. Šla na policii, můj syn byl zatčen a postaven před soud. Byl odsouzen k šesti měsícům vězení. Rodika odešla a vzala si jiného muže.

Kūrtes mārlas pes, so baro zis, pe romnāča. O´ kušèlas la, maxarisàrlas la ži kana dias la palal. Čekti oj-da, gelās jak pe manuša. (S)

Kurt se denně hádal se svou ženou. Urážel ji, posmíval se jí a nakonec ji vyhnal. Odešla ke svým rodičům.

- příčinou rozchodu může být i závažný trestný čin, opilství, ztráta panenství, impotence, homosexualita, epilepsie, bláznovství nebo to, že manžel navádí svou ženu k prostituci

Baro čorimos haj mudarimos kerdās o Moniu. Pharadās o kher peske sokrosqo haj murdardās les, kašte lel lesqe love; èl baridirà dinās les biš bērs phandajmasqo. I romni lesqi čhutās divòrco lesθar. (V)

Moniu spáchal velkou loupež a vraždu. Vyloupil dům svého tchána a zabil ho, aby mu mohl ukrást peníze. Odsoudili ho k dvaceti letům vězení. Jeho žena zahájila proti němu rozvodové řízení.

O Memiš dias la buj pe nepota, o čhia o Alisqi, zornan, pal mardas les, pe phrales, o rulāča and-o šoro. Akana si phando k-o Bukrèše, si kondemnime ehta breš. Pi romni mukhas les, bitirdi²⁸⁾ leča. (S)

Memiš znásilnil svou neteř, Aliho dceru, potom bratra zbil, udeřil ho holí do hlavy. Teď je ve vězení v Bukurešti, dostal sedm let. Jeho žena ho opustila, skončila s ním.

Následky rozpadu sňatku

Po rozpadu manželství nastává problém, co s dětmi a co se společným majetkem. Zaznamenali jsme následující případy:

Kana telārel i romni manθar, katar pesqi soàkra, trebal te phenel manqe daiši, andasθe telārel, ke mardem lan sau gonisardem²⁹⁾ lan. Akanak phenel i tērni romni:

"Ni maj kamav te maj bešav tuča, ke xalām amen, tu mança. Si amen love, sarānda mii sau peinda mii frāncā, urdon haj grast, tu les le love haj me ačhav le urdoneça haj le grastença. Ale tu duj čheja, ačhen ma man trin čhave, ěl maj bare". (Č)

Když chce žena ode mne a od své tchyně odejít, měla by mi říct, proč odchází, jestli je to proto, že jsem ji zbil nebo vyhnal. Mladá žena řekne:

"Nechci s tebou žít, protože se pořád hádáme. Máme nějaké peníze, okolo 40 nebo 50 tisíc franků, vůz a koně, ty si vezmi peníze a já si nechám vůz a koně. Můžeš si vzít dvě dcery a já si vezmu tři syny, ty tři nejstarší."

Palal o divòrcos, ulèna pumen o rom o romnāça, ipaš, ipaš o pasternença, o manzineneça, o frankonça. Nana aresèna k-o davas. (S)

Po rozvodu se muž se ženou rozdělí napolovic - o oblečení, o všechny věci a peníze. K soudu nechodí.

Po rozpadu manželského svazku jsou děti svěřeny otci nebo matce podle toho, jak určí obecné mínění. V potaz je brán jejich věk, pohlaví a vztah k tomu či onomu rodiči. I v těchto záležitostech se Romové obracejí na soud jen zřídka.

Kana mukhen pe duj tērne, ĩncelegin pes, sar daštin le čhavença, le ciknença, or ka-o dad, or ke-i dej. Ke si čhave murš sau kiar³⁰⁾ čheja, zan kaj kamen te cirden. Kana bāron bare ěl murš, mangel te cirden, pala pesqo dad. (U)

Když se dva mladí rozcházejí, o nezletilých dětech se dohodnou, postará se o ně buď otec, nebo matka. Jak chlapci, tak děvčata se odstěhují, ke komu chtějí. Když chlapci vyrostou, raději žijí se svým otcem.

Kana mukhèna pumen duj zene, len te si kizàja, te si čhavo, lèla les o dad, te si čhaj, lèla la i daj. Te si po but kizàja, lèla o dad ipaš hem i daj lenqi ipaš. O po cigne ačhòna k-i daj, o po bare k-o dad. (S)

Když se dva lidé rozejdou a mají děti, chlapce si vezme otec a děvče matka. Když mají hodně dětí, polovina zůstane s otcem a polovina s matkou. O malé děti se většínou stará matka, o starší otec.

Opuštěné děti

Když jeden z rodičů opustí děti, zůstávají většinou u toho druhého.

Kana céker o muruš tha mukhèla o romnā o kizeça, o' nana dèla la ni-jekh cipalo. Kèrla oj xismèci tha dikhèla lenθar. Kana našèla i romni kheral avreça, o čhave ačhòna pumare dadeça. Kada dihèla lenθar, kada dèla len xamos. (S)

28) Bitirèla přech. sloveso "skončit", z turečtiny.

29) Gonil, gonèzel nebo gonisarel přech. sloveso "honit, vyhánět", z rumunského slovesa slovanského původu a goni.

30) Kiar příslovce "stejně, dokonce, rovně", z rumunštiny.

Když manžel opustí ženu a děti, nedá jí ani halíř. Ona pracuje a stará se o ně. Když manželka uteče s jiným, děti zůstanou u otce. Ten se o ně stará a živí je.

Přesto se stává, že ten z manželů, který rodinu opustí, druhému na děti přispívá.

O rom, kana si čekmìši³¹⁾ kheral, te si phando o romnăça k-o šoro hem te si les kizàja, eder³²⁾ cipale o romnăqe, te xan o kizàja, te b̃aron zi k-o deš-u-šov, deš-u-efta berš. Pal ozumant oxcòla laθar, o romnăθar, nana maj dèla la ni-jekh cipalo. (S)

Když ženatý muž odejde z domu a mají-li děti, musí dát své ženě peníze, aby mohla děti do 16 nebo 17 let živit. Pak už jí nemusí dát ani halíř.

Dědictví po smrti jednoho z partnerů

Po smrti jednoho z partnerů dědí u Romů přednostně partner druhý.

Kana mulàs o rom, e romni lel e càxra, o urdon thaj èl grast. Al çhave cignore bešen paša-i dej, la diaça, la phivlăça. (N)

Po smrti manžela si žena vezme stan, vůz a koně. Malé děti zůstanou s matkou, s tou vdovou.

Pala-o merimos m̃ira diaqo, ame, èl çhave uladām le astalença, le galbiença, le gadença, le rokiença, diam len k̃a-l dujenθe, k̃a-l tinenθe, k̃a-l štarenθe, sode sas èl çhave. O cignoro lias e càxra, o urdon, le grasten thaj le zoren. (N)

Po smrti matky jsme se my děti rozdělily o peníze, o zlatáky, o oblečení, o sukni, rozdaly jsme si to po dvou, po třech, po čtyřech - podle toho, kolik měl kdo dětí. Nejmladší si vzal stan, vůz, koně a muly.

Kana mulàs i daj, o kizàja nanaši ulèna pumen an pumenθe, kaj jašar o dad lenqo, pal o' sino-tar o baro o manzinenqo zi k-o merimos lesqo. (S)

Když zemře matka, děti si nesmějí nic vzít, protože jejich otec je stále naživu a majetek je pod jeho kontrolou až do jeho smrti.

Po smrti rodičů zůstává zpravidla v otcově domě nejmladší syn.

Nový sňatek

Předchozí rumunský zákon (sepsaný moldavským princem S. Calimašou v roce 1817) uvádí, že se žena nemůže znovu vdát rok po rozpadu bývalého manželského svazku.

Dnes ani rumunský zákon, ani romské zvyky žádný časový limit, kdy mohou ovdovělí nebo rozvedení manželé uzavřít nový sňatek, neuvádějí.

Mukhas man o rom moro, ama palal duj màsik pilcòjom avreça. (S)

Můj muž mě opustil, ale za dva měsíce jsem se znovu vdala.

Našlem kheral, mire romesθar, kë sas baro čor, haj pala-´k čhon miritisàjlem avreča. (U)

Utekla jsem z domova od muže, protože kradl, a za měsíc jsem se znovu vdala.

Smutek

Když zemře muž, drží žena smutek déle než muž, kterému zemře žena. Po dobu smutku se Romové z úcty k zemřelému nežení a nevžívají.

Kana mulās o rom laqo, i romni phiravel kalimos jekh bërś; kana mulās i romni lesqi, o rom phiravel kalimos šov zi oxto čhon. Kă-l šovenθe, kă-l oxtonθe čhon, lel pesqe romni. (V)

Když zemře muž, nosí žena smutek jeden rok; když zemře žena, nosí muž smuteční oděv šest až osm měsíců. Po šesti nebo osmi měsících se může znovu oženit.

Kana mërla o rom, šaj si čáci i romni, astàrla pe romesqe o kalo jekh bërś. I romni urèla pes pasternença kale, and-o šoro thòla jekh čembèri³⁴ kalo, phiràrla o bala bare, phande k-o šoro. (S)

Řádná žena nosí smutek po svém muži jeden rok. Obléká se do černého, na hlavě nosí černý šátek a vlasy má stočené do drdolu.

Kana mërla i romni tha ačhòla o rom o kizença, k-o šov màsik o´ ròdela te pilcol, kaj naj kom te thol les, kom te kerel lesqe hem o kizenqe xamos. (S)

Když zemře žena a manžel zůstane s dětmi sám, hledí, aby se po šesti měsících znovu oženil, protože nemá, kdo by jemu a dětem vařil.

Použité zkratky:

Č - Čurari (výrobci sít)

N - kočovní Romové, včetně Kalderarů (kotlářů)

L - Lajaši (kováři)

S - Spoitori (klempíři)

U - Ursari (medvědáři)

V - Vatrari (usedlí Romové)

³¹ Čekmisi "odejít", z tureckého çekerim "odejít".

³² viz pozn. 13.

³³ Jašarim tranz. sloveso "žít", z turečtiny.

³⁴ Čembèri f. "malá šála", z tureckého çember.

SUMMARY

Petre Copolu: Some Precisions on the Conjugal Union as Observed Among the Romanis in Rumania

Since the middle ages, Romani communities in Romania have relied on both Romanian civil law and Romani tradition to govern marriage, cohabitation and the related issues of inheritance, divorce, etc. The Roma practice marriage earlier than allowed by civil law, which sets the minimum age for grooms at 18 and for brides at 16. Since Romanian law makes it illegal for a girl to have sexual relations before the age of 14, the groom of an underage girl will sometimes have to move to another community and hide to avoid arrest by the authorities. Cohabitation without a formal marriage is widely recognized, especially among the more conservative nomadic Roma.

Both Romanian law and Romani tradition prohibit marriage between close relatives, but allow cousins to marry. Since religious affiliation tends not to be very important for the Roma, a man and a woman of different religions can generally form a union without problems. Dowry payments to the bride's parents are common; sometimes a woman is even sold into marriage. If the marriage breaks up within ten years, the dowry or payment must be returned. When the parents oppose a union, or if the groom's family cannot pay the dowry price requested, a young couple sometimes flees to another Romani community in order to live together. Sometimes a bride is abducted by her suitor, if he lacks the dowry money.

The article touches on the issues of: divorce or dissolution of union, subsequent sharing of property, fate of children, death of a spouse, remarriage, mourning.

B. Bollag

Dušan Oláh: *Mizející kultura*, 2000, černá propisovací tužka na papíře
(ze sbírek MRK)

So bi kamenas andro berš 2001?

1. perdal tumende the tumari famelija

2. perdal o Roma

3. perdal savore manuša pro svetos

1. Mangav peske sastipen the bacht the but love the šukar dživipen.

2. Mangav le Romenge, kaj te zoraŋol jekhetañiben the te paralizujinen o rasismo the te phagen romano pharipen.

3. Mangav, kaj pe caŋi luma rado te dikhen le Romen the te respektujinen o čačipena le minoritenge the o manuša pes rado te dikhen.

1. Přeji si zdraví a štěstí a peníze a hezký život.

2. Romům přeji, aby sílila jejich jednota a aby paralyzovali rasismus a zbavili se romského smutku.

3. Přeji si, aby lidé na celém světě měli rádi Romy, dodržovali práva menšin a aby se lidi měli rádi.

Marie Harčárová, studentka Evangelické akademie v Praze

1. Mange starčinel, kaj te avav ča sasto the savoro džala mištes. La familijake, kaj te na aven bije bufi the kaj pes avka rado te dikhas, sar pes dikhahas.

2. Savore Romenge bacht andre lengero dživipen, te na bisteren romañi čhib, kaj te aven ke peste lače the kaj pes maškar peste rado te dikhen, bo le Romenge phares vareko pomožinla, te na amen korkore peske.

3. Savore manušenge vinčinav, kaj te len peske ande gođi, sar pes majinel te dživel pre kada svetos - avka, sar kamŋa amaro Del.

1. Mně stačí, abych byl zdravý a všechno pak půjde. Svým příbuzným přeju, aby nebyli nezaměstnaní a abychom se měli stále tak rádi, jak jsme se měli až dosud.

2. Všem Romům přeju štěstí v životě, aby nezapomněli romštinu, aby k sobě byli hodní, měli se rádi, protože Romům těžko někdo pomůže, pokud si nepomohou oni sami.

3. Všem lidem přeju, aby si uvědomili, jak se má žít na tomhle světě - tak, jak si přeje náš Bůh.

Emil Cina, redaktor romského vysílání rádia Regina Praha

1. - 3. Přeji všem lidem na světě, aby každický den v novém tisíciletí byl naplněn aspoň kapičkou radosti, lásky a štěstí. MĚJTE SE, LIDÉ, RÁDI a uvidíte, že se nám bude žít líp.

Anežka Slepčíková, studentka Romské střední školy sociální v Kolíně

Svetislav KOSTIĆ

LEXIKA MLUVNÍHO A SLOVESNÉHO PROJEVU

0. Romština jako jazyk indoevropský z rodiny indoárijské, a navíc jazyk silně kontakto-
vý oplývá množstvím dialektních synonymních výrazů téměř ve
všech oblastech lexika. Je zajímavé, jak lexikon romštiny označuje *akty mluvního
projevu a percepce a dále různé žánry projevu slovesného a literárního*.

0.1. Sledujeme-li původ slovní zásoby v této oblasti, zjistíme velkou účast
původní indické lexiky, ale objevíme i vrstvy lexiky, které se nahromadily během
dlouhodobého vývoje a styků romštiny s jinými jazyky na její cestě z Asie do
Evropy.

0.2. Jazykový materiál, ze kterého zde čerpáme lexiku pro klasifikaci
a etymologizaci, byl získán z nejrůznějších romských dialektů zachycených ve
slovnících: R. Uhlika (U), N. Boretzkého (B), G. Calveta (C), M. Hübschmannové
a kol. (H). Dále jsme přihlíželi k dialektům východoevropským (Lexa Manuš,
Demeter). Slovesa uvádíme ve tvaru, v jakém se vyskytují v daném slovníku.
V tom neexistuje obecný úzus. Někteří lexikografové uvádějí tvar, který v daném
dialektu funguje jako infinitiv (B, H), v jiných slovnících nacházíme jako základní
tvar 1. os. sg. (U), tak jak je zvykem i v jiných balkánských jazycích (v novořečtině,
bulharštině a dalších). G. Calvet (C) volí jako slovníkový tvar slovesný kořen.

1.0. Vyjdeme z označení verbální činnosti, tj ze sloves. Téměř všechna
slovesa mluvního projevu - *verba dicendi* - jsou původní. Od nich se odvozují další
výrazy související s *mluvou, mluvením*. Produktivnější je derivace od sloves
původních než od výpůjček.

1.1. Sloveso *mluvit, hovořit* v nejširším slova smyslu má v romštině
staroindický kořen *vač-* (3. os. sg. *vakti*) a různé nářeční podoby: *vačarav, ačarav,
aračav, vakerdišem* (U), *vakerel* (H), *vačarél, vačerel, vakarel, vrakerel, rakerel,
ačarel, aračel* (B). Nejobecnějším se zdá být kmen *vak-ar-/vak-er-*, tvořený
z kořene *vak-* a morfému *-ar/-er*, který znamená transitivity a činnost (dějovost)
obecně. Uhlik dokládá i tvar s pleonastickým gramatickým morfémem *vak-er-d-iš-*.
Kromě *-er-* je kmen rozšířen sch. morfémem *-is-/iš-* (který je v sch. používán při
slovesné derivaci od výpůjček: *operisati - operišem; informisati - informišem* atd.).
V romském *vak-er-d-iš-* je před morfémem *-iš-* kmen minulého času *-vak-er-d-*.
V některých balkánských dialektech se vyskytují i palatalizované tvary: *vačar-,
vačer-*. Varianty *vrakar-, vraker-* vznikly epentézí hlásky *-r-*, a to spíše z důvodů
expresivních, nikoliv jako zbytek jakéhosi slovesného prefixu, jak to vysvětluje

Boretzky. Jiné subvarianty vznikly elisí anlautového *v-*: *raker-*, *ačar-*, případně metatezí kmenových souhlásek: *arač-* (B, U).

V jednotlivých balkánských dialekttech se vyskytují i další varianty, jako např.: *vrakeru*, *rakerav*, *vrakel*, *vrkelj* [*vrakel*]. Jsou to však pouze deformace výše uvedených sloves a není těžké dopátrat se jejich původu.

Jak je vidět, toto sloveso oplývá množstvím variantních kmenů, a to zřejmě proto, že je velmi frekventované.

1.2. Sloveso *říkat*, *říct* - *phen-* (U: 1. os. sg. *phenav*, H: 3. os. sg. *phenel*) naopak varianty nemá; v této podobě se vyskytuje téměř ve všech dialekttech. Svůj genetický základ má v sanskrtském a pálijském *bhanati* - *říct*, *pravit*. Staroindická znělá aspiráta v anlautu ztratila v romštině znělost, nikoliv aspiraci. Tato změna je doložena i v řadě jiných příkladů: skt. *bhrátá* > rom. *phral* - *bratr*, skt. *bhaginí* > rom. *phen* - *sestra*; skt. *bhúmi* > rom. *phuv* - *země* atd.

1.3. Sloveso *pravit*, *říkat*, *dít* - *mothav-/mothov-* (1. os. sg. *mothavav*, *mothovav*, 3. os. sg. *mothavel*, *mothovel*), je nejspíše složeno z původního *muj* - ústa a slovesa *thav-/thov-*, což je romská podoba staroindického *dhá-* - *položít*, *pokládat*, *vykládat*, *dít*. (České *dít* je tomuto staroindickému slovesu etymologicky velmi blízké - shoduje se s ním jak tvarově, tak i významově. Vedle původního prostorového významu *pokládat*, *skládat*, *klást na hromadu* má v odvozeninách *s-dít* > *zdít*, *zeď* i svou časovou dimenzi: *děj*, *dějiny*. Dále může nabýt i abstraktního významu: *dít*, *vykládat*, *pravit*.)

Neznělé romské [*th-*] je právě z onoho prapůvodního indoevropského a staroindického [*dh-*].

Finitní tvary v 1. os. sg.: *mothav*, *mothov* a ve 3. os. sg. *mothel* jsou kontrahované od *mothavav/mothovav*, *mothavel/mothovel*, zatímco tvary v 1. os. sg.: *mošavav*, *mušavav*, ve 3. os. sg. *mošavel*, *mušavel*, *mošel*, *motol* jsou varianty, které vznikly odlišnou realizací souhlásky [*th*] nebo ztrátou aspirace.

Oproti tomuto složenému, resp. kontrahovanému tvaru *mothavav* stojí slovesný výraz *dav muj* - *dávám ústa*, tj. *hlas*, *řeč*.

1.4. Sloveso *ptát se*, *tázat se* - *phuč-* (H: 3. os. sg. *phučel*, U: 1. os. sg. *phučav*, *pučav*, *phušav*, *pušav*, *phošav*, *puču*) se vyvinulo ze staroindického *prčhati* - *ptát se* (srov. *prákrtské puččhati* nebo *hidské púčhná*). U romského tvaru je patrná metateze aspirace na anlautový konsonant, což je jev téměř pravidelný. Anlautové aspiráty - pokud nejsou původní - vznikly buď metatezí aspirace, nebo ztrátou znělosti znělé aspiráty. (V romštině existují jen neznělé aspiráty, srov.: skt. *bhrátá* - rom. *phral* - *bratr*; pkt. *džonha* - *měsíční svit* - rom. *čhon* - *měsíc*; pkt. *džibbhá* - rom. *čhib* - *jazyk* atd.)

U některých romských dialektů naopak aspirace chybí, a máme tedy: *pučav*, *puču*, *pušav*. Jak ale chápat tvary: *phušav*, *pusav*, *phošav*? Je známo, že některé vlašské dialekty romštiny náhradou za ztracenou aspiraci dotyčnou souhlásku frikativizují. Tento jev se týká především aspirovaných [*čh*] a [*th*] (srov. *čhavo* > *šavo* - *dítě*; *mothavel* > *mošavel* - *pravit*, *dít*; *lačho* > *lašo* - *dobrý*). Zde jako by nedošlo k přesunu aspirace, nýbrž pouze ke změně aspirované hlásky [*čh*] v třenou [*š*]: *pučhav* > *pušav*. Je ovšem zajímavé, že v některých dialekttech máme oba

jevy: frikativizaci (vznik třeného [š]) i přesun aspirace na začátek slova: *phušav*, *phošav*.

1.5. Slovesům promluvy (*verba dicendi*) jsou sémanticky velmi blízká slovesa percepce verbálního projevu. Jedná se zejména o sloveso ***slyšet, poslouchat*** - romsky *šun-* (U: 1. os. sg. *šunav*, *ašunav*, H: 3. os. sg. *šunel*), které vzniklo vývojem staroindického *šrnoti* - *slyšet*. V pálištině zní *sunáti* a v hindštině *sunná*. Romský tvar *ašunav* lze porovnat se sanskrtským slovesem s předponou *á-*: *ášrnoti* - *slyšet, doslýchá se*. Staroindické slabikotvorné [r] se v prákrtech a novoindických jazycích - včetně romštiny - mění v samohlásku, nezřídka v [u], o čemž mimo jiné svědčí i výše diskutovaný případ: *prččhati* > *puččhati* > *phuč-*. Z *šunel* jsou pak i odvozeniny označující některou z modifikací děje: pravidelnost nebo frekventovanost - *šunkerel* nebo *šunavel*.

1.6. Analytický neboli syntagmatický způsob vyjádření *verba dicendi* je dost běžný jak v jiných novoindických jazycích, tak i v romštině. Jsou to **slovesné výrazy nominální**. Nejde o slovesná kompozita neboli složeniny, protože se tyto formace nechovají jako jedno slovo, ale o skutečné fráze složené z tranzitivního slovesa s významem: *činit, dělat* (*kerav, čerav*); *dát* (*dav*); *položit* (*thovav, thav*); *postavit* (*čhuvav, čhav*); *uhodit* (*marav*) a podstatného jména označujícího slovo, řeč (*lafi, svato, cvato, vorba, horba, duma, thavali, muj*).

Příklady slovesných frází s významem ***mluvím, hovořím*** - U: *dav vorba, dav horba, dav svato, dav cvato, dav thavali, dav duma, dav lafi, čhav lafi, kerav lafi, marav muj, kerav svato, čerav svato, thav svato, thovav svato, thav thavali, thav vorba, thovav vorba*.

Obdobné fráze tvoří uvedená slovesa: *thovav* (*thav*), *čhuvav* (*čhav*) atd. i s jinými podstatnými jmény (jako svými předměty), čímž se často nahrazují jednoduchá slovesa - U: *thovav phučipe* - *ptám se, kladu dotaz*; *čhuvav phučipe* - *ptám se, stavím/kladu otázku*; *mothovav/mothav paramiči/paramiča* - *vyprávím, povídám pohádku/pohádky*; *čhuvav kan* - *nastavuji ucho, poslouchám* atp.

1.7. Pod vlivem a podle vzorů pravděpodobně slovanských jazyků, s nimiž je romština v kontaktu, tvoří romština ještě jeden druh slovesných výrazů - ***zvrtná slovesa***, a to vazbou se zvrtným zájmenem *pe, pes* (*sebe, se*): *del pe vorba, thovel pe svato, mothol pe, phenel pe, phenel pes* - *říká se*.

1.8. Slovesa *vorbiv, horbiv, horbisarav, vorbisarava* jsou odvozena od románského lexikálního morfu *vorb-* (srovn. lat. *verbum* - *slovo*) pomocí romských sufixů (gramatických morfémů). Kmen *xorat-, horat-, orat-* je výpůjčkou z dialektů balkánských Slovanů nebo Románů, a to z původního románského lexikálního prvku (srovn. lat. *orator*, řec. *rhetor*). Někde je "cizost" slova označena speciálním morfémem *-isar-*, jinde dochází ke změně kořenné hlásky *vorb-* > *horb-* či objeví se protetická hláska *orat-* > *h-orat-, x-orat-*. Dokonce i vznik kořene *horb-* lze vidět skrze protezi: *vorb-* > **hvorb-* > *horb-*.

Opačným jevem je již výše uvedené *vakerdišem*, kde je významový morf původní ohýbán pomocí vypůjčeného gramatického morfému *-is-/iš-*.

2.0. Jmenná část lexikonu (substantiva a adjektiva) pro označení slovního projevu se běžně odvozuje od původních sloves pomocí morfémů označujících abstrakta, ale nezřídka se používají i výpůjčky.

2.1. Samotné slovo **slovo** má v romštině mnoho synonymních výrazů. Na prvním místě je *alav*, *ala*, *lav*, jehož etymologie není úplně jasná. Může jít o kontaminaci původního staroindického kořene *(á)lapa* - řeč arabským *lafz* - *slovo*. Je třeba uvažovat i o možné kontaminaci indického *nav* arabsko-perským *lafz*. Arabsko-perská výpůjčka se vyskytuje též v romské podobě *lafí*.

V různých dialektech máme i jiné výpůjčky: *vorba* < rum. *vorba* (srov. lat. *verbum*) - *slovo*; *svato/cvato/sfato* < rum. *sfat* - *slovo*, *řeč*, *rada* < slav. *savet* (srov. rus. *sovet*, srb. *savet* - *rada*); *duma* < bulh. *duma*, rus. *duma* - *myšlenka* (srov. skt. *dhí/dhjá* - *myslet*).

2.2. Metaforický původ některých slov je patrný u *muj* (primární význam *ústa*), které se frazeologicky používá ve smyslu **řeč**, **slovo** (slovesné fráze: *dav muj*, *marav muj* a kontrahovaný výraz *muthav-/mothav-*).

Obdobný je osud i slova *krlo/krló*, *korlo* (původně *krk*, *hrdlo*) jako místo původu mluvy, které přeneseně znamená *slovo*, *hlas*. Za ním se skrývá slovanské *hrdlo*, tj. srb. *grlo* nebo rus. *gorlo* (srov. skt. 1. *gr-/gir-* - *volat*, *velebit* > *gir* - *hlas*, *slovo*, *řeč*, *velebení*, bohyně *Řeč*, 2. *gr-/gir-/gil-* - *hltat* > *gir* - *hltání*, *polykání*).

2.3. Pojmenování taktéž metaforického původu, ale staršího data vzniku je *čhib* - *jazyk*, *řeč*, které primárně označuje *jazyk jako orgán mluvy* (skt. *džihvá*, hind. *džíbh*). V indických jazycích je *jazyk jako činnost mluvy* označován slovem *bháśá*. Snad pod vlivem kontaktních jazyků došlo v romštině k metaforickému použití tohoto názvu a tím i k homonymii. K takovému vývoji došlo i ve všech slovanských jazycích (*jazyk*), v řečtině (*glóssa*) i v latině (*lingua*). V germánských jazycích máme ovšem pro *jazyk jako činnost mluvy* a pro *jazyk jako orgán mluvy* výrazy různé - srov. něm. *Sprache* a *Zunge*, angl. *speech* a *tongue*.

Etymologie podstatného jména *čhib* se dá vysvětlit působením dvou zákonů indoárijské historické fonologie: ze staroindického *džihvá* působením zákona metateze aspirace máme **džhiva* > **džhiv* > **džhib* a posléze podle zákona o ztrátě znělosti anlautových znělých ražených aspirát vzniklo *čhib*. Poslední zákon je příznačný pro vývoj romštiny.

2.4. Ve smyslu **řeč**, **povídání**, **rozhovor** se užívá slova *thavali* (< *thav-* - *dít*). Jeho synonyma jsou: *vačaripé*, *vakariba*, *vakeripe(n)*, *vrakeripe* (B, U), *rakiriben* (L). Všechna jsou odvozena od *verba dicendi* pomocí původního derivačního sufixu, který označuje abstrakta a má v různých dialektech alomorfy *-pe*, *-pen*, *-be*, *-ben*, *-ba*.

Zajímavá je také perská výpůjčka *divano*, která se do romštiny dostala prostřednictvím balkánských jazyků. Perské *díván* je z původního arabského *díwán* a znamená: 1. *rada*, *shromáždění*, *ministerstvo*; 2. *císařský dům*, *dvůr vezíra* nebo *paši*; 3. *rozhovor*, *řeč*, *beseda*; 4. *místo besedy* - *sofa*, *kanape*; 5. *sborník* nebo *sbírka básní*.

2.5. Jiné jazykové jednotky, které v obecné řeči označují *zvuk, hlas, tón*, mohou být využity i jako jazykovědné odborné termíny. Ty jsou v různých romských dialektech různého genetického původu. V maďarské a slovenské romštině se setkáváme s termínem *hangos*, který je z maďarského *hang* - *zvuk, tón, melodie*. Do maďarštiny se toto slovo dostalo pravděpodobně z původního perského *hang* - *melodie, tón, hudba*. Jde tedy o slovo indoevropské (srov. německé *singen* a anglické *to sing* - *zpívat*). Vedle něho se užívá též slovanské výpůjčky *hlasos* - *hlas, zvuk*.

Jedině *bašipe* - *tón, zvuk* je slovo původní, a to ze staroindického slovesa *vášjate* - *znít, zvučet, zpívat*.

3.0. Moderní lingvistická terminologie se tvoří buď kalkováním podle modelu evropské či indické terminologie, nebo výpůjčkami z mezinárodní řecko-latinské terminologie.

3.1. Všichni autoři gramatik užívají jako jazykovědné termíny *neologismy*, ty jsou však tvořeny nejednotným způsobem. Tak např. pro *slovník* najdeme neologismy *alavari* (U) a *lavengero* (H), oba odvozené od slova *lav*, *alav* - *slovo*.

3.2. V romských slovnících vycházejících v poslední době, které mají dost proskriptivní charakter, nacházíme běžně označení základních slovních druhů. Naproti tomu v Uhlikově slovníku, který je čistě deskriptivní a podává autentickou slovní zásobu, se tato terminologie ani jiné neologismy nevyskytují.

Podstatné jméno - (*baro*) *nav* (H) je utvořeno podle slova *jméno* - *nav*, *anav* (srov. skt. *náman*, pkt. *náma*, hind. *nám*, pandž. *námv*).

Přídavné jméno - *dodino nav* (H) je neologismus tvořený kalkováním z češtiny - dosl. *přidané jméno*.

Obdobné je to s *částicí*, která je tvořena deminutivizací slova *slovo* - (*a*)*lav* > *lavoro* (H).

Číslovka - *gindo* (H) je terminologizované slovo *číslo*, a to ze slovesa *gin* - *počítat* (srov. hind. *ginná* < skt. *ganajati*).

Sloveso je označení děje, činnosti. Zde autorka termínu *kerutno* (H) vychází ze slovesa *kerel* - *dělá, činí* a napodobuje tak indický termín *krijá* (od slovesa *karoti* - *činit*). Připomeňme, že gramatická terminologie evropských jazyků vychází ze slov označujících *řeč, mluvu, slovo*: lat. *verbum* > *verbum*, čes. *slovo* > *sloveso*, řec. *glagol* > *glagol*, réma > *réma* atd.

3.3. Autoři romských gramatik se někdy snaží podat kompletní gramatickou terminologii v romštině (viz Šaip Jusuf). Každá taková snaha o proskripci však naráží na řádu problémů. Otázkou je, do jaké míry může takové množství neologizmů na jednom místě být akceptováno rodilými mluvčími, eventuálními uživateli gramatické příručky. Tato terminologie může být nesrozumitelná i mnoha vzdělaným Romům.

Pro ilustraci uvádím jen některé termíny (S): *jekjipa, jekjipaste* - *jednotné číslo*; *butipa, butipaste* - *množné číslo*; *isthanardi* (utvořené s použitím indického *sthán* - *místo*) - *zájmeno*; *simali isthanardi* - *osobní zájmeno*; *peripno* (od rom. slovesa *per-padat*) - *pád*; *jeri* (< ? [tur. *jarı* - *půl, polovina*]) - *gramatický rod* (u H: *ling* < skt. *lingam* - *znamení, pohlaví*); *kjeripno* - *sloveso*; *kjeripnali* *kategorija vakti*

(z arab. *vaqt* - čas) - slovesná kategorie času; *akanutno vakti* - přítomný čas; *nakhlutno vakti* - minulý čas; *avutno vakti* - budoucí čas; *komandimo čhani* - rozkazovací způsob; *šartijalo/šajdutno čhani* - podmiňovací způsob.

Někdy má takové kalkování poněkud "zábavnou" podobu, jako je tomu v případě termínu *ohybání* (skloňování, časování) - *trambipe* (S), jež vzniklo přidáním sufixu, kterým se odvozují abstrakta, k podstatnému jménu *tramba* < *trampa*. To pochází z turecké obchodnické terminologie, kde zní taktéž *trampa* a označuje směnu, výměnu zboží. Svým původem je to románský balkanismus: rum. *trampa*, *treampa*, bulh./srb. *trampa*, to vše z ital. *tramuta* < *tramutare* - měnit.

Taktéž *kjeripnali sadaka* - přechodník (dle makedonského *glagolski prilog* - příslovce, dosl. slovesná příloha). Zde při tvorbě termínu působila zavádějící homonymie makedonského slova *prilog*: 1. příslovce; 2. příloha, dodatek, almužna, milodar. Tento druhý význam slova *prilog* - *almužna* se řekne v romštině *sadaka* - muslimská společenská instituce poskytování almužny, milodarů neboli přídavků chudým (z arab. *sadaqa* - almužna, milodar).

Slovní tvar je *surat*. Velmi zajímavé! Podobně zní urdské/perské slovo *súrat*, které označuje tvář, líce, vzhled, zevnějšek. Samozřejmě, *tvar* a *tvář* jsou snadno zaměnitelná slova. Omyl nebo záměr?

Zdá se, že autor (S) odvozuje gramatický rod *jeri* z tureckého *jarı* (*yarı*), což znamená půl, polovina. Můžeme se ptát: Jak k tomu dospěl? Zdá se, že zřejmě přes makedonštinu! Tam se totiž *půl*, *polovina* řekne *pol*, tedy slovem homonymním s *pol* - pohlaví.

Podobných příkladů je mnohem více. Naším záměrem však není kritizovat způsob tvorby mluvnických termínů některými autory, ale pouze poukázat na možná nebezpečí při tvorbě neologismů.

4.0. Termíny *slovesnost* a *písemnictví* znamenají *pěstování slova* v podobě ústní nebo písemné. O tom, do jaké míry a odkdy se pěstuje literatura u Romů, svědčí samotná terminologie.

4.1. U Romů se jako jeden z prvních projevů řečové kultury jeví zpěv, písně. *Píseň* se řekne *gilı/gili* a *zpívat* *gilav-*, *gilab-*. Slovo *gilı/gili* je z původního staroindického *gıti* - zpěv, *píseň* a od tohoto podstatného jména je odvozené i sloveso *gilav-*, *gilab-* - *zpívat*. Neologismus označující báseň je *gilutni* (H).

Demeter rozděluje písně na *lunže gilja* - dlouhé písně a *gilja* - písně. Dlouhé jsou převážně epické písně Kalderašů, ale i písně o hrdinských činech významných Romů, báje a balady. Kratší písně mají lyrický charakter.

Diván je u východních národů *sborník* nebo *sbírka básní*, avšak v romštině je to specifický vypravěčský žánr.

Lidová vyprávění mají ve folkloru každého národa své důležité místo, a tak tomu muselo být i u Romů. *Vyprávění*, *příběh* se řekne buď *thavalı* (od slovesa *thav-*), nebo *pheniben* (L) (od slovesa *phen-*). Mnohem novější označení je *paramiči*, *paramisi*, které je z řeckého *paramythi*, pl. *paramythia* - pohádka, příběh. Ty se tradují v podobě tzv. *hrdinských příběhů* neboli *vitezika paramiča* (ze sch./bulh. *vitez* - *hrdina*) a *sprostých vyprávění* - *džungale paramiča* (*džungalo* - *sprostý*). Uhlikova sbírka několika stovek romských lidových vyprávění (bohužel ještě pořád nepublikovaných) zahrnuje oba tyto žánry.

4.2. Kratší formy ústní slovesnosti jsou *rčení, přísloví* - *phenibena* a u Romů zvláště oblíbené *hádanky*. Ty se označují buď slovem *gičitora* (U) (< rum. *ghicitoare* - *hádanka*), nebo *garudípena* (dosl. *skrytosti*), *garude lava* (H), *garadine alava* (R) (*skrytá slova*). Uhlik uvádí pro slovo *hádanka* ještě další výrazy: *čordani vorba* - *zlodějská řeč*, *garudini čhib* - *skrytý jazyk*, *garudino svato* - *skryté slovo*, *thardi vorba* - *úskočná řeč*, *thavali čhib* - *pletky, intriky*, *xoxavdo sfato* - *lživé slovo*, *thavardi vorbica* - *lživé slůvko*, *čorikano svato* - *zlodějské, šibalské slovo* a další.

U Romů jsou ceněna také *godaver lava* - *moudrá slova* a *pherasa* - *žerty, vtipy*.

4.3. Písemnictví je u Romů poměrně nová forma přenášení jazykového projevu. Označení činnosti zápisu - *zapisování, psaní* - je v mnoha dialektech řeckého původu: 1. os. sg. *ramosarav, ramov, ramo, hramosarav, hramonav* < řec. *gramma* - *dopis, psaní*. V řečtině sloveso *grafein*, z něhož je odvozeno substantivum *gramma*, znamenalo *psát, vrývat, rýt*.

Ramope, hramope je *psaní*, ale také *dopis, list*, stejně jako i *lil, patrin*.

I v romštině se - např. v západoslovenském dialektu "slovenské" romštiny rozšířil význam slovesa *te čhinel* - *řezat, krájet* i na význam *psát*.

Vedle toho jsou tu i výpůjčky z rumunštiny: *skirri, skrijiv, iskirij, škurisarav, skrijisarav* (U) (srov. latinské *scribo, scribere* - *psát*). Slovanská výpůjčka *pisinel* (H) a maďarská *irinel* (H) se též vyskytují vedle různých slovesných frází: *thovav alava po lil* - *kladu slova na list*, *kerav lila* - *dělám, tvořím psaní*, *čhuvav lila* - *stavím listy*, *marav po lil* - *vrhám na list*.

4.4. Prostředky pro písemný záznam řeči - *kniha/čítanka* a *list/dopis* - mají téměř všude stejné slovo - *lil*, v deminutivu je pak *lilorro* - *knížka* (U). *Knihu* lze označit i neologismem *lilaľi* nebo *gendĩ*.

Číst je *genel, ginel* (srov. hind. *ginná* - *číst*) (H), podobně u Uhlika *đinavav, gjinavav*. Ten však uvádí ještě další výrazy: *drabarav* (dosl. *čtu něčí osud, čaruji* < rom. *drab* - *tráva, bylina* < skt. *darbha* - *posvátná tráva, která se používala při rozdělování posvátného ohně*), *đilabav, gilabav* (stejně jako i *zpívám, prozpěvuji*, tj. *rozeznívám to, co je napsáno*), *marav muj* (dosl. *mlátím pusou*), *marav lil* (dosl. *tluču list*), *dikhav ando lil* (dosl. *dívám se do knihy*), *dikhav lil, dikhav an lila* (dosl. *dívám se do listů*), *maru/marav/pusavav o nakh an lil* (dosl. *strkám nos do knihy*), *kedu, cidav* (původně *sbírám, trhám*, snad obdobně jako lat. *lego* - *sbírám, čtu*).

Čtení neboli *četba* je *gjinavipe* (U) a *spisovatel* - *lilvamo* (U).

5.0 Pokusili jsme se vyložit základní lexikální jednotky mluvního projevu v romštině z hlediska jejich původu. Toto téma jsme bohužel nevyčerpali ani z hlediska materiálového, ani z hlediska etymologického. Původ mnoha slov a jejich přejímání z jazyka do jazyka zůstává velkým tajemstvím. Z hlediska materiálu nás romština vždy překvapuje svým bohatstvím - jak podobami původních indických slov, tak i různorodostí výpůjček.

Seznam zkratek

angl. - anglicky, angličtina

arab. - arabsky, arabština

B - Boretzky - Igla

bulh. - bulharsky, bulharština

C - Calvet

D - Demeter - Demeter

H - Hübschmannová - Šebková - Žigová

hind. - hindsky, hindština

Ig. - Igla

ital. - italsky, italština

L - Leksa Manuš

lat. - latinsky, latina

mak. - makedonsky, makedonština

něm. - německy, němčina

os. - osoba, osobní

pkt. - prákrť

pl. - plurál, množné číslo

R - Rajko Đurić

rom. - romsky, romština

rum. - rumunsky, rumunština

rus. - rusky, ruština

řec. - řecky, řečtina

S - Kapeski - Šaip

sg. - singulár, jednotné číslo

sch. - srbochorvatsky, srbochorvatština

skt. - sanskrť, sanskrťský

slav. - slovansky, slovanské jazyky

srb. - srbsky, srbština

srov. - srovnej

tur. - turecky, turečtina

U - Uhlik

Literatura

- Boretzky N., Igla B. (B): *Wörterbuch Romani-Deutsch-Englisch*, Wiesbaden 1994
- Calvet G. (C): *Dictionnaire tsigane-français (dialecte kalderash)*, Paris 1993
- Demeter R. S., Demeter P. S. (D): *Obrazcy folklora cygan kelderarej*, Moskva 1981
- Đurić R.: *Romane garadine alava - Romske zagonetke*, Beograd 1980
- Hancock I.: *A Handbook of Vlax Romani*, Columbus, Ohio 1995
- Hübschmannová M., Šebková H., Žigová A. (H): *Romsko-český a česko-romský kapesní slovník*, SPN, Praha 1991
- Igla B. (Ig): *Das Romani von Agia Varvara*, Wiesbaden 1996
- Kepeski K., Šaip J. (S): *Romani Gramatika*, Skopje 1980
- Manuš L. (L): *Romani Ramajana vaj Pheniben pal se Ramaste Roma*, Chandigarh 1989-1990
- Messing G. M.: *A Glossary of Greek Romany as spoken in Agia Varvara (Athens)*, Columbus, Ohio 1988
- Uhlik R. (U): *Srpskohrvatsko-romsko-engleski rečnik - Romengo alavari*, Sarajevo 1983

ZUSAMMENFASSUNG

Svetislav Kostić: Der Wortschatz des gesprochenen und literarischen Ausdrucks

Beim Vergleich mit dem indischen Wortbestand im Bedeutungsumfeld des Sprechens, Erzählens, Singens u.ä. muss man die teils beträchtlichen Lautwandlungen berücksichtigen, wie z.B. der Verlust der Stimmhaftigkeit bei den Aspirata (bh->ph-, dh->th-, dž->čh-, gh->kh-). Der Wortschatz geht im Romanes in weiten Teilen noch auf indische oder zumindest voreuropäische Wurzeln zurück.

Unter den Verben gilt dies fast ausschließlich, man findet **vaker-** (neben vielen anderen dialektalen Formen) "reden, sprechen", das direkt auf das altindische **vač-** zurückgeht, **phen-** "sagen" mit der Sanskrit- und Pali-Parallele **bhanati**, **mothav-** "sagen, darlegen" (aus **muj** "Mund" und ***thav-** "setzen, legen"), **phuč-** "fragen", ganz wie im Prakrit **phučchatl** oder im Hindi **phúčná** "fragen", oder **šun-** "hören" (vgl. altindisch **śṛnoti** "hören"). Mit neuindischen Sprachen teilt das Romanes auch die Vielfalt an Wortzusammensetzungen, hier zum Ausdruck des Sprechens, Sagens (im Wörterbuch von Rade Uhlik, nur eine Auswahl): **dav vorba**, **dav svato**, **dav thavall**, **dav дума**, **dav lafi**, **kerav lafi**, **marav muj**, **kerav svato**, **thovav svato**, **thav thavali**, neu sind Reflexiva: **del pe vorba**, **phenel pes** und der Gebrauch von Lehnstämmen: **vorbiv**, **vorbisarava** oder Lehnmorphemen: **vakerdišem**.

Nomina können ursprünglich sein, entlehnt, oder aus Verbalstämmen neu gebildet. **Lav** "Wort" kann mit dem altindischen (á)lapa "Rede", aber auch mit dem arabischen **lafz** zusammenhängen, daneben kommen auch die rumänischen, rumänisch-slawischen bzw. bulgarischen Lehnwörter **vorba**, **svato** bzw. **duma** vor. Weiter

werden Namen für Gesichtsteile **muj** "Mund" und **krlo** "Hals", aber auch **čhib** "Zunge, Sprache" metaphorisiert. Für "zusammenhängende Rede, Gespräch" werden Abstrakta gebildet: **thavali**, **vakeripe** oder entlehnt: **duma**, **vorba**, **svato**, **divano** (persischen Ursprungs). Für "Ton" ist **han-gos** (ungarisch), **hlasos** (slowakisch) oder **bašipe** (altindisch **vášjate** "klingen, singen") im Gebrauch.

Bei der Entwicklung der Fachterminologie überwiegen Lehnübersetzungen und Lehnbildungen, teils auch unter Fehlverständnis, neben der Übernahme lateinischer Ausdrücke. Bemerkenswert oder ungewöhnlich sind die Bildungen **lavoro** "Partikel", wörtl. "Wörtlein", **kerutno** "Verb" (von "tun", nicht wie sonst von "Wort" abgeleitet), das verkünstelte **kjeripnali kategorija vakti** "verbale Zeitform", **trambi-pe** "Flexion" (aus türkisch **trampa** "Warentausch" und italienisch **tramutare** "tauschen") oder **kjerip-nali sadaka** "Partizip", wörtl. "Verb-Almosen".

Beim literarischen Ausdruck findet man das dem indischen **gití** entsprechende **gifi** "Lied", für "Erzählung, Märchen, Geschichte" dann außer dem ursprünglicheren **thavall**, **pheniben** vor allem **paramisi** mit griechischem Hintergrund. "Rätsel, Wortspiel" ist syntagmatisiert: **garude lava** "versteckte Worte", **čordani vorba** "Diebessprache", **xoxavdo svato** "heimtückisches Wort" u.a. **Ramol/ramosarel**, **skrijiv/škurisarav**, **irinel** bzw. **plsinel** (griechischen, rumänischen, ungarischen bzw. slowakischen Ursprungs), und **čhinel** (wörtlich "ritzen") für "schreiben" gehört auch in diesen Bedeutungskreis, ebenso **fil**, **patrin** "Brief" und **fil**, **gindí** "Buch". Für "lesen" werden **dínavav**, **glnel** (aus dem Rumänischen), **drabarav** ("aus der Hand lesen"), **gllabav** (von "singen"), **dikhav ando lil** ("ins Buch schauen"), **kedu** ("(Früchte) lesen") verwendet.

P. Wagner

So bi kamenas andro berš 2001?

- 1. perdal tumende the tumari famelija*
- 2. perdal o Roma*
- 3. perdal savore manuša pro svetos*

1. Aby byli všichni zdraví a šťastní a abychom se měli pořád rádi.
2. Aby si mezi sebou neubližovali, drželi spolu a aby se jim lépe žilo v této i v jiných zemích.
3. Aby se všichni měli rádi, aby se přestali rvát atd. Aby ti, co nemají vůbec nic, aby měli aspoň něco.

Mirka Dinková, studentka Romské střední školy sociální v Kolíně

Přál bych si pro sebe, pro svou rodinu, pro všechny Romy a pro všechny lidi na celém světě mír, klid, lásku, pohodu. Ať se máme všichni dobře, ať je mezi námi co nejmíň pláče, hodně lásky nejen k sobě, k lidem, k rodině, ale i ke všem zvířatům a k přírodě. Aby se rozvíjela kultura, životní úroveň a vzájemné vztahy. Aby si lidi začali vážit toho, co mají. Kéž by mohly vymizet války, které jsou nesmyslné, snad by mohla zmizet žárlivost a nepřátelství, závist, rasismus, fašismus. To bych si přál já.

František Rajs, student Romské střední školy sociální v Kolíně

1. Do nového tisíciletí přeji sobě i celé rodině, abychom byli zdraví, šťastní, bohatí, sobě pak, abych s úspěchem dodělala školu.
2. Všem Romům přeji hodně štěstí, lásky, zdraví, bohatství. Aby se tady ta situace zlepšila.
3. Všem lidem přeju, aby byli zdraví, šťastní, bohatí. Ať neházejí všechny lidi do jednoho pytle.

Renata Patkaňová, studentka Romské střední školy sociální v Kolíně

1. Přeju si, aby se moje máma uzdravila a byla šťastná. Já jsem si předsevzala, že se budu snažit mít ten nejlepší, nebo aspoň dobrý prospěch. Přeju si, aby můj táta dostal rozum a přestal hrát automaty a aby už nedělal takový blbosti, jako dělal do této doby. Chtěla bych, když bude nové tisíciletí, aby se stal takový malý zázraček a mému kamarádovi se vrátil jeho brácha. A také, aby se uzdravila jeho sestra. Mohla bych si přát hodně věcí - třeba auto, peníze nebo letět na měsíc -, ale pro mě je nejdůležitější zdraví a štěstí mých kamarádek. Aby každá moje kamarádka, která se trápí kvůli své lásce, našla tu cestu, kterou se dá. Mému bratrovi bych přála, aby se měl dobře v jiné zemi a aby nepociťoval to, co pociťoval tady. Aby se měl po všech stránkách dobře.

3. A všem lidem bych přála, aby byli šťastní, zdraví a aby se jim vyplnily všechny jejich sny.

Anička Balážová, studentka Romské střední školy sociální v Kolíně

Rastislav PIVOŇ

FRANTIŠEK ŠTAMPACH - JEHO PRÍNOS PRE ROZVOJ ROMISTIKY V ČESKOSLOVENSKU

František Štampach (7. 7. 1895 - 21. 3. 1969) bol český antropológ, etnológ a pedagóg, ktorý veľkú časť svojej vedeckovýskumnej práce venoval Rómom.

Narodil sa v Plzni v robotníckej rodine. Po maturite v roku 1915 pracoval ako učiteľ v obecných a meštianskych školách. Už v mladom veku publikoval v časopisoch *Omladina* a *Nová doba*. Ako 24ročný založil v Plzni *Husovu dětskou knihovnu* a viedol časopis *Republikánsky učitel*.

V roku 1927 získal na Karlovej univerzite doktorát z antropológie a filozofie. Ďalej učil na stredných školách, neskôr bol menovaný za zemského školského inšpektora.

V rokoch 1929-1930 bol asistentom na Antropologickom ústave Karlovej univerzity. Študoval a zúčastňoval sa stáží aj v zahraničí (Lipsko, Hamburg, Ženeva).

V roku 1945 sa habilitoval a pôsobil ako docent na Karlovej univerzite a ako vedecký pracovník v ČSAV. Okrem iných spolupracoval aj so *Společností pro výzkum a řešení cikánské otázky*. Bol prvý, kto sa ako antropológ a pedagóg zameral na tzv. problematickú mládež. Svojou prácou a publikovanými názormi položil erudovaný základ pre ďalší rozvoj antropologického a špeciálnopedagogického výskumu Rómov u nás.

Tak v roku 1929 vychádza Štampachovi monografia *Cikáni v Československé republice*. Prezentuje sa tu najmä ako odborník - antropológ. História a jazyku sa venuje len okrajovo v úvode, nosná časť diela je venovaná rasovej klasifikácii a antropologickým poznatkom, ktoré Štampach získal výskumom v osadách na východnom Slovensku. Porovnával svoje výsledky s meraniami zahraničných autorov, pričom sa zameral na telesný vzrast, hmotnosť, veľkosť a tvar lebky, pigmentáciu očí a vlasov a na papilárne línie dlaní.

Rómov rozdelil podľa oblastí, kde žili, na Rómov z českých zemí, Rómov zo Slovenska a Podkarpatskej Rusi, pričom českých Rómov považuje za *"pomíšených daleko více"*. Štampach sa snaží objektívne zhodnotiť výsledky svojich výskumov i poznatkov, ktoré získal o živote Rómov počas práce s nimi, preto napr. na margo zločinnosti dodáva, že mnohé zlé vlastnosti vypestovala sama spoločnosť, *"jenž od počátku bojovala s cikány jako s židy, jako s živlem nesourodým, parazitickým, nepohodlným."*

Riešenie problematiky vidí autor v školstve. Sám však nebol zástancom zkladania samostatných škôl pre rómske deti, ba nebol ani nadšený myšlienkou pripravok (dnes tzv. nultých ročníkov): *"Vytvořiti novou menšinu za nových poměrů mající možnost značného rozvoje nemůže býti účelem cikánské rasy u nás. Splynutí rasy cikánské s lidem necikánským bylo by jen prospěšné našemu lidu."* Všimnime si, že Štampach hovorí o *"rase cikánské"*. Snažil sa vyhnúť hovoriť

o národnosti, etniku, či nebodaj národe: "Ale cikáni nemohou býti kladení vedle židů pro nedostatek národního svérázu a pro převahu znaků rasových, morfologických i biologických nad znaky národními."

Na vytvorenie správneho pohľadu na Štampachovo prvé rozsiahlejšie romistické dielo je nevyhnutné poznať metodiku jeho práce pri získavaní materiálov. Do osád totiž nikdy nechodieval sám. Vždy tam šiel v sprievode richtára, ktorého ale musel vopred ubezpečiť, že výsledky jeho výskumu budú mať za následok konečné vystahovanie Rómov. Samotní Rómovia, pravdaže, reptali, za spoluprácu požadovali odmenu. Štampach sa nevedel k Rómom priblížiť, a tak najviac informácií čerpal od policajných dôstojníkov. A zrejme preto dochádza k záveru, že "cikáni tedy jako členové společností, v nichž žijí, netvoří své vlastní, organicky se vyvíjející společnosti náboženské, kulturní, jsou pouze rasou, rasovou skupinou bez znaků národních, mimo jazyka, který je posuzován od společnosti, která trpí cikány ve svém středu, jako hantýrka tuláků a zlodějů."

Štampachovi sa však napokon podarilo nadviazať priateľské vzťahy najmä s rómskymi muzikantmi. Od nich získaval cenné informácie (istý čas býval u rómskeho primáša Štefana Pechu v Smižanoch pri Spišskej Novej Vsi), čo ho motivovalo k bádaniu nielen antropologickému, ale aj etnologickému, historickému, sociálnopedagogickému a v menšej miere aj lingvistickému.

V roku 1930 vyšiel v *Národopisnom vestníku Československom* rozsiahly článok **Základy národopisu cikánů**. Už v úvode sa Štampach vracia k otázke načrtnutej v *Cikánech v ČSR*: "Jsou Cikáni národem?" Odpoveď analyzoval z troch hľadísk: Z hľadiska rasového konštatuje, že Rómovia sa javia ako jednoliatá, plemenne málo pomiešaná skupina "a touto plemennou konstitucí se odlišují od všech plemenných skupin (...), tím se cikáni blíží nižším skupinám národním." Z kultúrneho hľadiska hodnotí Rómov ako nositeľov zvláštnych svojráznych kultúrnych foriem: "Cikáni jsou národem v pojetí kulturním." Aj z hľadiska voluntaristického Štampach hodnotí Rómov ako národ, keď píše: "(...) je-li princip existence národní založen na vůli žíti spolu, pak cikáni zaslouží býti nazýváni národem". Nemenej zaujímavý je fakt, že pri sčítaní ľudu sa v tej dobe prihlásilo k Rómom (Cigánom) 6 446 občanov ČSR.

Štampach teda poopravil svoj názor publikovaný v diele *Cikáni v ČSR* a na rozdiel od tohoto diela v *Základech národopisu cikánů* prišiel k záveru, že "cikáni jsou národem majícím svůj starobylý jazyk, svéráznější než některé jazyky evropské, mají staré zvyky kulturní, mají i leckde jakési národní uvědomění a rasově jsou značně jednoduší."

Štampach venoval pozornosť i jazyku, preštudoval práce Grellmanna, Miklosicha, Wlislockého, Sowu, ale aj Puchmayera a Ješinu, ba dokonca sám zbieral piesne a rozprávky a starostlivo ich zaznamenával spolu s prekladmi.

Podrobne si všímal aj oblečenie, obydlia, stravu. Veľmi zaujímavá je kapitola o náboženských predstavách, poverách a ľudových liekoch. Podľa jeho poznatkov verili Rómovia v dobré a zlé duchovné bytosti, ktoré sa volali **Urme** a **Kešalj**. Kráľovná **Kešalj Ana** je matkou zlých, ktorých splodila s kráľom zlých:

Meľalo - pôvodca zlých

Lilji - sestra a žena Meľala, pôvodkyňa kašľa a zápalov

Tchúlo - spôsobuje bolesti tehotných

Tchoridí - spôsobuje horúčky

Šilali - zjavuje sa ako biela myš, spôsobuje zimnicu

Bitoso - zjavuje sa ako mnohohlavý červ, spôsobuje bolesti brucha a nechutenstvo

Lolmiš - strojca kožných chorôb

Minčeskere - zjavuje sa ako chlpatý chrobák, spôsobuje pohlavné choroby

Poresko - pôvodca cholery, moru a epidémií

Štampach zistil, že túto poveru poznajú len kočovníci, usadlí Rómovia nemali o nej ani len potuchy.

Ako univerzálny liek používali Rómovia moč. Štampach už poznal niektoré recepty zo zbierky Haferkorna (1909), o tých však naši Rómovia nevedeli nič, zato však zberateľovi ponúkli množstvo iných. Tak sa Štampach dozvedel, ako odohnať choroby, či privolať milovanú osobu: **telal o naj mel - špinu z nechtov**, alebo **telal o khaka mel te pijel - špinu z podpazušia dať do pitia** milej alebo milému. Medzi lieky patrili aj piesok, krieda, pečatný vosk atď.

Štampach sa touto štúdiou prezentoval ako autor vyzretý, znalý problematiky, neustále prehľbujúci svoj záujem o poznatky. Pokrok v jeho myslení a náhľade na Rómov je markantný a jasne ho vidieť pri porovnaní diel **Cikáni v ČSR** a **Základy národopisu Cikánů**.

Svoje názory na výchovu a vzdelávanie detí zo sociálne najslabšieho prostredia vyjadril Štampach vo vynikajúcej knihe **Dítě nad propastí**. Aj tu je stredobodom jeho záujmu rómske dieťa, ale záber je, pravdaže, oveľa širší (tuláci, delikventi). Hneď na začiatku kritizuje zákon zo 14. júla 1927, romistom známy ako "**zákon o potulných cigáňoch**". Označil ho za protiústavný, ktorý odoberá právo Rómom na voľný pohyb, zhromažďovanie, no najmä umožňuje odoberať im deti. Nesúhlasil s definíciou zákona, podľa ktorej sa vzťahoval na "**cikány z miesta na miesto se toulající a jiné tuláky práce se štítící, kteří po cikánsku žijí, a to v obojím případe i tehdy, mají-li po část roku - hlavně v zimě - stálé bydliště**". Štampach otvorene píše o takomto chápaní ako o chápaní kriminalistickom: "**Výzkum etnologický, sociologický, antropologický odporuje znění zákona a rozlišuje ostře cikány od necikánů, tuláctví cikánů od tuláctví necikánů**".

Autor preto pre potreby sociálnej pedagogiky a diagnostiky navrhol rozlišovať tri kategórie:

a) deti túlavé, b) deti tulákov a c) deti cigánske, pričom za najzákladnejšiu príčinu scestného vývoja týchto detí označil práve tuláctvo. Niektorí odborníci považovali tuláctvo za dedičné, čo "**(...) vede ke starým kriminologickým názorům a k modernímu radikálnímu řešení problému - sterilizaci**".

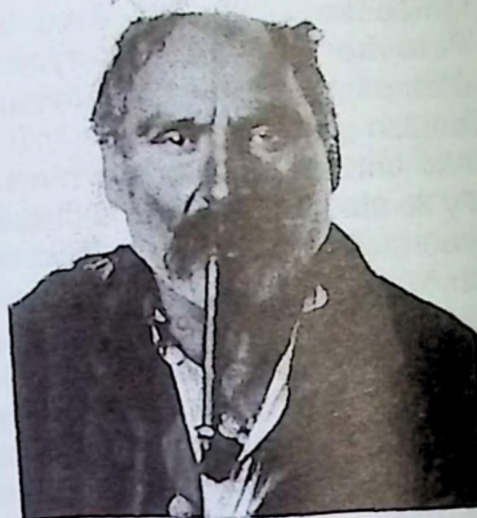
Štampach teórie dedičnosti odmieta a za najdôležitejšie považuje dôkladné poznanie anamnézy a rodinných pomerov skúmaného dieťaťa.

Nikdy nesúhlasil so zriaďovaním špeciálnych škôl či tried pre rómske deti, nevyhol sa ani kritike školy na Podkarpatskej Rusi. Špeciálne zariadenia sú podľa neho žiadúce len pre deti z rodín "**zpustlých a úchylných**". Prísne rozlišuje medzi tuláctvom a príslušnosťou k rómskemu etniku: "**Naskytá se otázka, jak rozlišiti dítě toulavé a cikánské normální od toulavého a cikánského dítěte úchylného. (...) Cikánské dítě, ať už z rodin usedlých cikánů nebo tuláků, náleží převážně mezi děti normální**".

Štampach obviňoval za situáciu týchto detí spoločnosť, ktorá im znemožňovala uplatniť sa medzi rovesníkmi v škole. Nezriedka - ba bolo to skôr

Cikánský gazda-kováč z Bošace.
Tsigane-forgeron et laboureur de Bošaca
(Slovaquie). Foto dr. Štampach.

Trnavský cikán Stojka, kováč-žebrák.
Tsigane-forgeron et mendiant
Foto dr. Štampach.

Cikánští houslisté bánoveckého biografu. Foto dr. Štampach.
Violonistes tsiganes du cinéma de Bánovce (Slovaquie).

Z knihy: Cikáni v Československé republice, ČSAV 1929

pravidlom - najmä cirkevné (!) školy odmietali zaškolovať Rómov s ospravedlnotením, že si to rodičia ostatných detí neželajú. Aj z tohoto dôvodu odporúčal Štampach brať ohľad pri diagnostike a trestaní týchto detí. Rómske dieťa si totiž zvyká nedôverovať spoločnosti: *"Lživost a rvavost stala se příslovečnou, stejně jako jejich pokora a žebrání. Jest to jako s jejich plemennými znaky. Cikánské dítě jest černé, tmavě pigmentováno, a již tím jest izolováno od necikánské společnosti dětské."*

Štampach sa však nikdy nezbabel svojich asimilačných názorov. Skutočné východisko riešenia problémov Rómov videl v ich zaniknutí. Tomu mala byť naporúdzi práve škola. Hoci po rokoch výskumov dochádza k názoru, že Rómovia sú svojbytným národom, nikdy sa neprinútil, aby slovo "cikáni" napísal s veľkým začiatočným písmenom. Nikdy nepripustil myšlienku vzdelávania Rómov na národnostnom princípe.

Napriek tomu si doc. František Štampach zaslúži pozornosť súčasných romistov i pedagógov. Na svoju dobu totiž predstavoval odbornej i laickej verejnosti progresívne, pokrokové názory. Odmietal stotožnenie Rómov so zločincami, protestoval proti odnímaniu detí z rodín, ostro vystupoval proti telesným trestom vo výchovných zariadeniach. Jeho pedocentrizmus bol hmatateľný v každej jeho myšlienke. Nikdy sa neznížil k strohému administratívno-štatistickému prístupu k delikventným deťom: *"Pohled na řadu číslic a na diagram snad poučí, ale jenom ten, kdo četl otřásající kapitoly z románů dětí nejutlačenejších, dětí nejbídnejších, dětí nejnešťastnějších, jenom ten jest přesvědčen o zvrácenosti všech trestů a odsouzení dětských tuláků - provinilců."*

Súpis Štampachových najznámejších publikovaných prác:

- *Cikáni v Československé republice, Praha 1929*
- *Dítě nad propastí, Košice, Plzeň 1933*
- *Duševní vývoj cikánského dítěte, Pedagogické rozhledy, roč. XL 1930, sešit 6*
- *Hejčedlo - studie o rozšíření primitivní kolébky, ročenka Národopisného muzea Plzeňska 1930*
- *Kulturní primitivizmus a civilizace, Brno 1931*
- *Pedagogicko-antropologické úvahy o skautingu, Pedagogické rozhledy roč. XXXVI 1926*
- *Sociální prostředí a tělesný vývoj školní mládeže, Příroda, roč. XXIII 1929, č. 12*
- *Výchova a výučba cikánů, Národopisný Věstník Československý 1930, č. 4*
- *Základy vychovatelství, Praha 1938*
- Štampach bol tiež autorom viacerých učebníc pre meštianske a stredné školy (*Nauka o člověku a dalšíe*).

Túto rozprávku zapísal František Štampach v roku 1930. Rozprávala mu ju Mária Pechová, manželka primáša Štefana Pechu. Naučila sa ju od spoluväzeniek počas výkonu trestu. Ponechávam pôvodný zberateľov prepis, snád' to bude tak zaujímavejšie. Preklad rozprávky do češtiny (slovenčiny) by mohol byť zaujímavou úlohou pre čitateľov časopisu.

Kaj has, kaj na, jek gadži. Ola gadža has jek rákloro. Džal andro veš, džal kija jekche kaštete. Proda kašt has jek simiris. "Koda simiris do chudela, ta calone svetoskri zor leste avla." Ta jov, geľas oda rákloro proda kašt ilas tele oda simiris, pchandľas kchatar pas te oda simiris. Avlas tele ta pchendľas peskri daj: "Ta mro rákloro, dža ta probalin, kada kašt avri te visarel. Ta džanava, kaj tu sal aj so zoralo, kaj calone svetoskri zor tute hin." Jov sardžas jekche angušteha oda kašt. Avlas kija jekche chevate. Odo has savore stardos has odaj jek bar. Aj so baro, baro pchere. Aj jov, oda rakloro odžidľas jekche vasteha. Avilel o zbojnikos ta dyklel. A ježišmarja, oda has aj so murš, hoda oda bar odžidľas. Jov, odaj ačile, tchele daha tchoda rakloro.

Oda has biš štestar zbojnika. Jov, oda rakloro o zbojnikenge odžindľas o šere biš taj trin šere. A biš šartoneske zadžindľas. Jov, dživľas oda zbojnikos so leske džindľas andre men. A oda rakloro geľas pre polovka. A leskeri daj ačilas kchere. Ole rakloreskri daj ole zbojnikos verno romni avla.

O te šaj, oda zbojnikos pchendľas, leskra dake, kaj te šaj les varesa zmaminľas. Avľas kchere pal oda polovka ta pohondľas peske o šero kchosnoreha: "Hoj nasvali hini, mro čavoro an mange medzvedikos tchud ta navava nasvali. Po avka gelom suno. Te pijava oda tchud ta nič mange navla."

Andžas oda rakloro, andžas ode tchud medzvedikos nole: mamo, oda tchud pi andžo tuke. Palis andžas oda rakloro oda tchud. Ta pchendžas e daj oda rakloreske: "Ho, jej, na pijel, kaj imar sasti hini." A joj, leskri daj ole zbojnikoha sovľas saromehe o rakloro nadžanelas nič. Jov, avka hor dynľas, so leske pchendľas dajori: "Mro ľubo rakloro, gelom suno kaj pro moros kaj na bareder paňi kaj tanes mange o les paňestar ta sasti avava."

Andžas oda rakloro peske dake ole paňestar. Ta joj, pchendľas oja leski daj, kaj imar sasti hini. A oda dža proda lestar mangele, kaj te perel andro paňi baro. Andžas oda rakloro oda paňi ta pchendľas leskri daj: "Me napijav, mro čo. Imar me sasti som. Avľas mange suno, meg jek farkaj tanes mange ole somnakunendar hruškendar ta avava sasti." Avilas ki oda beng, oda rakloro kamelas te činel ole hruškende ta pchendľas o beng: "Ta so tu kames adaj? Kana adaj nane sabadno te činel?"

Oda rakloro ole benge chudľas te čingerdžas les. Čindľas ola hrušky ta džas peskre dajorake. Palis has trin princezi, le kraloske rakľija, odoj has zakleinen, jov, ola trin princezi has le bengendza dživľas.

Pojo leskri daj ole zbojnikos dživľas sa romeha. A jov la kurlas leskra da ole rakloreskrahi. A jov oda rakloro spomožindľas lake peskre dajorake avka sar verno čavoro. Ha jov, nadžanelas hos ki kamelas palos svetos te chal.

Andžas oda rakloro ola somnakune hrušky. Ta pchendľas ka joj na chal imar sasti hini.

Avľas kchere oda rakloro. Mamo, me džav pre polovka. Avľas kchere pale polovka ta leskri daj pchendľas: "Mro čavoro, tu igen kchandes pale riciň te dža ta nekupela te man." Džarel po igen kchandes, jov geľas te mandžarel ta čidľas pal peste pchanľas. Ta imar oda rakloro nahas zoralo. Ale o zbojnikos ilas džaďas tche kchatar pestes pchanľas ta imar oda rakloro nahas leste zor džiravi. Po imar o zbojnikos leske oda simiris džordžas tche pchandľas kchater peste. A leskri daj palľas iľas e čuri tche kirifľas leske ole rakloreske peskereske oja khore leske iľas leske

avri savore duj. Tche muklas les andre jekche vešeze bareste. Tchoda rakloro palis kaj džalas ta pcherlas po nahas les jaka. Palis avilas kija jekche bare pañeste.

Avile trin princezky tche ile les andre špitala. A ola princezky leske pchenenas kaj te nadžal kija peskri daj. Palis les chudle ole princezky dykas: Pchendžom tuke, kaj pchendžas kija tri daj. Kaj chana tut palo svetos. No palis ola princezky kamenas les po oda jek princezka leskri pirani has. Ale meg akor kana les kamelas ole raklores oda princezka ta me has les o jakcha. Ta kora has ta jek princezka gełas romeste palis ole rakloreske, dykav: No ta some no saj džav pal leste tche jov koro hino. No ta džav neso mro pirano ta jav manca te čeporo pre špacirka. No džalas jekch zajacos a oda zajacos has koro. Nižna dykchelas tcho rakloro koro has. Ta dyklasoja princezka ole rakloreski pirani. Kaj oda zajacos kija jekche chanig gorate a oja princezka dykchelas pro da zajacos. Ka jov gełas pija jekcha chanig gorate tch jo peske o šero močindžas. Oda zajacos ane chanigore te imar dykchelas pro jakcha oda zajacotis.

A oja princezka palis dykłas pro zajacos kaj imar oda zajacos dykel pro jakcha. Aha, ta jav te tu, mro lubo pirano, močin tu andro ja changori o jakcha, ta maj teke tu čina dykela. Kerdžas leske ole pañeha pro jakcha. Ta mindžav sa leske kerdžas ta dykela pro jakcha. No mišto mi pirani imar dykav pro jakcha. No ale hin mange kana imar meg hin mange pcharo pal miri daj džavla te dykel.

Ke gełas kaj dykel lada. A jov oda late oda zbojnikoj oda simiris džindžas pal peste tele a oda raklora delas pozor.

A jov kamlas leskra daha oda zbojnikos. Gełas andre ilas o simiris oda raklora tche pchandłas kchatar peste ta imar jov as murš zoralo.

"Aha, mamo, džanes, so tu man kerdžal kaj tu mange o jakora asi dlu-bindžal. Kana kheme tuke avri dlubinav. Me dykava či oda lačes tuke avlá. "Has oda rakloro chudas la tche dlubindžas lake o jakcha avri, tche mukasla andro veš. "No dža tu kana či oda tuke mišto avla čina. No, dža, ač Devleha!"

SUMMARY

Rastislav Pivoň: František Štampach - his contribution to the development of Romani studies in Czechoslovakia

František Štampach, (1895 - 1969), a Czech anthropologist, ethnologist and educator, was initially interested in the problems of young people, but he turned his attention to the problems and education of the Roma. His contributions, often enlightened, were nonetheless sometimes colored by the paternalistic, some would say: racist attitudes that went virtually unchallenged until a few decades ago. All his life he opposed the establishment of special schools or classes for Romani children. He felt the only solution to their low status in Czechoslovak society was their

complete assimilation. Yet during his long career, he gradually grew to appreciate the distinctiveness, and inherent worth of Romani culture. He dropped his earlier insistence that the Roma could not be considered a separate ethnic group and studied the Romani language, culture and belief systems closely. He visited Romani settlements in Slovakia and collected their songs and tales. Štampach was an early advocate of Roma rights, and a harsh critic of discriminatory legislation, such as a 1927 "law on nomadic gypsies" which allowed the authorities to take away their children. He was sharply critical of the widespread approach of considering Gypsy children inherently deviant. He argued instead that all children must be considered on the basis of their social condition and behavior, rather than on the basis of their ethnicity.

B. Bollag

So bi kamenas andro berš 2001?

1. perdal tumende the tumari famelija

2. perdal o Roma

3. perdal savore manuša pro svetos

1. Andre miri famelija hin savoro, sar kampil te hel. Nič mange na chibařinel. Ale so mange džal le šereha, hin oda, soske o Roma pre peste sar rikone. Soske pes narado dikhen? Miro papus mange čirla phenelas, hoj o Roma - sar mek has pre Slovensko - pre peste na rakinenas. Sako sakoneha lačhes vidžalas. Ňiko na dikhelas upre, hoj varekas hin buteder sar les.

2. Vašoda kamav andro nevo milenium, kaj pre peste o Roma te hen sar phrala. Te pes amen maškar peste narado dikhaha, ta ko amen dikhela rado? Kamav, kaj maškar o Roma te avel pale romaňi pačiv.

3. O manuša pre kada svetos nane igen lačhe. Narado dikhen kolen, so hine kaleder sar jon. Varesave kale manuša narado dikhen parnen. Savore sam manuša. Soske pes te marel? Jekh manuš kaleha na kerela nič. So šaj kerel? Ča hoj pes prekerela korkoro. Sako manuš kamel šukar te dživel, ale te pes na respektinaha, ta sar amenge hela pre kada svetos?

1. V mé rodině je všechno tak, jak má být. Nechybí mi nic. Ale nejvíc se mi honí hlavou otázka, proč jsou na sebe Romové tak oškliví. Proč se nemají rádi? Dědeček mi kdysi říkal, že Romové - když ještě žili na Slovensku - se mezi sebou nehádali. Každý s každým vycházel v dobrém. Nikdo nezáviděl, když měl někdo víc než on sám.

2. A proto si přeji, aby se v novém tisíciletí Romové chovali k sobě jako bratři. Když se nebudeme mít navzájem rádi, tak kdo nás bude mít rád? Přeji si, aby se mezi Romy vrátila romská čest.

3. Lidé na tomto světě nejsou příliš hodní. Nemají rádi ty, kteří jsou tmavší než oni. A někteří tmaví zase nemají rádi bílé. A přesto jsme všichni lidé. Proč se tedy prát? Jeden člověk s tím nezmůže nic. Co ovšem může? Může se změnit jedině on sám. Každý člověk chce žít dobře, ale když se nebudeme respektovat navzájem, jak potom nám na tomto světě bude?

Emil Miko, student Romské střední školy sociální v Kolíně

1. Pro svou rodinu bych si přála hlavně zdraví, a abychom byli všichni ještě dlouho spolu.

2. Všem Romům přeji, aby si stáli za svým romstvím. A aby se nestyděli za to, kdo jsou a čím jsou.

3. A celkově pro všechny lidi na světě přeji, aby se měli tak, jak si zaslouží, a dále pak podle svých představ.

Romana Ešnerová, studentka Romské střední školy sociální v Kolíně

SOUČASNÁ ROMSKÁ LITERÁRNÍ TVORBA

ŠANI DZURKO

Šani Dzurko (26. 12. 1937 - 8. 7. 1980), nejstarší bratr známého výtvarníka Rudy Dzurka, byl vynikající vypravěč. K nejkrásnějším chvílím mého života patří dlouhé hodiny, kdy jsem seděla u kamen na půdě velkého bílého stavení ve Skalici u České Lípy a poslouchala vitezika paramisa - hrdinské příběhy, které tehdy asi šestatřicetiletý Šani vyprávěl svému o tři roky mladšímu bratru Rudovi - a ten přitom vytvářel svoje pestrobarevné skleněné obrazy. Ona fantaskní barevnost Rudova výtvarného cítění rozhodně nemá daleko k barevné fantazii romských pohádek vůbec, a zejména pak pohádek v podání nebožtíka Šaniho.

Zeptala jsem se Šaniho, proč pohádky, které znal od otce a jeho bratrů, ještě nezapsal. Jako tolik jiných Romů, pozdějších autorů, odpověděl otázkou, hodí-li se romština vůbec k tomu, aby se jí taky psalo. Bylo to v polovině sedmdesátých let, kdy první výhonky romské literatury byly po svém vzklíčení na stránkách Romano lil - zpravodaje Svazu Cikánů Romů (1969 - 1973) zmrazeny na dalších patnáct let "normalizační" asimilátorskou politikou. Nicméně do mé příští návštěvy ve Skalici měl Šani zapsané dvě pohádky. V romském originále zatím nevyšly, ale uplatnily se v německém překladu v knize o Rudovi Ich bin wieder Mensch geworden (Lipsko 1990).

Pak začal Šani psát i příběhy ze života. Jeden z nich otiskujeme v tomto čísle.

Literární talent Šaniho Dzurka měl však bohužel velice krátkou dobu k uplatnění. Nadějný autor podlehl těžké srdeční chorobě nedlouho poté, co oslavil své čtyřicáté narozeniny.

Alexandr Dzurko byl vyučený zámečník, všeuměl, který - podobně jako mladší bratr Ruda - dovedl opravit, upravit, vytvořit něco z ničeho. V mládí prý byl prudký a divoký - já už ho poznala jako vážného, nesmírně moudrého člověka, otce osmi dětí. V celém rodě měl neotřesitelnou autoritu nejen jako baro phral - nejstarší bratr, ale právě pro svou rozšafnost a laskavou vlídnost.

(MH)

SAR ME DŽIVAVAS

Sar me dživavas? Sar sako romano čhavoro. Na pisinava savoro, ča oda, so mange leperav.

Šaj mange uľa pandž abo šov berš, o dad džalas varekhaj a me leha kamľom te džal. Jov man na kamľa te

JAK JSEM ŽIL

Jak jsem žil? Jako každé romské dítě. Nebudu psát o všem, ale jen o tom, co si pamatuju.

Mohlo mi být pět nebo šest let, můj táta někam šel a já jsem chtěl jít s ním. A on mě s sebou nechtěl vzít.

lel peha. The rovavas, ale o dad man th'avka na kamľa te lel peha. Pašal amaro kher džalas len a pre aver sera sas jekh kašt - pendech. Me gejlom pal odi pendech, ilom o bara a čivkeravas andre len. O dad pes odoj morelas. Sar me čivavas le bareha, o dad pes obdikhelas, k'oda čivkerel. Zadikhľa man - me akurat čidom le bareha prosto leske andro šero. Sar dikhľa, kaj leske džal o rat, chudňa te denašel pal mande. Me leske denašlom dur, ale th'avka man dochudňa, mardňa man odoj. Oda na sas imar dur le kherestar. Phendňa la dake, kaj vaš ma te džal. E daj vaš ma avľa, iľa man khere. Sar man thoďa pre phuv andro kher, gejlom avri a phagerďom e oblaka. Ale e daj man takoj thoďa pro pados, kaj man o dad te na marel.

Akor samas štar čhave: trin muršora a jekh čhajori. E phen sas nekphureder.

Sako vakerel, so man džanenas ciknoreske, kaj somas igen nalačo. Savore čhavenca man maravas, furt mande sas čhuri. Miro ujcus the akana mange vakerel, savo somas.

Miri daj vaš mange čordňa andro gav liži, bo sakone čhavoressas, a man na sas. Ale na but mande sas. Jekhvar tosara ušťilom. Avri o kham vudud delas, o jiv džalas tele a me mange phendom: Soske mange liži, te imar na ela jiv? Ilom o tover a o liži phagerďom. Ale aver dīves tosara gejlom avri - avri baro šil, legos, bo savoro preke rat fadīndňa. Ale man imar liži na sas.

Miro dad gejlňa andre škola, sar leske sas imar dešupandž berš a phirelas ča jepaš berš. Ale tel oda jepaš berš sikhľiľa te genel the te pisinel. Iľa romňa - sar vakerelas jov - dešefta beršendar. Oj sas andal e Ungriko.

Brečel jsem, ale táta mě s sebou stejně nechtěl vzít. Kolem našeho domu tekł potok a na jeho druhém břehu rostł ořešák. Stoupl jsem si za ten ořech, nasbíral jsem si kameny a házel je do potoka. Táta se tam umýval a začal se rozhlížet, kdo že to tam hází. Zahlédl mě, právě když jsem se mu jedním tím kamenem trefil přímo do hlavy. Když viděl, že mu teče krev, rozběhl se za mnou. Utekl jsem daleko, ale nakonec mě stejně chytil a zmlátil mě. Nebylo to daleko od našeho domku. Řekl mámě, ať si pro mě dojde. Mámá za mnou přišla a donesla mě domů. Ale sotva mě postavila na zem, vyběhl jsem zase ven a rozbil jsem okno. Mámá mě hned zahnala na půdu, aby mě táta zase nenamlátil.

Tenkrát jsme byly čtyři děti: tři kluci a jedna holka. Nejstarší byla naše sestra.

Každý, kdo mě jako kluka znal, říká, že jsem byl hrozný. Se všemi jsem se pral, pořád jsem měl u sebe nůž. Můj strýček mi ještě dnes vypráví, jaký jsem byl raubíř.

Jednou mi mámá ve vesnici ukradla lyže, protože je měly všechny děti, jenom já ne. Ale dlouho u mě nevydržely. Jednoho rána jsem vstal, venku svítilo slunce, ze svahů slézal sníh, a tak jsem si řekl: Na co jsou mi lyže, když už nebude sníh? Vzal jsem sekyru a ty lyže jsem rozštípal. Ale nazítří ráno jsem vyšel ven - a venku byla strašná zima a led, protože přes noc všechno zmrzlo. Já už ale žádné lyže neměl.

Můj tatínek šel do školy, až když mu bylo patnáct let a chodil tam jenom půl roku. Ale za ten půlrok se naučil číst i psát. Oženil se, když mu bylo - jak sám říkal - sedmnáct. Jeho žena pocházela z Maďarska.

Jekhvar džalas ola romňaha andre Ungriko ke lakero dad the ke daj. Akor phirenas ča o financi pro hrañici, ta ko džanelas, sar phiren a kaj, ta pes delas te predžal. Avle paš o gav, joj leske phenel: "Tu použar adej a me džav te dikhel, či nane andro gav o phandle. A paľis me vaš tuke avava."

O dad phenel: "Ta dža."

Joj geľľa, ale jov polokores džalas pal late. Sar džalas, avľa paš jekh parkos. Odoj bašavenas pherdo slugadža, pijenas, bašavenas. O dad zaterďľa a šunelas, sar bašaven, bo the jov džanelas te bašavel. Ale but odoj na terďolas, bo daralas, te na les kontroľinen. Iľľa pes, džalas durededer. Avľa paš jekh garadiči, odoj peske bešľa a užarlas, kana avela leskeri romňi. Jekhvarestar dikhel, angle leste bešen duj rikone, bare sar gurumňa. O dad darandľľa, so akana te kerel? Te pes čalavela, o rikone pre leste chuťena, kerna vika, bašona. Ta bešelas, aňi pes na čalavlas.

Das dešupandž minuti avka bešelas. Paľis pes leske imar na kamelas te užarel, chuťľľa opre, zvičindľa pre lende, o rikone našľile. Akurat avelas leskeri romňi. Phenel leskeri romňi: "Ňiko nane andro gav, sako imar sovel."

Sar avľa ke peskero sastro, vakerlas o dad pal oda, so dikhľľa, kaj odoj o slugadža bašavnas. O sastro leske, mre dadeske, phenel: "Sar džaha pale, dikheha, so odoj hin."

Pal o duj dľives, sar džanas pale, dikhľľa o dad - odoj, kaj bašavnas, sas baro slugadžiko cintiris, a kaj sas ole rikone, sas tiž cintiris. Jov bešľa pro garadiči a ola mule našťi pregeľje. Až sar jov chuťľľa opre, akor lenge kerďa drom.

Ola romňaha but na džidľľa. Aňi čhave len na sas. Paľis peske iľľa avra romňa. Alaha les sas duj čhave. Le dadeskera pheňakero rom paľis

Jednou šel s touhle ženou do Maďarska za jejími rodiči. Tenkrát chodili po hranicích jenom financové, takže kdo věděl jak a kudy, dostal se lehce na druhou stranu. Přišli k vesnici a ona mu řekla: "Ty tady počkej a já se půjdu podívat, jestli tam nejsou četníci. Potom se pro tebe vrátím."

Táta na to: "Tak běž!."

Ona odešla, ale on šel pomaloučku za ní. Jak tak šel, došel až k nějakému parku. Bylo tam spousta vojáků, popíjeli a vyhrávali. Táta se zastavil a poslouchal, jak hrají, protože byl taky muzikant. Ale moc dlouho tam nestál, bál se, aby ho nepřišli zkontrolovat. Sebral se a šel dál. Došel až k nějakému schodišti, sedl si tam a čekal, až přijde jeho žena. Najednou kouká - před ním sedí dva psi, velcí jako krávy. Táta se polekal. Co teď dělat? Když se pohne, psi se na něj vrhnou, budou štěkat a nadělají spoustu rámusu. A tak seděl, ani se nepohnul.

Seděl tam takhle asi čtvrt hodiny. Potom už se mu nechtělo čekat, a tak vstal, křiknul na psy a ti se ztratí. Právě přicházela jeho žena a řekla: "V vesnici nikdo není, všichni už spí."

Když dorazil k tchánovi, vyprávěl mu tatínek, co viděl - jak tam ti vojáci hráli. A tchán mu na to řekl: "Až se budete vracet, uvidíš, co tam doopravdy je."

Za dva dny se vraceli domů a táta zjistil, že tam, kde předtím viděl hrát vojáky, je obrovský vojenský hřbitov, a tam, kde byli ti dva psi, byl taky hřbitov. Ti dva duchové nemohli projít, když tam seděl na schodišti. A jak vstal, tak jim uvolnil cestu.

S tou ženou moc dlouho nežil. Neměli spolu ani žádné děti. Potom si vzal druhou ženu a s tou měl dvě děti. Později s ní utekl muž tátovy sestry.

denašťa laha. Afe but na sas miro dad korkoro. Iľa mira da.

Me leperav, sar miro dad kerlas buti ke jekh gadžo. Kerlas ajsi char pre pivňica, so pro phuvale. Me somas cikno čhavoro a kamavas šadzik ča le dadeha. Oda na sas dur ke koda gadžo, ta denašľom la datar a geľľom pal o dad.

Avľom paš leste a dikhas, sar kerel. Afe man oda sig zuninda odoj te bešel, iľom man a geľľom andre stodola. Odoj arakhľom jandre. Iľom mange jekh, bo buter na sas man kaj te garuvel. Sas pre ma charňi cholovori, na sas opre ča jekh žeba. Thoďom oda jandro andre žeba a geľľom pale ko dad. Kajča bisterďom, kaj mange o jandro andre žeba, a sar terďiľom pro khoča paš odi char, o jandro phadľiľa.

So akana te kerel? Phenav le dadeske: "Me džav khere."

Phenda o dad: "Ta džä, de pre tute pozoris."

Me denašavas, kaj te avav so jekhdureder le dadestar. Odoj džalas e ľen. Geľľom andre, previsarďom e žeba a mordom la le jandrestar. Afe somas the cindo!

Sar avľom khere, e daj dikhel: "Ta so kerďal? So sal cindo?"

"Afe, peľľom andro paňi!" - na phenda čačipen, bo mandar asandľahas.

Mire dades andro gav o gadže rado dikhenas. Phenenas, kaj hino goďaver. Sako đives phirlas andre karčma te bašavel le gadženge. Oda gadžo, so sas les e karčma, les igen rado dikhelas. Sas les šadzik paťiv - the ko Roma, the ko gadže. Jekhvar leske phagľa jekh gadžo e lavuta. Geľle dži pro sudos. O dad khelďa avri o sudos.

Ale můj tatínek nebyl dlouho sám. Vzal si mou maminku.

Pamatuju se, jak táta chodil pracovat k jednomu sedlákovi. Kopal mu sklep na uskladnění brambor. Já jsem byl ještě malý kluk a chtěl jsem být pořád s tátou. K tomu sedlákovi to od nás nebylo daleko, a tak jsem mámě utekl.

Díval jsem se na tátu, jak pracuje, ale brzy mě přestalo bavit jenom tak tam sedět, a tak jsem se sebral a šel jsem do stodoly. A tam jsem našel vajíčka. Vzal jsem si jen jedno, víc jsem jich vzít nemohl, protože jsem je neměl kam schovat. Nosil jsem krátké kalhoty a ty měly jen jednu kapsu. Strčil jsem si vajíčko do kapsy a vrátil se za tátou. Jenže jsem na to vejce v kapse úplně zapomněl, a jak jsem si u té díry kleknul, tak jsem to vejce rozmáčkнул.

Co jsem teď měl dělat? Povídám tátovi: "Jdu domů."

A táta mi odpověděl: "Tak běž a dej na sebe pozor!"

Utíkal jsem, abych byl od táty co nejdál, tam, co tekla ten potok. Stoupl jsem si do něj, kapsu jsem obrátil naruby a vejce jsem z ní vypral. Ale celý jsem se při tom namočil.

Když jsem přišel domů, máma si toho hned všimla: "Cos dělal? Jak to, že jsi celý mokrý?"

"Ale, spad jsem do vody!" - neřekl jsem jí pravdu, protože by se mi byla smála.

Mého tátu měli lidé z vesnice rádi. Říkali o něm, že je chytrý. Každý den jim chodil hrát do hospody. Hostinský ho měl moc rád. Uznávali ho všichni: i Romové i gádžové. Jednou mu jeden sedlák rozbil housle. Šli s tím až k soudu a táta ten soud vyhrál.

Ke amende sas mostos, a te o terne rakle kamenas te khelel, ta pre kodi phurd lenge o dad bašavelas a o rakle khelenas. Ale le raklen na sas love te potinel, ta pes dovakernas le dadeha, kaj leske anena chaben: aro, bandurki, žiros, kachñen. Le dadeske sas jekh. Ale on na lenas kheral - čornas avre gadžendar.

Jekhvar gejlom pal o dad andre karčma. Sas oda pal o dilos. Odoj o gadže pijenas, pojekh sas mate. Sar avlom pre dvora, phučas le raklendar, či o dad odoj. Ale avle bareder rakle, ile man andre a dine man te pijel paľenka, thardī mol. Pijavenas man. Palis the me mange imar čordom vaj duj poharici, avka matilom.

Gejlom pre dvora. O rakle, sar dikhle, kaj som mato, chudne man vastendar a krucinenas manca. Ta mek buter matilom. Andre aver dvora sas o raklore, chudne mandar te asal, kaj som mato. Kerenas mange pre cholī. Ta ilom ajsi palica, ajsi rovli, - a čindom pal lende. Jekhe raklores trefindom andro šero. Džalas lestar o rat. Avla leskero dad the e daj, chudne les te ratinel. Ale avla the miro dad, bo leske phende o gadže, so kerdom. O dad man kamla te marel. Ale sas odoj kajse, so leske phende, sar oda sas, kaj man o rakle mařarde a ola aver rakle man na denas smirom, asanas mandar. Ta man o dad iľa pro vasta a lidžalas man khere.

Sar avlom khere, takoj avla amari famelija, kaj so pes mange ačhila. O dad lenge sa phenda avri. Miri blbi takoj iľa šut a man makhenas le šuteha, bo vakeren, kaj imar meravas.

Palis avla e vojna, kidenas andro taboris. Ke amende kernas e štreka - odoj kernas but Roma. The miro dad, miro kako odoj kernas. Ile len andro taboris.

U nás byl takový most, a tak když si chtěli mladí kluci z vesnice zatancovat, hrál jim táta u nás na mostě a oni tancovali. Jenže neměli peníze na zaplacení, a tak se s tátou dohodli, že mu místo peněz přinesou jídlo: mouku, brambory, sádlo, slepice. Tátovi to bylo jedno. Ale oni to jídlo nepřinesli z domova - nakradli ho u cizích.

Jednou jsem šel za tátou do hospody, bylo to odpoledne. Sedláci tam popíjeli, někteří už byli opilí. Přišel jsem na dvůr a ptal jsem se kluků z vesnice, jestli tam je táta. Ale ven vyšli i starší kluci a vzali mě dovnitř. Nalili mi pálenku a pak nalévali dál a dál. Pak jsem si dal i sám asi dvě skleničky, a tak jsem se opil.

Vyšel jsem ven na dvůr, a jak ti kluci viděli, že jsem opilý, chytili mě za ruce a točili se mnou. Takže jsem se opil ještě víc. Na vedlejším dvorku stáli malí kluci a ti se mi začali posmívat. Sebral jsem hůl, která tam ležela na zemi, a hodil jsem ji po nich. Jednoho jsem trefil do hlavy. Tekla mu krev. Přiběhli jeho rodiče a začali ho křísit. Ale přiběhl také můj táta, protože mu už lidé řekli, co jsem provedl. Táta mi chtěl namlátit, ale byl tam i někdo, kdo mu řekl, jak to bylo: že mě kluci opili a ti mladší že mě nenechali na pokoji a posmívali se mi. Tak mě vzal táta do náručí a nesl mě domů.

Dorazili jsme domů a hned se seběhla celá rodina, co že se mi stalo. Táta jim to všechno vyprávěl a tetička mě okamžitě začala masírovat octem, protože jsem - jak říkají - už skoro umíral.

Potom přišla válka a začalo se odvádět do pracovních táborů. U nás se stavěla trať. Pracovala tam spousta Romů - dělal tam i můj táta a strýček. I je vzali do pracovního tábora.

Jekhvar nadur amendar rozmarde o kozaka o sklados pro chaben. Sar o Roma the o gadže pes dodžanle, ta sako džalas chabeneske, bo sas bokh. Ale o gadže džanas verdonenca a o čore Roma andro zajdīci.

Trito dīves gejlā the miri phen. Šaj lake uľa vaj ochto berš. Iľa la peha e bibi. Joj anda savorestar sikrica: fizuľa, aro, lenča, ale sa smišindā andre jekh zajdīca.

Akor imar sas vojna. Vakerenas, kaj partizana andro veš. Jekhvar chudne o Roma te vičinel, kaj aven o Němci. Sako kidelas le čhaven a denašelās. O murša denašenās andro veš - the miro dad džalas andro veš. Me the miro phral denašahas pal o dad.

Sar avľam andro veš, sako našľiľa varekhaj, amen ačhiľam korkore. Sas odoj ľeňori a so duje serendar sas bare parti. O dad amen iľa odoj, paš odi ľen a andro partos kerdas ajsi bari chev, kaj amenge rešľile andre o šere. Le dades sas ajsi taťi čapka, iľa avri o futros, avraluno pochtan la čapkatar diňa le phraleske, o andruno futros diňa mange. Paľi chudne te ľivinkerel. O dad vakerlas, kaj oda andal o kanoni. Samas odoj dži raťi.

Mek amenge phendā o dad, kaj te bi amen chudenas o Němci a les bi lenas abo ľivinenas, ta kaj ča furt la ľeňaha tele te džas u avaha dži khere.

Imar sas igen cma, preačhile te ľivinkerel. Iľa amen o dad a džahas tele la jarkaha. Jekhvar šundām, sar teleder vareko vakerel. Takoj amen garuďām. Paľis o dad gejlā te dikhel, k'oda hin. Sas o Roma the o gadže andal o gav. Ta mek pobešľam - na džanav či jekh ora, či duj - paľis sako džalas khere.

Sar avľam khere, e daj akurat taďa haluški. Me aňi na chaľom, somas baro avrikhino. Takoj geľľom te sovel.

Jednou nedaleko od nás rozstřřileli kozáci sklad na potraviny. Jakmile se to Romové i sedľáci dozvěďeli, hned si tam každý šel pro jídlo, protože byla bída. Ale zatímco Romové si tam pro jídlo chodili s plachetkou, sedľáci si ho odváželi po vozech.

Třetřiho dne tam šla i moje sestra. Mohlo jí být tak osm let. Vzala ji s sebou naše teta. Přinesla od všeho trošku: fazole, mouku, čočku, ale všechno se jí to v plachetce smíchalo dohromady.

To už bylo za války. Řřikalo se, že jsou v lese partyzáni. Jednou začali Romové křřičet, že jdou Němci. Každý sebral děti a utřřkal. Chlapři utřřkali do lesa, můj táta taky. Já s bratrem jsme utřřkali za nřm.

V lese se všichni někam roztratili a my jsme tam zůstali sami. Tekl tam potok, po obou stranách měl vysoké břehy. Táta nás zavedl k tomu potoku a do jednoho břehu vykopal díru, která byla tak veliká, že jsme si do ní všichni mohli schovat hlavu. Táta nosil takovou teplou čepici. Ted' z ní to teplé futro vyndal a dal mi ho, druhou část čepice nasadil bratrovi. A pak se začalo střřřřlet. Táta řřikal, že z děl. Zůstali jsme tam až do noci.

Ještě nám táta řřekl, že kdyby nás chytili Němci a jeho by odvedli nebo zastřřelili, že máme jřřt pořád dolů poděl potoka a dojdeme až domů.

Byla už hluboká tma, když přestali střřřřlet. Táta nás vzal a šľi jsme tím korytem dolů. Najednou jsme dole zaslechli nějaké hlasy. Hned jsme se schovali. Táta se pak šel podřřvat, kdo to je. Byli to Romové a sedľáci od nás z vesnice. A tak jsme tam ještě chvíli poseděli - nevřřm, jestli hodinu nebo dvě - a pak už šel každý domů.

Když jsme dorazili, máma právě dovařila halušky. Já jsem ani nejedl, tak jsem byl utahaný. Šel jsem hned spāt.

Na ľikerďa but a mire dades ile ko partizana, ale but odoj na sas, bo but džene denašle, nekbuter gadže. Ale o dad imar naštĭ avľa pale khere, bo sas andro gav gardisti, ta les chudnehas a dinehas le Němcenge. Jekhvar avľa raťi, ale sig tosara mušindĭa te džal het.

Esas les phen paš e Kaša - sas odoj romeste - ta o dad geľľa ke late. Odoj sas Ungriko a ňiko na džanelas, kaj sas paš o partizana. Jekhvar avľa ke amende odarig le dadeskero šougoris a phendĭa la dake, kaj o dad odoj dživel jekha romňaha. E daj amen iľa a geľľa amenca, štare čhavenca, odoj.

Sar dikhľľa, kaj oda čačipen, amen le čhaven mukhľľa paš o dad a oj geľľa korkori het ke peskeri daj.

Za nějaký čas tátu vzali k partyzánům, ale nebyl tam dlouho, protože hodně lidí od nich uteklo, nejvíc gádžů. Ale táta už se nemohl vrátit domů, protože ve vesnici byli gardisti, a kdyby ho chytli, vydali by ho Němcům. Jednou v noci za námi přišel, ale brzy ráno už zase musel pryč.

Táta měl sestru, která bydlela u Košic - byla tam vdaná - a táta zůstal u nich. Košice byly maďarské a nikdo tam o něm nevěděl, že byl u partyzánů. Jednou za námi přišel tátův švagr a řekl mámě, že tam táta žije s jinou ženou. Máma nás všechny čtyři sebrala a jela se tam podívat.

Když zjistila, že to je pravda, tak nás, děti, u táty nechala a sama odjela pryč ke své mámě.

Skalice u České Lípy 1976

Ján Berki: *Podvečerní návrat*, 1999, tužka na papíře
(ze sbírek MRK)

So bi kamenas andro berš 2001?

- 1. perdal tumende the tumari famel'ija*
- 2. perdal o Roma*
- 3. perdal savore manuša pro svetos*

1. Me kamav, kaj andro nevo milenium amenge savorenge t'el mištes, kaj pes te na dokeras maškar peste u kaj t'avas saste the bachtale. U kaj miro papu the miri nevlastno baba te dživen so nekbuteder. Mira dake, kaj so neksigeder te sasfol. Mire dadeske, kaj pes leske mištes te bašavel andre skupina "Kale". Mire duje phralenge, kaj pes mištes te sikhaven andre škola.
2. Anglal savore Roma kamav, kaj pre amende o gadže na keren rasizmus the diskriminacija. Kaj savore romane čhavore pes te dochuden pre savi škola kamen.
3. Anglal savore manuša pre luma kamav, kaj te na keren maškar peste o maribena, kaj pes rado te dikhen. Kaj maškar lende nane o rasismus the e diskriminacija.

1. Přeji si, aby nám všem v novém miléniu bylo dobře, abychom se mezi sebou nehádali a abychom byli zdraví a šťastní. A aby můj dědeček a má nevlastní babička žili co nejdéle. Mamince přeju, aby se co nejdříve uzdravila. Svému otci, aby se mu dobře hrálo ve skupině "Kale". Svým dvěma bratrům, aby se ve škole dobře učili.
2. Všem Romům bych přál, aby k nám nebyli gádžové rasističtí a aby nás nediskriminovali. Aby se všechny romské děti dostaly na takovou školu, na jakou chtějí.
3. Všem lidem na celém světě přeji, aby mezi sebou nevedli války, aby se měli rádi. Ať mezi nimi nevládne rasismus a diskriminace.

Michal Miko, student Romské střední školy sociální v Kolíně

1. Především zdraví, hodně lásky a trochu lepší finanční situaci.
2. Aby už dostali všichni rozum a uvědomili si svou skutečnou cenu.
3. Aby nebyly války a hladomory, různé nemoce a neštěstí. Prostě abychom si žili všichni dohromady v míru a pokoji.

Simona Perszká, studentka Romské střední školy sociální v Kolíně

2. Především si přeju, aby Romové měli lepší uplatnění - jak na úřadech či ve školství, tak i tam, kde je jejich přání pracovat a vzdělávat se. A na prvním místě je, abychom byli všichni šťastní a zdraví.

Josef Redai, student Romské střední školy sociální v Kolíně

GEJZA DEMETER

Gejza Demeter se narodil 11. 5. 1947 v Ústí nad Labem. Část dětství a mládí strávil v Dlhé nad Cirochou, okr. Snina, odkud pochází jeho maminka. V romské osadě na východním Slovensku, ale později i v romské komunitě v Neratovicích plně utvářela jeho osobnost romská kultura. Při studiu na gymnáziu získal pak racionální nástroje k tomu, aby si onu kulturu, která dosud byla neuvědomovanou součástí jeho bytosti, začal uvědomovat jako svébytnou hodnotu.

Jako chlapec byl Gejza hodně nemocný a to ho vedlo k přání studovat lékařství - a konfrontovat moderní medicínu s praktikami tradičního romského léčitelství, které mu pomáhaly se uzdravovat. Vstoupil na lékařskou fakultu, vystudoval šest semestrů - a pak se oženil. Se studiem byl konec. Vystřídal řadu zaměstnání, pracoval jako řidič, pojišťovací agent, nákupčí, policajt.

Po listopadu 1989 se okamžitě zapojil do romského kulturního hnutí. Byl redaktorem i dopisovatelem prešovského týdeníku *Romano lil*, několik let spolupracoval s Margitou Reiznerovou ve vydavatelství *Romaňi čhib*, pak spolu s ní vydával časopis *Romano Gendalos*, kam také pravidelně psal. Když pak v důsledku Margitiny nemoci a později emigrace práce vydavatelství ustala, přivedly Gejzu bouřlivé osobní zvraty jako redaktora do českého denníku *Expres*. Práce pro Romy zanechal - doufejme, že jenom dočasně.

Ještě je třeba Gejzovi Demeterovi poděkovat jménem všech prvních studentů romistiky (pětiletého oboru ustaveného v roce 1991 na filozofické fakultě Univerzity Karlovy) za jeho obětavou a nehonorovanou lektorskou činnost. Kdykoli byl požádán, přišel na fakultu a zasvěcoval studenty do romské kultury a jazyka, účastnil se studijních zájezdů do romských osad na Slovensku, byl učitelem i přítelem.

Gejzovi Demeterovi vyšel ve vydavatelství *Romaňi čhib* samostatný sborníček "hororek" s názvem *Mule maškar amende* (Mrtví mezi námi). Do češtiny zatím jeho hororky přeloženy nebyly. Zde uvádíme jednu z nich.

DUJ JEPÁŠA

Paťan mange abo na, kada pes achiľa čačes mire ujcuske, kaj bešel Ustende. Te mange na paťan, ta džan lestar te phučen u ov tumenge phenela, či kada me vakerav andal o per u či čačipen.

DVA POLODUŠI

Věřte mi nebo ne, tohle se skutečně stalo mému strýčkovi, který bydlí v Ústí. Jestli mi nevěříte, klidně se ho běžte zeptat a on už vám řekne, jestli jsem si to vycucal z prstu, nebo jestli mluvím pravdu.

gejza demeter

ROMANI

ČHR

1

O MULE
MAŠKAR AMENDE

Miro ujcus anglo lače bišupandž berš kerelas andre jekh chulajipen, kaj prethovkernas e mulaňi bar. Chudenas sako dıves jekh caklos rumos, oda avri pijenas u palıs džanas te keren.

Jekhvar miro ujcus - Dzurjus pes vičinelas - peskere kamaratoha zasute u avile andre butı nasig. Avka ochto orendar. Midig avri pile o rumos, midig pes urde andro gumova kombinezi, sas khatar o deš ori. Te kamenas te zaroden sako ezeros koruni, mušinenas te kiden avri štar hrobi, te prethoven štar mulen andro štar mochte u o chara pale te začhiven. Imar harangozinenas pro dilos u on mekča kerenas aver hrobos. Akurat phuterenas o mochte. Sas andre mulo, mek terno manuš. Prindžarde, hoj koda mulo pašol andre phuv jekhbuter jekh berš, bo aňi ov, aňi o mochte mek sa na skirňile.

"Šun, Dzurju," phendıa o Gejzas, le ujcuskero kamaratos. "Adađıves imar phares keraha štar chara. So te bi kale mules prečhinahas pre jepaš the thovahas sako jepaš andre aver mochte? Ela amen duj mochte kerde, so phenes?"

"Hin tut čačipen! O mulo sar pechťi, ňiko ňič na prindžarela."

Sar phende, avka the kerde. Le mules prečhinde u thode andre duj mochte. Ande jekh mochte o pindre dži ko per, andre aver mochte opruno le perestar. Thode pro mochte peskere čisli, začhide o chara, nandarde pes u gele khere. Pre ňisoste pes na dovakerde, afe th'avka pes zgele andre karčma nadur la mulaňa baratar šove orendar raťi. Sar dikhle jekh avres, ta takoj phučen: "So adaj keres?"

"Na džanav, more, khere našťi avri řikerav, sar bi mange vareko te vakerelas, kaj te džav andre karčma."

"Džanes, hoj me tiž? More, sar avifom khere andal e butı, ta mange furt andro šero: Dža andre karčma, dža andre karčma, afe akurat šove orendar!"

Je to už dobrých pětadvacet let, strýček měl tehdy takovou práci, že překopával hřbitov. Každý den dostali láhev rumu, tu vypili a pak šli dělat.

Jednou strýček - jmenoval se Dzurjus - s jedním svým kamarádem zaspali a přišli do práce pozdě. Tak okolo osmé. Než vypili rum a než se oblékli do gumových kombinéz, bylo deset. Pokud si chtěl každý vydělat tisíc korun, museli vykopat čtyři hroby, přeložit čtyři nebožtíky do čtyř nových rakví a zase hroby zasypat. Už zvonilo poledne a oni dělali teprve druhý hrob. Právě otevírali rakev - uvnitř ležel nebožtík, byl to ještě mladý člověk. Poznali, že nemohl v zemi ležet déle než rok, protože ani on, ani jeho rakev ještě úplně neshnili.

"Poslouchej, Dzurjo," řekl Gejza, strýčkův kamarád, "dneska už těžko ty čtyři hroby uděláme. Co kdybychom tady toho rozpůlili a každou polovičku hodili do jedné rakve? Budeme mít dvě rakve hotové, co říkáš?"

"Máš pravdu! Je jak rosol, nikdo nic nepozná."

Jak řekli, tak udělali. Nebožtíka přesekli vedví a uložili do dvou rakví. Do jedné rakve dali nohy od pasu dolů a do druhé horní půlku. Rakve označili čísly, díru zakopali, umyli se a šli domů. Na ničem se nedomlouvali, ale přesto se potkali okolo šesté večer v hospodě nedaleko hřbitova. Hned jak se uviděli, ptali se jeden druhého: "Co tady děláš?"

"Nevím, člověče, ale nějak jsem nemohl doma vydržet, jako by mi někdo říkal, abych šel do hospody."

"A víš, že já taky? Člověče, jak jsem přišel z práce domů, tak mi furt znělo v uších: Jdi do hospody, jdi do hospody, ale přesně v šest!"

"Kada vareso musaj te jen," phende peske so dujdžene u imar buter pal oda na vakerenas. Bešle penge pal o skamin, mangle lovina, pile penge the palenkica, povakerde pal romňora u khelde kartíci. Angle jepaš rat so dujdžene pre jekhvar, sar lenge vareko te phendahas, uštile, potínde u gejle avri. Avri, angle karčma pes odkidne jekh avrestar - ačh Devleha, dža Devleha - u sako gejl'a peskere dromeha khere.

Akana tumenge vakerá, so pes ačhíla le Gejzaha. O Gejzas bešelás dži pro Bukov, no ta leske sas dur te džan pešones. Ta džalas ko avtobusis, hoj odoj užarela, midig dareso džala. Džal u jekhvar dikhel anglal peste varekaskere pindre jepaše pereha. Igen darandíla, terdíla, no the o pindre terdíle. Kerđa duj trin kroki, o pindre tiž avka. Mek sa buter darand'a u bara darate phučla: "So sal abo ko sal, hoj anglal mande phires u maškar jepaš rat man daraves?"

O pindre leske phende: "Me som jepaš ole mulestar, so les adaďives avri ílan andal o hrobos u thod'an andre duj mochte. Kamav tutar, kaj man pale te thoves andre jekh mochte. Te tu oda na kereha, ta pre tu muká ajsi dar, hoj kadaž pre kada than takoj mereha. Aňi pre aver svetos tut na jela smírom, dokla man dareko na thovela pale andre jekh mochte."

"Kerava, so kames, ča imar man ma darav!" phend'a o Gejzas, visařila u džal pale ke mulaňi bar. O pindre leha. Akana imar ile pal leste e dar tele. O Gejzas avíla andre mulaňi bar, dikhel, hoj o mochte, so andre lende rakinenas le mulen, imar odoj nane.

"So me akana kerá?" chudňa te jajgatinen o Gejzas. "O mochte imar adaj nane, sar me tut šaj thovav andre jekh mochte? So tu manca akana kereha?"

"Džanes, kaj kola mochte?" phučel o jepaš mulo.

"Na tom něco musí být," řekli si oba a už o tom dál nemluvili. Sedli si ke stolu, dali si pivo, vypili pár panáků, popovídali si o ženských a zahráli si karty. O půlnoci najednou - jako by jim to někdo poručil - oba se naráz zvedli, zaplatili a vyšli ven. Před hospodou se rozloučili - dobrou noc, dobrou noc - a každý šel svou cestou domů.

A teď vám řeknu, co se stalo Gejzovi. Gejza bydlel až v Bukově, pěšky by to měl daleko, a tak šel na autobus, že tam počká, něco určité hned pojede. Jde a jde a najednou před sebou vidí něčí nohy s polovinou břicha. Příšerně se lekl a zastavil se. Nohy se také zastavily. Udělal pár kroků. Nohy také, takže se vyděsil ještě víc a celý roztřesený se zeptal: "Co seš anebo kdo seš, že mě takhle v noci strašíš?"

A nohy mu odpověděly: "Já jsem polovina toho nebožtíka, kterého jste dnes vykopali z hrobu a rozdělili ho do dvou rakví. Chci po tobě, abys mě uložil zpátky do jedné rakve. Jestli to neuděláš, pustím na tebe takovou hrůzu, že tady na tom místě v tu ránu zcepeníš. Ani na onom světě nebudeš mít pokoje, dokud mě někdo nevrátí do jedné rakve."

"Udělám všechno, co chceš, poloduchu, jen už mě, prosím tě, neděs!" odpověděl Gejza, otočil se a zamířil zpět ke hřbitovu. A nohy s ním. Ale teď už z něj sejmulý hrůzu. Gejza došel až na hřbitov a kouká - rakve, do kterých ukládali mrtvé, už jsou pryč.

"Co teď budu dělat?" začal bédovat Gejza, "jak tě teď mám složit nazpátek, vždyť ty rakve už tady nejsou. Co se mnou děláš?"

"Víš, kde ty rakve jsou?" zeptal se ten poloduch.

"Džanav, džanav. Trmicende pre nevi mulaňi bar."

"Ta džas odoj u Trmicende man pale prethoveha andre jekh mochto," phenda o mulo u džan prekal o Bukov Trmicende.

Mukas le Gejzas, mi džal le jepaš muleha Trmicende, u me tumenge vakerá, so pes ačhifa mire ujcuha, le Dzurjuha.

O Dzurjus bešelas pro Strekov, u hoj leske na sas dur, ta džalas pešones. Mekča thođa duj trin kroki la karčmatar, dikhľa anglal peste pre jarda "vareso", so le perestar opre diťcholas avri sar manuš. Dikhľa feder, daradňa u pregejľa pre aver jarda. Oda "vareso" kerďa tiž avka, pregejľa pre aver jarda. O Dzurjus terďiľa u poduminda peske: S'oda šaj jel? Phirel, u nane les pindre... Pale pregejľa o drom pre aver jarda, koda "vareso" tiž avka. Terďiľa u phučel bara darate: "So sal abo ko sal, hoj anglal mande phires u maškar jepaš rat man daraves?"

"Tu na džanes?" phučľa koda 'vareso'. "Me som jepaš kole mulestar, so les adadives ifan avri andal o hrobos u thoďan andre duj mochto."

"So mandar kames?"

"Nič buter, ča kaj man te thoves pale andre jekh mochto. Te na kereha koda, ta kadaj pre kada than takoj mereha. Muká pre tute ajsi dar, hoj peršo diľňafuveha u paľis mereha. Aňi pre aver svetos tut na jela smirom, dokľa man dareko na thovela andre jekh mochto."

O Dzurjus peske leperďa, so leske pal kala veci vakerelas leskero dad u phenda: "Te sal lačho či sal rukono, de man smirom u ščazňin mandar andro pekli andro pušři." Trival čhungarďa odoj, kaj terďolas o jepaš mulo. Sar kada kerďa, o jepaš mulo ščazňinda, no mukľa pre leste ajsi dar, hoj na ča pes muterďa andre, aľe pes the chinda tele.

"Vím, vím, v Trmicích, na novém hřbitově."

"Tak tam dojdeme a ty mě tam vrátíš do jedné rakve," řekl duch a už jdou přes Bukov do Trmic.

Necháme Gejzu, ať si jde se svým poloduchem do Trmic, a já vám zatím řeknu, co se stalo s mým strýčkem, s Dzurjem.

Dzurjus bydlel na Střekově, a protože to neměl daleko, šel pěšky. Ušel od hospody sotva pár kroků a vtom před sebou uviděl "něco", co vypadalo jako člověk od pasu nahoru. Podíval se lépe, polekal se a přešel na druhou stranu. To "něco" to udělalo také: Přešlo to na druhou stranu. Dzurjus se zastavil a zamyslel se: Co to jen může být? Chodí to, a nemá to nohy... A tak zase přešel cestu na druhou stranu. To "něco" také. Zastavil se a celý vystrašený se zeptal: "Co seš anebo kdo seš, že přede mnou takhle o půlnoci chodíš a strašíš mě?"

"A ty to nevíš?" zeptalo se to "něco". "Já jsem polovina toho nebožtíka, co jste ho dnes vykopali z hrobu a rozdělili do dvou rakví."

"A co po mě chceš?"

"Nic víc než to, abys mě uložil nazpět do jedné rakve. Jestli to neuděláš, tak tady na tom místě v tu ránu zcepeníš. Pustím na tebe takovou hrůzu, že nejdřív zešílíš a potom umřeš. Ani na onom světě nebudeš mít pokoje, dokud mě někdo nevrátí do jedné rakve."

Dzurjus si vzpomněl, co mu o takových věcech říkal jeho děda, a řekl: "Ať jsi dobrý nebo zlý, ustup ode mne a odejdi do pouště, do pekla!" A třikrát plivnul tam, co stál ten poloduch. Jak to udělal, duch zmizel, ale pustil na něj takovou hrůzu, že se nejen počural, ale ještě si nadělal do kalhot.

Bara darate, hoj našti aňi pre-
vakerďa, imar avelas ke peskero kher,
sar dikhľa le jepašes pale. Sthodďa o
vasta u pejľa pro khoča: "Mangav tut,
jepaš muleja, kerá sa, so kames, ča
imar le pal ma adi dar, so pre ma
mukľal, bo inšak diliňaluvava."

O jepaš mulo leske phendďa: "No
dikhes, te bi kada phendďalas takoj,
imar tut šaj uľa smirom. Akana av
manca andre mulaňi bar u ker, so
tuke phendďom."

O Dzurjus visalďiľa u džal andre
mulaňi bar. O jepaš mulo leha. Sar odoj
avile, dikhen: O mochte, so andre lende
rakenenas le mulen, imar odoj nane! Bara
darate chudňa te roven. "So me akana,
čoro manuš, kerava, muká pal mande
adaj duje čhaven u ča prekal o love.
Mangav tut, jepašoreja, ma murdar man.
Ča mange phen, so akana te keren, sar
som me, čoro manuš, te ratinen."

O jepaš mulo lestar phučľa:
"Džanes, kaj o mochte?"

"Ha, džanav. Odľigende len pre
nevi mulaňi bar Trmicende."

"No džas Trmicende u odoj kere-
ha, so tuke phendďom."

Sar o mulo phendďa, avka pes
ačhiľa. Gejle prekal o Štrekov Trmicende.

Na džnav, či oda sas ča avka
abo či kola duj jepaša avka kamenas,
aľe zgejle pes so dujdžene - sako
peskere jepašeha - pre jekhvar paš e
mulaňi bar Trmicende. Takoj jekh
avrestar phučen, so adaj kerel. Čaže
o jepaša lenge na dine te vakeren.
Sar džanen, o mule šaj phiren dži trin
ori pal jepaš rat u akor sas mek ča
duj ori pal jepaš rat.

O Dzurjus le Gejzaha gejle andre
mulaňi bar, o jepaša lenca u chudne te
roden o mochte peskere čislenca. Na
ľikerďa but, arakhle len, phuterde,
nange vastenca prethode andal jekh
mochto o teluno andre aver mochto ko
opruno u o mochto pale zašrubinde.

Byl tak vyděšený, že ani nemohl mlu-
vit. Už přicházel ke svému domku a vtom
se mu ten poloduch zjevil znovu. Strýček
teď sepnul ruce a na kolenou ducha prosil:
"Poloduchu, prosím tě, udělám všecičko,
co chceš, jen ze mě sejmi tu hrůzu, kterou
jsi na mě seslal, jinak zešlím."

Duch mu odpověděl: "No vidíš,
kdybys to byl řekl rovnou, už mohl být
klid. Teď se mnou hezky pojď na
hřbitov a uděláš, co jsem ti řekl."

Strýček se obrátil a jde na hřbitov.
Poloduch s ním. Došli tam a koukají -
rakve, do kterých ukládali mrtvé, už
jsou pryč. Strýček se strachy rozplakal:
"Co budu, já chudák, teď dělat?
Zbudou tu po mě dvě děti, a to všechno
jenom kvůli prachům! Poloduchu,
prosím tě, nezapíjej mě! Jen mi řekni,
co mám udělat, abych se, já ubožák,
zachránil!"

Duch se ho zeptal: "Víš, kde ty
rakve jsou?"

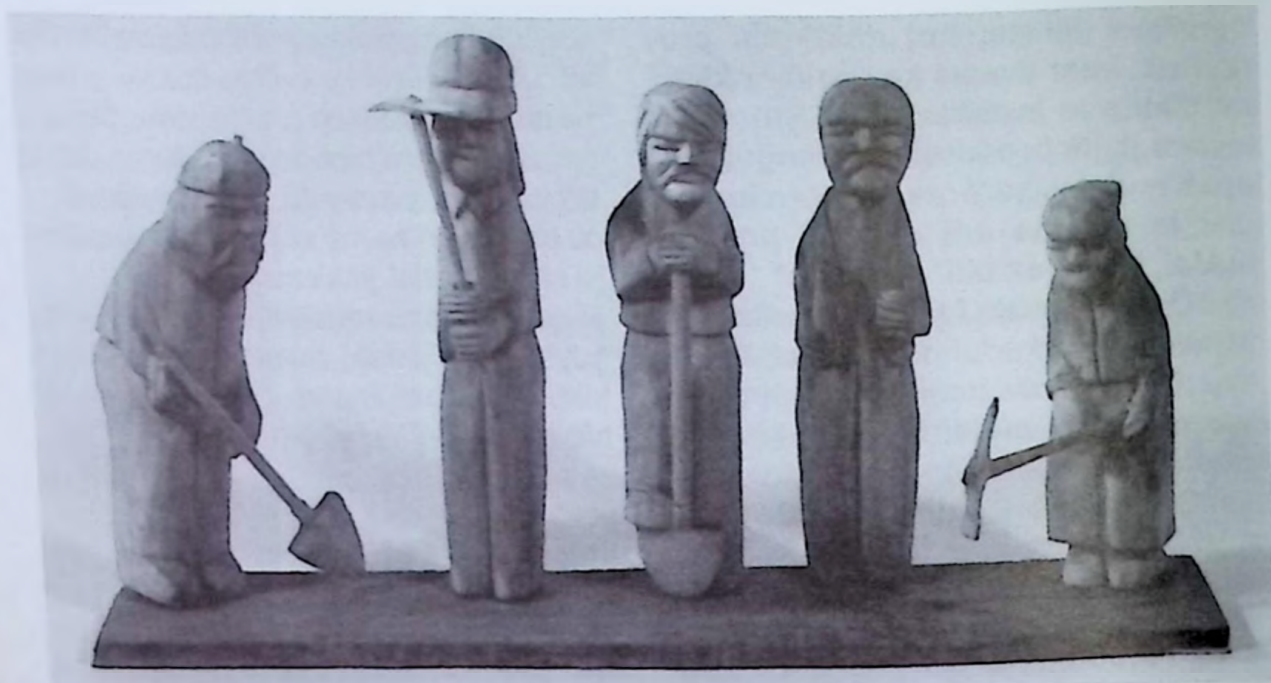
"Ano, vím, odvezli je na nový
hřbitov do Trmic."

"No, tak půjdem do Trmic a tam
uděláš, co jsem ti řekl."

Jak duch řekl, tak se také stalo.
Šli přes Štrekov do Trmic.

Nevím, jestli to bylo náhodou,
anebo jestli si to tak ti dva poloduši
přáli, ale chlapi se najednou potkali na
hřbitově v Trmicích, každý se svou
půlkou ducha. Hned se navzájem
začali vyptávat, co tam ten druhý dělá.
Ale poloduši jim nedali čas na
odpověď, protože už byly dvě hodiny
po půlnoci. No a jak víte, duchové
mohou chodit jen do tří do rána.

Dzurjus s Gejzou vešli na hřbitov,
poloduši s nimi, a začali podle čísel
hledat ty dvě rakve. Netrvalo dlouho
a našli je. Otevřeli je a holýma rukama
přendali spodního k vrchnímu, z jed-
né rakve do druhé, a rakev zase
zašroubovali.

Ján Bartoš-Biskap: *Kopáči*, 1997, dřevo (ze sbírek MRK)

Sar avka kerde, mukľa pre lende imar o calo mulo ajsi dar, hoj chudne te vriskinen, kaj lengero hlasos šunelas až o Deloro. U na ča vriskinenas, on chudne te prastavkeren pal e mulaňi bar, dokľa len sas zor. Sar imar našťi thode aňi krokos, ta pejle u zasute.

Tosara len uštade o gadže, so lenca kerenas, u phučenas lendar, soske sovnas andre mulaňi bar u soske len hin so dujedženen parne bala. Chudne lenge te vakeren, so idž the adirat predžidľe. Čaže kaj o gadže dareso kajso paťana, u mek Romeske! Až sar lenge sikhade o mocho, dikhle, hoj odoj vareso sas, bo hino melalo, u phuterde aver, kaj dikhle sar o mulo hino odoj čhivkerdo jekh pre aver, ta lenge paťadne.

Čaže džanen le gadžen! Dine so dujedženen ko sudos, hoj kerde le mulestar ladž. On oleske vakeren "*hanobení mrtvol*". O sudos len odsudzindľa podmínečně pro duj berš.

Aňi o Dzurjus, aňi o Gejzas imar pale andre odi buťi na geje. Sako gejľa te kerel avrether.

Jakmile to dodělali, pustil na ně teď už celý duch takovou hrůzu, že začali křičet, že je slyšel i sám Pánbůh. Začali pobíhat po hřbitově a běhali, dokud jim síly stačily. Když už nemohli udělat ani krůček, padli a usnuli.

Ráno je probudili gádžové, se kterými pracovali, a ptali se jich, proč spali na hřbitově a proč mají oba bílé vlasy. Začali vyprávět, co se jim během včerejšího dne a noci přihodilo. Jenže jak by gádžové něčemu takovému věřili, a ještě když to vypráví cikán! Až když jim ukázali tu prázdnou rakev a oni viděli, že tam něco muselo být, protože byla špinavá, a když otevřeli tu druhou a viděli, jak v ní je ta mrtvola naházená, teprve potom jim uvěřili.

Jenže znáte gádže, poslali ty dva k soudu, že toho nebožtíka zneuctili. Říkají tomu "*hanobení mrtvol*". U soudu dostali dva roky podmíněně.

Ani Dzurjus, ani Gejza se pak do práce už nevrátili. Každý šel dělat někam jinam.

Přeložila Helena Sadílková

HELENA ČERVEŇÁKOVÁ-LALIKOVÁ

S prózou Heleny Červeňákové-Lalikové se čtenáři měli možnost seznámit na stránkách *Romano džaniben* již dvakrát. V čísle 4/1995 (s. 47 - 49) jsme uveřejnili její slovensky psanou autobiografickou prózu *Odozvy svedomia*, v dvojčíse 1-2/1997 (s. 9 - 11) pak autorskou legendu *...angle oda blno*, a to s překladem do východoslovenského dialektu romštiny a do češtiny. Helena totiž píše ve svém rodném nářečí, kterým se mluví v údolí Štítníku (ve vesnicích Ochtiná, Roštár, Petrovo, Kocelovce, Rochovce, Slavošovce a dalších v oblasti mezi Rožňavou a Dobšinou) a které se vyznačuje několika pozoruhodnými odlišnostmi oproti východo-, zápa- do- i jihoslovenským subdialektům romštiny.

Zejména fonetické posuny, k nimž v tomto nářečí došlo, mohou být překážkou nejen snadné četby a porozumění pro mluvčí jiných dialektů, problémy jsou ale i se samotným zápisem.

K nejvýznamnějším fonetickým změnám došlo ve výslovnosti následujících souhlásek: *s* > *š*, *z* > *ž*, *č* > *c*, *čh* > (aspirované) *ch*, *dž* > *dz*, *ď* > *dž*, *ť* > *č*, *l* > *j*, v některých případech také *kh* > (uvulární) *ch*, *th* > *t* a (uvulární) *ch* > *h*.

Má-li být text zapsán co možná nejpresněji se všemi nářečními prvky, nastává problém se znakem pro **aspirované c**, které má fonologickou opozici v **neaspirovaném c**. Spřežky **ch** se však v současně platném pravopisu slovenské romštiny užívá ve shodě s češtinou a slovenštinou pro uvulární hlásku podobnou českému/slovenskému velárnímu **ch**. Nastává tedy dilema, zda ponechat spřežku **ch** pro uvuláru, nebo ji použít pro aspirátu - tak jako v případech ostatních aspirovaných hlásek (**kh**, **ph**, **th**).

Domníváme se, že pro druhé řešení existují dva důvody: 1. všechny aspiráty se mohou zapisovat jednotným způsobem - spřežkami s grafémem **h** - a není třeba hledat nový znak pro aspirované **c**; 2. v jiných dialektech romštiny i v mezinárodní pravopisné normě doporučené IRU (srov. článek *Maškarutno lekhipe - společný mezinárodní pravopis romštiny* v tomto čísle) se pro uvuláru užívá znaku **x**. Jelikož písmeno **x** je u nás dobře známé z češtiny i z jiných jazyků, avšak v romské abecedě není nijak využito, používáme ho v následujícím textu pro označení uvuláry, která se jinak v slovenské romštině zapisuje spřežkou **ch**.

V následujícím textu tedy čtete: **x** jako [ch], například ve slově *baxt* [bacht], a **ch** jako [aspirované c], obdobně jako jiné aspirované hlásky: **kh**, **ph**, **th**.

HŠ

PAL I KÁJI SÁRA

Ňiko pr'oda diveš na pobišterla šoha, bo akor delaš igen báro brišind. Perelas jégešovo báro šar akhora. Phurdelaš bári balvaj, o žengíša téle calavkerenaš o kašta. I balvaj lidzalaš aši xurdī lóji póši. Odi póši šťa tátī, na dzanav, methar la trádelaš. O manuša pumen garuvkerde andro khera, űiko na tromalaš avri te dzal. O dzukela pumenge círdne o piški tel i pór, o grašta diliűišajonaš. Pal o heďi dzalaš cikalo páűi, kaš šťa cigno kher, lidžalaš leške téle. Šavóre manuša bara daraha dikhenaš prékal o oblaki, šo pe avri kerel. Šako duminelaš, hoj ája o ágor le világoške. Ca jekhvar pekja baro žengíši, celo žego rážišajija u švát šťa ráči. Prékal o najjekhbarer džíveš na licholaš ani pri talpa.

Ca andro jekh kheróro na bájinešaš, šo pe avri kerel. Labarde o momeja, bo i Burula pašťolaš. Šťa bare pereha. Na dzanav, ci andri dar pre late ále o dukha, ale kana šavóre benga avri khelkerenaš, and'a pro világo chajóra. Šar i chajóri kéždīűda te rovel, cak akor avri ája o kham. Švád šťa diveš u o manuša ále avri anglo pumáre khera te dikhel, šo pe kerďa. O štromi pašťonaš andri cik, o daxi pal o khera tele perkerde. Pri car pašťonaš párne krúpi, šilalo jégešovo. But Roma akor rovde, bo áchile bi o khera.

I Burula diňa la chajórake nav Káji Sára. Na vaš odá, hoj šťa káji, ale vaš odá, bo úja prékal o kálo ďíveš. O mujóro lake šťa párno, párno šar jégešovo, šo akor péja. Diňa la i cúci, te na rovel, u mindár žbácīűda, hoj hin la dúj danda. I chajóri má dikhelaš te šunelaš. Darandīja préko. Dzand'a, hoj lakri chajóri úja šar štriga, ale avri na phend'a űikaške.

O ČERNÉ SÁŘE

Na ten den nikdy nikdo nezapomene, protože se tehdy strhl obrovský liják. Padaly kroupy jako vlašské ořechy, víchr a bouřka ohýbaly stromy. Vítr s sebou přinášel i takový drobný červený písek. Byl horký, nevím, odkud ho nesl. Lidé se poschovávali do domů, nikdo si netroufal vylézt ven. Psi si schovali čumák pod ocas, koně šíleli. Z kopců se valila blátivá voda, a kdo měl jen chatrný malý domeček, tomu ho odnesla. Všichni se jen s hrůzou dívali z okna, co se to děje. Každý si už myslel, že nastal konec světa. Pak naráz udeřil obrovský hrom, celé nebe se třásl a všude nastala tma. Uprostřed dne nebylo vidět ani na krok.

Jen v jednom domku se přiliš nestarali o to, co se venku děje. Zapálili svíčky, protože Burula ležela, byla těhotná. Nevím, jestli to bylo ze samého strachu, ale přišly na ni bolesti a v době, kdy se venku čerti ženili, přivedla na svět holčičku. A jakmile holčička začala plakat, hned venku vyšlo slunko. Opět nastal bílý den a lidé vyšli před dům podívat se, co se stalo: V blátě se válely vyvrácené stromy a střechy, které vzal vítr z domů. Na trávě ležely bílé kroupy a kusy ledu. Romové plakali, protože zůstali bez přístřeší.

Burula dala holčičce jméno Černá Sára. Ne snad proto, že by byla černá, ale proto, že se narodila v takový čemý den. Tvářičku měla bílou jako ty kroupy, co tehdy napadaly. Nakočila ji, aby neplakala, a hned si všimla, že má dva zoubky. Holčička už viděla a slyšela. Matka se polekala. Pomyslela si, že se její dceruška narodila jako čarodějnice. Nikomu však nic neřekla.

Odá nalácho dīveš préko géja, ále áver šukareder dīveša. I Káji bárolaš avka šar šavóre Roma - corikáne. Lakri daj má círla pobišterďa, hoj hiňi štriga, bo na kerelaš ňikaške ňic. Bárolaš avka šar te áver cháve.

"Odá pumenge ište avri xudkerde o phure romňa. Odá ňic, hoj úja dandanca."

I Káji Sára šťa igen šukár. Šavóre cháve merenaš cak pal late. O tešto la šťa derikno, o muj páрно u o bala kále šar angar. Krúčinenaš pumen lake dzi téle tel i buj. O jákha báre švéčinenáš šar dúj cerxeňa, o dandóra šar miriklóre... Te avri muke-laš o hangóro, mé te o cirikle pumen garuvenaš andri ladz, káj šukareder dījavelaš. U šavi šťa láchi! Šavore Romen delaš pačiv, aší chaj mé na bárija. O romňa la kamenaš bórake, dojekh phirenaš pal lakeri daj.

"Na phiren k'amende, joj mé romešte na dzal, mé hiňi terňi, mé o világo na dikhja."

Hjába šťa i Káji láchi šar jekh koter kálo máro, o romane chaja la na kamenaš. O chave dikhenaš ca pal late u jón áchile pro šut. Kerde la štrigake, hoj pokerďa cele chaven. U jój cori ňikaha aňi na vakerelaš. I daj lake phenlaš: "Dza, mri chaj, romešte, dena tuke šmírom."

"Daje míri, šem korkóri phend'al. hoj mé na dikhjom o világo. Dzav mé khatar tute, dzav te phirel pal i luma. Odoj mange rakhá romeš."

I chaj dzadžik obidovinkerelaš la da, mír la na mukhja te dzal. Na lija peha ňic, dzand'a, hoj o Roma hin láche manuša. Dena la te xal te páňi te pijel, tel o gango te šovel. Préko phird'a maj na jepaš világo u švád ča bokh, báro coripen paš o Roma rakhja. Lakere jákha má na švéčinenáš, perenaš lendar báre jášva. Šavóre Romenge phenelaš: "Na daran, Romale, šo bi téle

Ten zlý den přešel a nastaly další, lepší dny. Černá Sára rostla jako ostatní romské děti - v chudobě. Matka už pozapomněla na to, že je čarodějnice, protože nikomu nic nedělala. Rostla jako jiné děti.

"To si určitě jen vymyslely staré ženy. To nic, že když se narodila, měla už zuby."

Černá Sára byla velmi hezká. Všichni chlapci po ní umírali touhou. Měla pěknou postavu, bílou tvář a vlasy černé jako uhel. Vlnily se jí až hluboko pod pás. Velké oči jí zářily jako dvě hvězdy, zoubky měla jako korálky... A když vydala hlásek, dokonce i ptáci se zahanbeně schovali, jak krásně zpívala. A jak byla hodná! Všem Romům prokazovala úctu - takové děvče se jen tak nenajde! Ženy ji chtěly za nevěstu, každá chodila za její matkou.

"Nechodte za mnou, ona se ještě vdávat nebude. Ještě je mladá a nepoznala svět."

Jakkoli byla Černá Sára hodná a milá, romské dívky ji rády neměly, protože chlapci se ohlíželi jen za ní a ony zůstaly na ocet. Tvrdily, že je čarodějnice a že všechny chlapce očarovala. A ona chudák přitom s žádným ani nepromluvila. Matka jí říkala: "Radši se vdej, dceruško, a dají ti pokoj."

"Vždyť jsi sama, maminko, říkala, že jsem ještě nepoznala svět. Půjdu tedy z domu a vydám se do světa. Tam si nějakého muže najdu."

Dcera tak dlouho žadonila, až ji matka pustila. Nevzala si s sebou nic, protože věděla, že Romové jsou hodní lidé. Dají jí najíst a napít a nechají ji přespat. A tak prochodila asi půl světa a všude se setkávala s tím, že Romové žijí o hladu a ve velké bídě. Oči už jí nezářily tak jako dřív, ale tekly z nich velké slzy. Všem Romům říkala: "Nebojte se, lidé, i kdybych si měla nohy

phageráš míre pindre, phirá dzadžik, mí na rodá amáre Dévleš. O jákha mange avri rová, mí man šunela avri, mí tumen na dela lácho dzivipen, bax, šaštípen, mí na dikhla téle pr'amende, pre píre kále chave."

Phirelaš u rovelaš. Préko géle but berša, préko phirda celo világo u amáre romane Devle na rakhja. Šťa bokhaji, trušaji, má na bírinelaš. Paštija peške tel o bura u odoj rovkerelaš: "Amáro Dél amen na kamel, šoha le na rakhaha. Šoške štom te dzivel? Má našti dikhav pr'odá, šar amáre Roma dziven! O chave hin bokhale, nange, o romňa našvale u le daden o gádze máren. Keraš paš o raja vaš o koter máro, vaš o duj grúji. Aňi na štam kaške te ulavel u o múša amen dukhan la búčatar." Avka rovelaš i chaj dúr andro veš tel o bura u užarelaš, kana avela valešavo žvero te xal la opre. Šťa aší láchi, hoj ikám kamja te merel, šar te dzivel maškar o Roma u šako díveš te šunel, šar pumen mangen ko gulo Dél. Andre phandá o jákhora u šťa aší avri mordinkerdí, hoj zašúťa. Dzalaš šúno, hoj ája ke late o gulo Dél u vakerelaš laha. Darandíja préko, šar la valeko xuňa múšatar u phendá lake: "Ušťi, mri chaj, te na préko šudroš, u šun míre lava." Phutraďa o jákha u angle late áchelaš amáro Dél.

"Aci rovdal, mri chaj, hoj kampijom te avel téle. Ašó manuš šar tu pe na rakhel. Talám ca tu korkóri na mangeš nič vaš tuke, ale vaš šavóre core Roma. Dav tut žor, ša, šo tutar o Roma mangena, pe áchela. Haždeha tíre vašta opre ko žégo u phenaha: 'Dadóro míro, dikh pr'amende.' Adá lachipen vaš lenge šaj kereš jekh celo berš, ale šar dújto berš na rakheha aňi jekhe manuše ašé, šar šťal tu, na dopereha mišto. Te avela pro világo mé jekh ašó, šo kamela mišto ávrenge, šo na xoxavela, na córela,

uchodit, budu chodit do té doby, dokud nenajdu našeho Pánaboha. I kdybych si měla oči vyplakat, budu tak dlouho prosit, dokud mě nevyslyší a nedopřeje vám lepší život, štěstí, zdraví, dokud na nás, na své černé děti, neshlédne."

Chodila a plakala. Uplynulo několik let, prochodila celý svět, ale našeho romského Pánaboha nenašla. Měla hlad a žízeň, už nemohla dál. Lehla si do křoví a plakala: "Náš Pánbůh nás nemá rád, nikdy ho nenajdeme. Proč tedy mám žít? Už se na to nemohu dívat, jak naši Romové žijí! Děti jsou hladové, nahé, romské ženy nemocné a otce gádžové bijí. Děláme u pánů za kousek chleba nebo za pár brambor. Ani nevíme, koho tím podělit, a přitom nás ruce bolí od těžké práce." Tak plakala ta dívka pod keři uprostřed hlubokého lesa a jen čekala, kdy se objeví nějaké divoké zvíře, aby ji sežralo. Byla tak hodná, že raději chtěla zemřít, než aby žila mezi Romy a každý den slýchala, jak vzývají svého Pánaboha. Zavřela oči a byla tak zmožená, že hned usnula. Zdálo se jí, že k ní přišel Pánbůh a hovořil k ní. Velmi se polekala, když ji někdo vzal za ruku a řekl jí: "Vstávej, holčičko, ať nenastydneš! A poslouvej mě dobře!" Otevřela oči a uviděla, že před ní stojí náš Pánbůh.

"Tolik jsi plakala, děvenko, že jsem musel sestoupit dolů. Člověk jako ty se hned tak nenajde. Snad jen ty jediná si nepřeješ nic pro sebe, ale pro všechny chudé Romy. Dám ti tedy sílu a všechno, co si budou Romové přát, se stane. Budeš zdvihát ruce k obloze a říkat: 'Otče náš, shlédni na nás!' Toto dobro můžeš pro ně činit po celý rok, ale pokud se na druhý rok nenajde ani jeden takový člověk, jako jsi ty, nedopadne to s tebou dobře. Pokud se ale najde na světě ještě někdo, kdo si bude přát dobro jen pro druhé, kdo

dela šakoneš pačiv, šo pe márela andro kojín: Me štom Rom, štom lošalo, hoj štom Rom, akor tuke pomožiná te dureder. Te aše Romeš na rahkeha, tíro muj kájola andri dukh, tíro muj cúfišajola, hoj avela dzung pre tute te dikhel. Mereha u pre šavóre Roma, šo lenge akána žutineha, avela mé bareder coripen."

"Vaš o míro dzivipen na darav, ca de man žor, te kerav valešo vaš o Roma," phendá i Káji u cumiňa le Devleške o vašt.

"Pačas le manušenge avka, šar míro cha. Dzaneš, hoj kampija te merel!"

"Devlóro, o Roma pačivatar dzanen, jekh jekhávreške den te o jílo. Na dena mange te merel. O Rom ko Rom círdel, náne jón faraóni."

Mé dúj, trín lava laha vakerďa u avka, šar ája, avka šig te našťija. I chaj géja pále ko Roma. Ko na šťa, káj te bešel, mangja vaš lenge khera. Ko šťa nango, urďa len opre. Ko bokhalo, diňa len te xal. Našvale Romenge mangja le gule Devleštar šašťipen. Ca haždelaš opre o vašta u mjndár peš áchelaš ša, šo manglaš. Švád, káj dzalaš, kerelaš šavóre Romenge mišto. Dzivenaš šar bare raja. Pobišterde pri pumári pačiv. Ruškerenaš jekh pre jekhávreške, kaš šťa ca valešo buter. O Roma šte igen hamišne. Márkerenaš pumen. Géle te bešel maškar o gádze, kedne pumenge gadzikane romňen u švád vakerenaš, hoj jón Roma imár náne. Pobišterde te vakerel romane, o chave pumen ladzanaš, hoj hine kále.

I cori chaj rovelaš. Mišto dzanelaš, hoj kempel te merel. Lakero muj kájolaš, má ňiko la aňi na prindzarlaš, hoj odá hin jój, šo lenge diňa o láchipen. Mé jekhvar dikhja le gule Devle u jów lake phendá: "Dikheš, mírí chaj, phendom tuke, hoj aňi amáre Romenge našťi pačas!"

nebude lhát, krást, každému bude prokazovat úctu, bude hrdý na to, že je Rom, tak ti budu pomáhat i nadále. Jestli takového Roma ovšem nenajdeš, tvář ti bolestí zčerná a zoškliví natolik, že bude hrůza se na tebe podívat. Zemřeš a na všechny Romy, kterým jsi nyní pomohla, dolehne ještě větší bída."

"O svůj život se nebojím. Jen mi dej sílu, ať můžu pro Romy něco udělat!" řekla Černá Sára a políbila Pánubohu ruku.

"Věříš lidem tak, jako věřil i můj syn. A víš, že proto musel zemřít?"

"Božíčku můj, Romové vědí, co je to úcta. Jeden druhému by dal i srdce. Nenechají mě zemřít. Romové spí, drží, nejsou to 'černí faraóni'!"

Ještě s ní promluvil dvě tři slova a pak - jak se objevil, tak zase zmizel. Dívka šla znovu mezi Romy. Pro ty, kteří neměli kde bydlet, vyprosila dům. Kdo neměl co na sebe, toho oblékla. Kdo měl hlad, tomu dala najíst. Nemocným vyprosila u Pánaboha zdraví. Stačilo, aby zdvihla ruce k nebesům, a už se stalo všechno, o co žádala. Kamkoli přišla, činila všem Romům dobro. Žili si jako páni - a časem zapomněli, co je to čest. Když měl někdo něco navíc, hned se jeden na druhého zlobili. Stali se velmi chamtiví, bili se mezi sebou. Pak se odstěhovali mezi gádže, vzali si neromské ženy a všude vykládali, že už nejsou Romové. Zapomněli i romsky mluvit a jejich děti se styděly za to, že jsou tmavé.

Ta nešťastná dívka plakala, dobře věděla, že musí zemřít. Tvář jí zčernala, už ji ani nikdo nepoznával, nevěděl, že je to ta, která jim dala dobro. Ještě jednou pak spatřila Pánaboha a ten jí řekl: "Vidíš, děvenko, co jsem ti říkal? Ani našim Romům nesmíš věřit! Jako jiní lidé i oni velice

Avka šar šavóre manuša, te jón šig pobišterde pro lácho. Kampav te kerel odá, šo tuke phendom. Akánaštar avena ša megin core. But préko lidzana: bokh, šil, našvajipena... O párne manuša len márena, trádker-na tel o veša bi o páni. Dzádzig rovena, mí na ikerena šavóre jekhetháne, mí na dzanena pačivatar. Ko hin Rom, me avel Rom avka, šar úja. Amári chib hin najjekhšukareder šavórendar u amáre jile najjekhbareder."

I chaj múja. O Dél la liňa peha. O Roma bokhajonaš, šte buter márde šar cále u cak akor bájinde, šo kerde.

Pal o celo világo phiren ki šíra la Kájaka te rovel. Odoj andro páni téle thovkeren pumáre bibaxtale buča. Roven pal i Káji, ca akána leperen pal šavóro, šo len diňa. Hijába odoj phiren, jášvenca la Kája opre na išťavena!

Te avela Rom Romeha, te pumen ikerena, ča akor lenge avela mišto. Me šťom Rom, mé ko hin?

Phiren pal late dugone dromeha pal i celí luma. Thovkeren pumen téle andro páni, roven, cumidkeren lake o vašta, phiraven lake jileštar mirikle te luludá. Mé but berš phirena, bo po világo hin šo dureder ta goreder manuša. Cori Sára múja, hijába pal late rovaš!

rychle na dobro zapomněli. Musím nyní učinit to, co jsem řekl. Odedneška budou zase všichni chudí a budou toho muset hodně vytrpět: hlad, zimu, choroby... Bílí lidé je budou bít, vyhánět do lesů, kde není voda. A do té doby budou plakat, dokud nebudou držet pohromadě, dokud si nebudou jeden druhého vážit. Kdo je Rom, nechť zůstane tím, kým se narodil. Vždyť pro nás je naše řeč ta nejkrásnější a naše srdce největší."

Dívka zemřela. Pánbůh si ji vzal k sobě. A Romové dále hladověli, byli častěji bití než sytí a teprve tehdy litovali toho, jak se chovali.

Z celého světa chodí Romové plakat k Sárině hrobu. A tam také utápějí ve vodě své špatné vlastnosti a činy. Pláčou pro Černou Sárú a teprve nyní si připomínají všechno, co jim dala. Nadarmo, svými slzami ji už neprobudil

Bude jim dobře teprve tehdy, až budou svorní, až budou spolu držet. Až se nebudou stydět za to, že jsou Romové.

Vází za Černou Sárú dalekou cestu ze všech koutů světa, smáčejí se ve vodě, pláčící, líbají jí ruce, nosí jí korálky a květiny. Budou tak chodit ještě hodně dlouho, protože na světě je čím dál víc zlých lidí. Ubohá Sára zemřela, darmo pro ni pláceme!

Přeložila HŠ

Soška sv. Sárý ze Saintes-Maries-de-la-Mer, kam každoročně v květnu směřují stovky Romů, aby se jí poklonily. (viz článek v Romano Džaniben č. 1-2/1998)

JAN ŠÁNDOR

*S ukázkami literární tvorby Jana Šándora z Prievidze se čtenáři **Romano džaniben** mohli seznámit již v čísle 1-2/1998. Od té doby nám p. Šándor zaslal velké množství dalších svých krátkých novel a příběhů ze života. Mnohé z nich vyšly na Slovensku v různých novinách a časopisech. K vydání má připravenou i sbírku pohádek - "Rozprávky z Jarovnic".*

Pan Šándor se ve své tvorbě často zamýšlí nad aktuálními problémy v romské i neromské společnosti. V následujícím příběhu, který jsme z jeho prací vybrali, je zmíněn jeden z nejpalčivějších problémů, který se v posledních letech mezi Romy rozšířil, - lichva.

Veci medzi nebom a zemou

Je pár dní pred Veľkou nocou a jarná príroda sa prebúdzá k životu. Krásny deň a mesto plné ľudí. Pred hlavnou poštou je živšie ako inokedy. Vrava hlasov dotvára predzvesť významných sviatkov. Vyobliekaní Rómovia, ovešani zlatom, sa zdravia so svojimi známymi. Šum hlasov ešte zosilnie, keď k nim prídu z pošty iní Rómovia, na prvý pohľad oveľa chudobnejší, a vracajú im peniaze aj s úrokmi. Odchádzajú zamyslení, ako by sa ani netešili z príjemného dňa.

Pôvabná, asi tridsaťročná Jolana tiež vychádza z pošty s úsmevom na tvári. Vysoká štíhla čiernovláska s nádhernými hnedými očami a súmernou tvárou, elegantne oblečená, v ruke drží čiernu koženú kabelku. Keď míňa postávajúcich Rómov, pozdraví a prechádza na druhú stranu námestia. Zo skupiny Rómov ale vystúpi mladý statný muž a ide za Jolanou. Tá sa otočí a znova sa s Rómom priateľsky zdraví.

"Gábor, nechcela som sa s tebou vyrovnávať pred ľuďmi," hovorí ospravedlňujúco.

"Chápem ťa, Jolanka, a verím ti," povie so širokým úsmevom Gábor. "Máš to kus cesty domov, tak ak chceš, odveziem ťa."

"Dobre, Gábor. Aspoň budem skôr u detí a v aute ti budem môcť vrátiť tie peniaze. Vieš, chcela som sa s tebou na voľačom dohodnúť."

Gáborovi mizne úsmev a v očiach mu zaiskrilo.

Pri chodníku Gábor otvára dvere svojho drahého voza a Jolana sadá do pohodlného sedadla vedľa neho. Auto pomaly prechádza mestom. Pred prejazdom sa vytvorila dlhá šnúra vozidiel a Gábor vypína motor. Jolana vyťahuje z kabelky peniaze a s milým úsmevom hovorí: "Gábor, som ti dlžná dva tisíce. S päťdesiat percentným úrokom to robí tri."

"Áno, Jolanka. Tak sme sa dohodli. Ved' vieš, že druhým požičiavam na sedemdesiatpercentný úrok."

Jolana chvíľu mlčí, potom väčším hlasom znova prehovorí: "Gábor, vieš, že už som päť rokov vdovica a že sú veľkonočné sviatky. Prosím ťa, aby si mal porozumenie. Chcela by som ti vrátiť teraz iba dve tisíc päťsto a ostatok nabudúce. Nechcem, aby deti mali chudobný veľkonočný stôl."

Gábor sa zle uškrňa a tvrdo povie: "Jolanka, v týchto veciach nemám pochopenie ani pre vlastnú mater."

"Gábor, veď sme spolu chodili do školy, prečo si taký nelútostný?"

"Lebo taká je doba, Jolanka. Víťazí len ten, ktorý je psom sám na seba."

"To je neuveriteľné, Gábor, ako si sa zmenil," povedala Jolana zadumane.

Gábor už ale opäť má svoj široký úsmev na tvári: "Vieš čo, Jolanka, odpustím ti päťdesiatpercentný úrok, ale pôjdeš ku mne do bytu a budeš milá..."

Jolana zarazene odstrčí jeho pravicu zo svojho stehna a šmarí peniaze do jeho zlomyseľnej tváre so slovami: "Ako sa opovažuješ ma takto urážať s tým твоjim úžemickým úrokom? Čo si o mne myslíš, že som?"

"Prečo robíš škandál? Máš otvorené bočné sklo a upútavaš pozornosť chodcov," hovorí Gábor mrzuto a chvatne spúšťa motor, lebo sa závory medzitým dvíhajú. Jolana napriek tomu otvára dvere a vystupuje. Ešte predtým však Gáborovi vmetie do tváre: "Si ľudská hyena a bohatneš na úkor chudobných Rómov. Zadrhni sa tými úrokmi a pamätaj, že Boh je spravodlivý!"

"Nech sa zadrhnú tvoje deti na veľkonočné sviatky!" zahundre Gábor a nastartuje. Jolana má slzy v očiach.

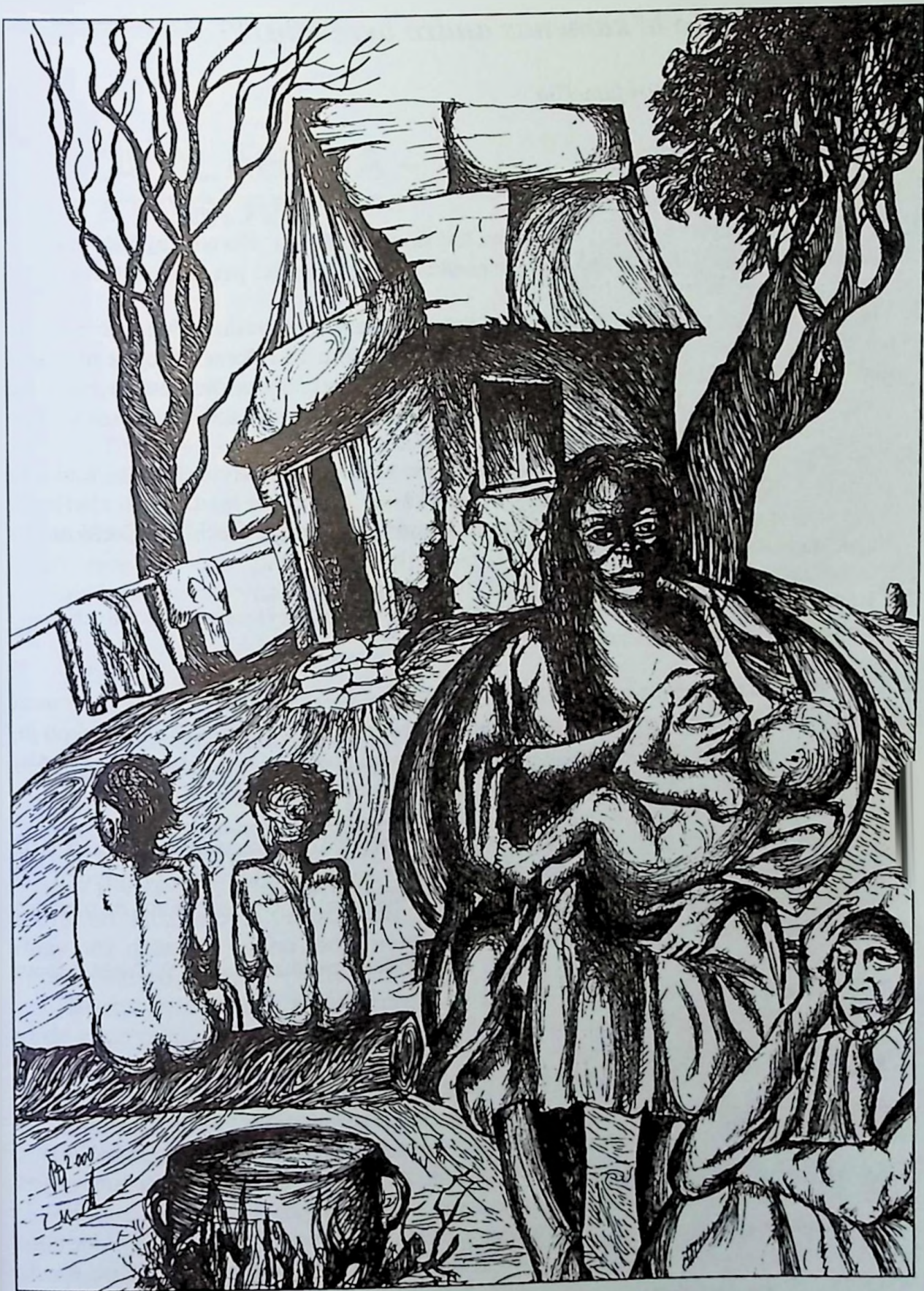
Na druhý deň, keď Jolana vychádza z obchodu, upúta jej pozornosť skupina Rómov, mužov a žien, ktorí stoja pri drevenom kríži. Horlivo o čomsi debatujú. Jolana sa k nim priblíži a pretlačí sa dopredu, aby lepšie počula, čo rozpráva staršia žena v ich strede: "Je to neuveriteľné, ale prisahám na utrpenie Ježiša Krista, že si nevymýšľam," povie žena a zbožne sa pozrie na kríž.

"Čo sa také vážne prihodilo, Margita?" opýta sa Jolana vedľa stojacej Rómkyni.

"Ty o tom ešte nevieš, Jolana? Včera večer išiel Gábor na večeru so svojou priateľkou Silviou tuná do hotela. To vieš, on chodí iba do lepších podnikov. Objednali si dajaké morské potvory lebo čo, a keď sa dali do jedla, začal zrazu červenieť, modrať, dusiť sa - a pred zrakmi všetkých prítomných zomrel. Lekár konštatoval smrť udusením, policajti len krútili hlavami. A predstav si: Majiteľ hotela prisahal, že čašníka, ktorý im jedlo priniesol, nikdy nezamestnal a nikto o ňom nič nevedel. Svedkovia od susedných stolov svorne tvrdili, že ten tajomný čašník mal na ľavej tvári asi päť centimetrovú jazvu v tvare písmena L."

Keď to Jolana počula, mimovoľne uprela zrak na kríž a po celom tele ucítila zamrazenie. Potom bez slova odišla. Za rohom usadla na lavičku, z peňaženky vytiahla farebnú fotografiu a uprene sa zahľadela do peknej tváre svojho nebohého manžela. Na ľavej tvári mu vidno hlbokú jazvu v tvare písmena L.

Jolana sa rozplakala a zašepkala: "Sú veci medzi nebom a zemou. Boh je spravodlivý."

Dušan Oláh: *Čorlpen*, 2000, černá propisovací tužka na papíře
(ze sbírek MRK)

So bi kamenas andro berš 2001?

1. perdal tumende the tumari famelija

2. perdal o Roma

3. perdal savore manuša pro svetos

1. Ta vaš o džene andre famelija bi kamavas, kaj savore mištes te dživen, kaj ňiko te n'avel nasvalo. Hoj amen rado te dikhas savore maškar peste, kaj ňiko pre ňikaste te na rušel.

2. Vaš savore Roma pro Čechi bi kamavas, kaj o gadže pes te lendar na odcirden, kaj te len len maškar peste, kaj šukares o gadžo le Romeha te vakerel. Hoj te na daral ňisavo Rom te džal varekhaj. Sar avela varekhaj, ta mi les mukhen andre, mi leske phenen šukares: "Av andre, beš tuke!" Kaj sako manuš te avel rovnako sar aver.

3. A so bi kamavas vaš savore nipi - he parne, he kale - andro svetos? Ta tiš kada, so phendom. A mek kamavas bi te dikhel varekana, hoj andro medija hin rjaditeľis Rom. Abo aver manuš, Azijatos šaj avel. Na mušinel andro Čechi ča Čechi andro kajse anglune poziciji te avel.

1. Členům své rodiny bych přála, aby žili dobře, aby nikdo nebyl nemocný. Abychom se měli rádi a nikdo se na nikoho nehněval.

2. Všem Romům v Čechách bych přála, aby je gádžové neizolovali, ale aby je vzali mezi sebe, aby gádžo s Romem mluvil přátelsky. Aby se žádný Rom nemusel bát kamkoli jít. A když někam přijde, aby ho pustili dál, aby ho vlídně pobídli: Pojď dál, posaď se!" Aby byl každý člověk rovnoprávný s druhým.

3. A co bych přála všem lidem - bílým i černým - na světě? Totéž, co jsem už řekla. A ještě bych si přála někdy zažít, aby v čele nějakého významného sdělovacího prostředku stál Rom. Anebo nějaký jiný člověk - třeba by to mohl být Asiat. V Čechách přece na předních pozicích nemusí stát jen Češi.

Eva Danišová, zaměstnankyně ČD, Česká Třebová

1. Kaj te aven savore bachtale a mek najis le Devleske.

2. Bari bacht a but love.

3. Mi dživen peske, sar kamen.

1. Aby byli všichni šťastní a za to dík Pánubohu.

2. Mnoho štěstí a hodně peněz.

3. Ať každý žije, jak chce.

Jan Bílý, student Romské střední školy sociální v Kolině

ERIKA OLÁHOVÁ - LAKATOŠOVÁ

Erice Oláhové - Lakatošové je 44 let. Od patnácti let pracovala, nejdříve v továrně, potom v pohostinství jako kuchařka a servírka. Žije v České Třebové, má dvě dospělé děti a tři vnoučata. Jejím bratrem je výtvarník Eduard Oláh. Erika Oláhová - Lakatošová píše v češtině. Soubor jejích povídek se právě připravuje k vydání, název autorka ještě tají.

DÍTĚ

Pět let byla provdaná, a pořád nic. Její velká rodina, která oplývala dětmi, se na ni dívala s útrpností a lítostí: nebylo u nich zvykem, aby ženy nerodily děti. Každá žena z jejich i manželových příbuzných měla děti. Spousty dětí! Okatých, kudrnatých chlapců a dívenek, malých i velkých, říkaly jí teto, a jí se z toho dělalo špatně. Ne, že by k nim cítila nenávisť, to jen mužovy a tchyniny průpovídky a výčitky z ní udělaly nemluvnou, ale pracovitou ženu, která nestála o povídání s ostatními před zápražím. Rózka byla velká, silná, ale přesto krásná žena. Měla o dost světlejší vlasy než ostatní z jejího rodu, neměla tak tmavou pleť a její oči byly zlatavé. Už tím se lišila od jiných.

Rózka byla silná a zdravá, proto se upnula na práci. Dřela na polích i doma až do soumraku. Její muž se stále nesmířil s tím, že mu nedala dítě, a o to víc pil, až se jeho snědá tvář přestala usmívat. Bydleli v jedné místnosti s jeho matkou a otcem, chodívala z pole či od dobytka, až když se stmívalo.

Jednou, když takhle přišla domů, tchyně s jejím mužem nebyli doma, jen na posteli ležel opilý tchán. Zeptala se ho, kde jsou ostatní - nesrozumitelně zabručel, že její muž odvezl matku do města k sestře. Prý je nemocná. Najedla se tedy a šla si lehnout. Vzbudil ji svým opilým dechem a tíhou svého těla ji úplně drtil. Nezmohla se na nic, ani na výkřik. Ústa jí zakryl velkou rukou a ona se bezmocně dívala do zbrunátnělé tváře svého tchána... Když skončil, stál nad ní a říkal, že to nesmí nikomu říct. Stejně by jí prý nevěřili. Práskl dveřmi a ona jen slyšela nástěnné hodiny, jak bijí jako její splašené srdce. Její muž přišel asi za hodinu, ani si nerozsvítil, lehl si vedle ní, otočil se a za chvíli spal. Ani ji nepohladil, ani se jí nedotkl, jako by tam ani nebyla. Chtěla mu všechno říct, ale neměla už sílu, jen se

až do rána dívala do tmy a myšlenky, strach a ponížení se mísily se slzami, které jí tekly po lících.

Starý si jí nevšimal, tak jako dřív, jen tchyně se s úsměvem dívala, jak ráno Rózka zvrací a jak se pěkně zakulacuje. I jejímu muži se do snědé tváře vrátil úsměv a byl k ní milejší a laskavější. Sousedé se konečně měli o čem bavit a Rózka s tchyní připravovaly výbavičku pro novorozenátko a dohadovaly se, jaké jméno mu vlastně dají.

Měsíc před porodem se jí zdál sen. Viděla v něm svého tchána a dítě - oba si byli velmi podobní. V tom snu byli velmi zlí a ubližovali jí. Když se s hrůzou probudila, slyšela ještě jejich nepřírozený smích. Polil ji studený pot, už věděla, že to dítě nechce, že bude celý život jejím prokletím. Narodil se jí syn, dali mu jméno po tchánovi - Karči. Rózka přece jen potlačila zvláštní odpor k tomu dítěti a vzala ho do náručí. Syn se na ni díval jako dospělý a zlomyslně se usmívaje mhouřil oči. Rychle ho položila zpět do kolébky a couvla. Nikdo si toho nevšiml a všichni se kolem něj točili a usmívali se, jen ona viděla, jak je jiný než ostatní nemluvňátka a jak ji pozoruje svými uhlově černými přimhouřenými očima.

V noci, když všichni spali, vzbudil ji nějaký šramot. Sedla si a rozhlédla se kolem sebe - se zděšením se dívala na svého chlapce, který stál vedle její postele a nepřírozeně se šklebil. S údivem zjistila, že má zuby. Ještě jednou se nepřírozeně uchichtl a rozutíkal se ke své kolébce. Vykřikla, až se všichni lekli, ospalí rychle rozsvítili lampu a ptali se jí, co se stalo. S pláčem jim vyprávěla, co viděla. Muž jí řekl, že se jí něco jen zdálo a tchyně se běžela podívat na dítě, které nevinně leželo přikryté v kolébce. Začalo tiše mručet a pak se rozplakalo, tchyně ho vzala do náručí a konejšila ho, pak s ním šla k Rózce a s výčitkami, že nemá ráda vlastní dítě, jí přikázala, ať ho nakojí, že má chlapec určitě hlad. Úplně zmatená vzala Rózka děcko k sobě a vyndala si prs. Chlapec ho ihned začal sát. Najednou ucítila ostrou bolest - malý jí prokousl prso skrz naskrz, až jí vystříkla krev. Odhodila ho na peřinu k nohám a s pláčem si stěžovala, že ji dítě pokousalo. Tchyně rychle vzala chlapce a šmátrala mu ukazováčkem v pusince. Nic tam však nenašla - žádné zuby, jak tvrdila snacha. Obořila se na ni a všichni se shodli na tom, že prso si Rózka poranila sama, aby nemusela kojit. Stará se rozhodla malé krmit kravským mlékem a řekla mladé ženě, že se o svého vnuka bude starat sama, když ho ona nechce. Tím tato noc skončila a stará vzala dítě k sobě a svému muži do postele.

Ráno se s Rózkou nikdo nebavil. Mladé ženě bylo do pláče, nevěděla, co má dělat, jak jim říct, co všechno se stalo, a že to děťátko je vlastně hřích, o kterém celou dobu mlčela, že je to vlastně malý ďáblův pomocník v dětské podobě.

Neuplynul ani týden a stará žena byla ráno mrtvá. Ležela v posteli, oči dokořán a děťátko se zdviženýma nožkami a ručkama se vedle mrtvé smálo. Rózka věděla, že zabilo tchyni ono a že bude zabíjet dál. Nikdo ji však neposlouchal, mysleli si, že se zbláznila a mluví z cesty. Smrt staré ženy pokládali za srdeční příhodu.

O další noci se snažila Rózka nespát a pozorovat dítě v kolébce. To pomalu, když už si myslelo, že všichni spí, slezlo z kolébky a rozběhlo se k posteli, kde ležel její muž. Dělal, že spí, ale škvírkami očí se dívala, co se stane. Děcko popotáhlo muži polštář zpod hlavy a přitisklo mu ho na obličej. Mělo takovou sílu, že i když muž kopal nohama a rukama se snažil polštář sundat, pomalu mu ubývalo sil. Rózka vyskočila a snažila se nemluvněti polštář vytrhnout z ruky. Dítě mělo

ohromnou sílu, strčilo do ní, až upadla, a dál dusilo jejího muže. Vzala do ruky židli, která byla poblíž, a praštila jí dítě po hlavě. To začalo pištět a vydávat zvuky jako skřet.

Najednou se rozsvítila lampa a starému i jeho polomrtvému synovi se ukázal hrůzný obraz. Rózka byla na zemi, celá od krve, malé dítě s vytřeštěnými očima a znetvořeným obličejem jí smýkalo jako s kusem hadru a bilo ji malými pěstičkami do zkrvaveného obličejce. Oba muži přiskočili, odhodlaní mladé ženě pomoci. Skřet se vrhl i na ně. Mladý muž ho ale chytil za nohy a smýkl jím o zed'. Skřet dopadl na zem, rychle se zvedl a s pištěním utíkal ke dveřím. Tam se ještě otočil a s hlasitým zavřeštěním vyběhl do tmy.

Rózku vzal její muž do náručí a nějakým kusem hadříku jí otíral tvář. Ruce se mu chvěly a plakal. Žena sotva dýchala. Dveře se s vrzáním otvíraly a zavíraly a ona skrz ně se strachem v očích hleděla do černé tmy, jako by čekala, že se ďábelské nemluvně ještě vrátí.

Jana KRAMÁŘOVÁ

DUJ TRIN LAVA PAL O GEJZAS

(Medailónek Gejzy Horvátha)

"... kim avľom pale, o topanki has man čiste khula. Jekh phuri romňi, sar oda dikhľa, ta vičínlas pre mande asabnaha: "Aveha baro barvalo bachtalo! O khula tuke anena bari bacht!"

Has kaj na has, andre jekh romaňi vatra uľiľas cikno muršoro. Has baro šukar, šukaroro, so tumenge vakerava, no aľe o benga leste andro jakha raťi dľives khelenas čardašis sar pro bijav. Vičinenas les Gejzas. La dake le dadeske has peršo čhavo.

*Andro Roma bari kedva hin
Sako baro lavutaris hin*

Leskro dad, leskro papus has lavutara. O dad peskra bandaha phirenas te bašavel le gadženge andro kan u kavka peske zarodenas love. Bašavenas pro bijava, pro zabavi, všadzik, kaj o bašaviben kampilas. Imar ciknovar-batar o Gejzas phirlas lenca.

*Sako kamel lačhes te bašavel
Jekh giľi šukar te giľavel*

Pal o bašaviben merelas, ta chudľa te sikhľol te bašavel tiš andre škola. Vajkeci berš phirelas duvar kurkeste andre hudebka.

Kana has čepo phureder, geľľa ko slugadža. U bašavelas furt.

"O džuvľa pal leste mernas, sar pal o Marlon Brando... kerlas lenca, so kamelas."

Has terno, šukar, ta čačo, kaj o džuvľa pal leste merenas! The mernas pes angle leste! Korkore leske perenas andre angaľi! Oda leske pačisaľolas, sar te naľ

So pes ačhiľa so na - pro svetos avľa cikno čhavoro. Kerde bijav. O Gejzas peske iľa igen šukara čha, so la vičinenas Božena.

*Odkanastar avľom pro Čechi
Phari buči adaj keravas
Keravas pro raja
Phari buči adaj keravas*

Sodujďžene geľje te kerel buťi pro Čechi.

*Kalī kava man denas
Phari buči mandar mangelas
Andro vast andro vast
Churde love mange ginelas*

*Kalo maro khere anavas
Le čhallenge koter čhinas
Andre dukh počoral
Pre mre vasta, Devīa, rovavas*

Bešenass andre maringotka u phari buči len marelās buter sar deš berš.
Ale has terne, zorale, ta na bisterde aňi pre peskro kamiben. Jekh avres
dikhenas igen rado u avka pes ačhilās, hoj o Del len diňa mek šukara čhajora.
Dine lake o nav Monika.

"Savore andro kher dživnas bachtales."

Zarodenas peske o love u Brnoste peske cinde kher.

*"Somas bares dur, džī kodoj, kaj o kham avel avri, kaj uščel, he somas tiš odoj,
kaj o kham phirel te sovel."*

Paľis o Gejzas phirlas budošinlas pal o svetos peskere bašavibnaha.
Baro hirešno lavutaris has, leskro bašaviben kamenas všadzík te šunel.
U jov bašavlas u paš oda prikerkerlas o kher.

O čhave phirenas andre škola, sikhfonas rado, ta phirenas odoj, džikim na
barile avri. O čhavo ačhilā doktoriske, e čhaj psihologičkake, no akana hiňi
bičhadī andro parlamentos. Sem la prindžaren.

O Gejzas peske phundrađa e sklepa le sersamenca. Pre gitara bašavel
furt, šukare lavendar peske kerel gifa. Imar dujto berš pisinel andro novinki
"Romano hangos" charno vakeriben pal peskero dživipen. Pisinel igen
šukares, ale na kamel, kaj les te ľikeras lekhadeske. Phenel: "Sem me som
lavutaris."

Ta mišto, ale mušinav te phenel, hoj na ča lavutaris, ale tiš baro lačhe-
jileskero the pherasutno manuš, so džanel te vakerel šukar lava pal
o dživipen, so džanel peskro jilo, ale tiš peskro kher (the peskri ledňička)
avredženenge te phuterel. U phenav tumenge, kana lestar šunena "Aven
andre" - ta ča džan! Thovela tumenge pro skamind chabnendar, so ňigda
šoha mek na chanas, bo sar korkoro phenel, tavel kamibnaha. Ma daran, hoj na
asana! Asana fest, o bengas andre leste furt!

*(V textu byly použity úryvky z Gejzových povídek E angrusci, So pes
mange ačhlās paš o bašaviben, Pervo majos, jež vyšly v letech 1999 a 2000
v brněnském čtrnáctideníku Romano hangos a dále některé z Gejzových
písňových textů.)*

*Gejza Horváth v roli fotografa.
Foto: Adéla Lábusová*

PÁR SLOV O GEJZOVI

"... než jsem se vrátil, boty jsem měl samé hovno. Když mě viděla jedna stará Romka, se smíchem na mě volala: "Budeš ohromně bohatý a šťastný! Hovna ti přinesou velké štěstí!"

Bylo nebylo, v jedné romské osadě se jednou narodil malý chlapeček. No, co vám budu povídat, byl krásný, krásnoučký, ale čerti mu v očích ve dne v noci tancovali čardáš jako na svatbě. Říkali mu Gejza.

*Romové mají chuť do života
Každý je velký hudebník*

Otec i dědeček byli hudebníci. Tatínek se svou kapelou chodil hrát sedlákům, a tak si vydělával peníze. Hrávali na svatbách, na zabávkách, všude, kde bylo hraní potřeba. Už jako malý kluk chodil Gejza s nimi.

*Každý chce dobře hrát
Hezkou písničku si zpívat*

Hraní ho bavilo, a tak brzy začal chodit do hudební školy ve městě. Dvakrát týdně po několik let.

Když byl o něco větší, šel na vojnu. A hrál pořád.

"Ženské po něm k smrti toužily, jako po Marlonu Brandovi... dělal si s nimi, co chtěl."

Byl mladý a pěkný, to by bylo, aby po něm ženské k smrti netoužily! Praly se o něj! Samy mu padaly do náruče! A jemu se to líbilo, jak by ne?

Ale co se nestalo - na svět přišel malý chlapeček, a tak byla svatba. Gejza si vzal krásnou romskou holku. Říkali jí Božena.

*Od té doby, co jsem přišel do Čech
Jsem tady dřel
Dělal jsem na pány
Dřel jsem a dřel*

Oba odešli pracovat do Čech.

*Dávali mi černou kávu
A chtěli ode mne těžkou dřinu
Do dlaně do dlaně
Mi počítali drobáky*

*Domů jsem nosil černý chléb
Dětem jsem z něj krájel krajíc
V bolesti jsem potají
Do dlaní, Bože, plakal*

Bydleli v maringotce, dřeli se a trápili víc než deset let.

Ale byli mladí a plní života, a tak nezapomněli ani na svoji lásku. Měli se moc rádi, a tak se stalo, že jim Pánbůh dal ještě hezkou holčičku. Začali jí říkat Monika.

"Všichni v domě žili šťastně."

Za vydělané peníze si koupili dům v Brně.

*"Byl jsem hrozně daleko, až tam, kde vychází slunce, a byl jsem také tam,
kde slunce chodí spát."*

Potom Gejza jezdil po světě a hrál. Stal se z něho slavný hudebník a lidé ze všech možných koutů světa ho chtěli slyšet hrát. A tak hrál a přitom opravoval dům.

Děti chodily do školy a učily se rády. Syn se stal lékařem, holka psycholožkou, dnes pracuje jako poslankyně. Vždyť ji znáte.

Časem si Gejza otevřel obchod s hudebními nástroji. Na kytaru hraje dál, skládá písničky. Druhým rokem píše do brněnského obtýdeníku "Romano hangos" krátké povídky, vyprávění ze svého života. Ačkoliv píše moc hezky, nechce, aby-chom jej považovali za spisovatele. Říká: "Já jsem hudebník."

Ano, hudebník, ale také člověk s dobrým srdcem, který se rád směje a který umí hezky mluvit o životě. Dokáže druhým otevřít nejen své srdce, ale také dveře svého domu (a své ledničky). Říkám vám, pokud od něj někdy uslyšíte: "No, prosím, pojďte dál!" - tak běžte! Na stůl vám přichystá jídlo, jaké jste ještě nejedli. To proto, že - jak sám říká - vaří s láskou. A nemějte strach, že se nenasmějete. Nasmějete, čerti v něm tancují pořád!

MIRO PAPUS

Sig tosara, sar mek savore Roma sovnas, le čiriklen, le kachñen a le papiñen šundžolas pro pľacos, podzekaj šundžolas te bašol rukones, e muchľi pes cirdelas pal o pañi pal o luki upral o veš, andro pañi pes čhivkernas o mače, o papus uščelas, thovlas jag andro bov. E ora marlas štar ori tosara. Paš e oblaka bešelass pal o skamind, žužarlas o duhanos le koreñendar, añi les na šundžolas. Daralass, te na amen uštavel. Labarlas e pipa u kerlas andro kher baro khandipen. Sar čuchinlas burñik burñikatar, ta šundžolas dži andro kher, kaj sovahas, bo has les bare zorale mozoli le čokanostar, le silavistar, le kerade trastestar, la phara bučatar. Ale te amen pohladzinlas, ta avka sar te pororeha.

O baja pro gad has les furt kasi-men, pro pindre has les zorale boganči, kaľi cholov, podzekaj has leske labardži le umblavendar, so chučkernas le kerade trastestar, kalo brušľikos, pro šero stadži.

O khamoro mek na has avri, jov imar kerlas jag andre šmikña. O pišot cirdelas korkoro. Sidžarlas la bučaha, bo tosara avnas o gadže vaš o petala, vaš o lanci, kereki pro verdan, vaš o vidľi, pluhi, brani, lopati, krumpača, kosi he aver trastuñi buči. Phirnas ke leste o gadže pal o štar pandž gava, bo aver kovačis na has.

Dzekana šunavas, sar o papus kerlas bida, hoj hin les but buči. Phenlas: "Ta s'oda kada hin? Jon man kamen te thovel andre phuv, či so?" E baba leske phenlas: "Sem av rado, hoj hin tut buči! Dikh, keci čhave hin! Kampol te chal!" O papus lake: "Nane mange añi ko te demavel pre kat." U vičinlas la baba: "Av het, av mange te demavel!" E baba džanelas igen te marel. O čokanos mukhelas rovno pre kat, pekelaš jekhvar, duvar - o trast has prečhindo.

MŮJ DĚDEČEK

Brzy ráno, když ještě všichni Romové spali, bylo na dvoře slyšet jen ptáky, slepice a husy, tu a tam zaštěkal pes, nad vodou, loukami a lesy se táhla mlha, ve vodě šplouchaly ryby, dědeček vstával a rozdělával oheň v peci. Hodiny byly čtvrtou ranní. Seděl u stolu pod oknem a čistil tabák od silných kořínků, nebylo ho vůbec slyšet. Báľ se, aby nás neprobudil. Zapálil si dýmku a celým domem se nesľ pach tabáku. Když si mnul dlaně, bylo to slyšet až v pokojíku, ve kterém jsme spali - takové měl na rukou mozoly od kladiva, klešť, od horkého železa a těžké práce. Ale když nás pohladil, bylo to jakoby pírkiem.

Rukávy na košili měl vykasané, na nohou pevné boty, na sobě tmavé kalhoty, místy propálené od jisker, co odskakovaly od horkého železa, černou vestu, na hlavě klobouk.

Slunce ještě ani nevyšlo a on už rozdělával v kovárně oheň. Měch si tahal sám. S prací měl na spěch, protože ráno si sedľáci přicházeli pro podkovy, řetězy, kola na vozy, vidľe, pluhy, brány, lopaty, krumpáče, kosy a další železné výrobky. Chodili k němu sedľáci z několika okolních vesnic, protože jiný kovář daleko široko nebyľ.

Leckdy jsem slýchal, jak dědeček lamentuje, že má moc práce: "Co to má znamenat? Chtějí mě dostat do hrobu, nebo co?" A babička mu říkala: "Jen buď rád, že máš práci! Podívej, kolik máme dětí! Potřebují jíst!" A děda na to: "Vždyť ani nemám, kdo by mi bouchal na nůžky!" A volal na babičku: "Pojď sem, budeš mi tlouct!" Babička to uměla dobře. Pustila kladivo rovnou na nůžky, udeřila jednou, dvakrát - a železo bylo rázem vedví.

Buči has pherdo, o pluhi, o brani has všadzík, na has kaj pes te rušinel. O papus lelas vaš jekh pluhos pandž šel koruni. Te has bareder, ta he buter. Varekana oda has bare love. Šaj cindžas palal calone bales.

Sar has e buči kisni, ta bičhavlas o papus la baba pal o gadžo, kaj te avel andre šmikňa. "Dža imar, bo phendžas, kaj dela chaben!" E baba anelas andre zajda balevas, mas, maro, jaro, gruli, žiros. Jekhe vasteha likerlas e zajda, andre aver vast has lake o kanglikos le thudeha. Ledvaj doavlas khere. Dural vičinlas pro papus: "Muleja, ta kaj sal? Sem av mange te pomožinel!" Mukhelas savoro a prastalas, lelas latar e zajda. "Ta kaj tu kada šaj dolidžas! Sem oda hin baro pharipen! Na mušindžal te lel savoro jekhvar!"

O gadžo avlas pal o papus a mangelas pes, kaj leske te kerel e buči. "Ja nemam čas. Nemam kedy, mam veľo roboty." O gadžo: "Jaj, Lisu, ta dze pujdzem? Až do Levoči? Preboha ce pytam, sprav mi to!" - a anglal delas balevas, litra paľenka. O papus aňi na dikhelas oja sera. O gadžo lelas avri o love a delas. O papus phenlas: "No dobre," thovlas les kijo pišot te phurdel, mek leske marlas pro kat le čokanoha a kerlas leha buči. Calo džives.

Le papus has andro kher chaben, love, savorestar dost.

Aľe sar na has buči, ta phenlas: "Kaj ole gadže? Soven či so? Ňlko na avel, ta s'oda?" E baba phenlas: "Sar tut nane buči, keres bida. Hin tut buči, tiš keres bida. Ta so kames? Beš tele, sem avena!" O papus labarlas e pipa u šunlas o radios paš o skamind. O radios has ajso baro, hoj na has kaj te thovel taňiris.

Has baro bučakro a igen chirno kovačls. So kampolas trastestar te kerel, ta kerlas. Kerdžahas he suv.

Práce bylo spousta, všude byly pluhy a brány; nikde nebylo k hnutí. Za jeden pluh bral děda pět set korun. A když byl větší, tak i víc. Tehdy to byly velké peníze. Celé prase by za ně pořídil!

Když byla práce hotová, posílal děda babičku k sedlákovi, aby si přišel do kovárny. "Běž už, řekl, že dá jídlo!" Babička pak v plachetce přinášela špek, maso, chleba, mouku, brambory, sádlo. Jednou rukou držela plachetku, v druhé nesla konvičku s mlékem. Sotva se vlekla domů. Už zdálky na dědu volala: "Ty mrtvolu, kde jsi? Pojď mi pomoci!" Dědeček všeho nechal a běžel, aby jí plachetku vzal. "Jak jsi to vůbec mohla unést!? Taková tíha! Nemusela jsi brát všechno najednou!"

Někdy přišel sedlák za dědečkem a prosil ho, aby mu pomohl. "Nemám čas. Nemám kdy, mám plno práce." A sedlák na to: "Ale Lisu, kam teď půjdu? Až do Levoče? Proboha tě prosím, udělej mi to!" - a vytáhl slaninu a litr pálenky. Dědeček ani nezdvihl hlavu. Sedlák tedy vytáhl peníze. "Tak dobrá," povídá dědeček. Postav sedláka k měchu a ještě ho nechal bouchat kladivem na nůžky. A takto sedlák dědečkovi pomáhal celý den.

Dědeček měl doma jídlo, peníze, všeho měl dost.

Ale když práce nebyla, říkával: "Tak kdepak máme naše sedláky? Spí, nebo co? Copak se děje, že žádný z nich nejde?" A babička na to: "Když nemáš práci, tak si stěžuješ. A když ji máš, stěžuješ si taky. Co bys, prosím tě, chtěl? Jen si sedni, však oni přijdou!" Dědeček si zapálil dýmku, seděl za stolem a poslouchal rádio. To rádio bylo tak velké, že pomalu nebylo ani kam postavit talíř.

Byl to velmi pracovitý a slavný kovář. Všechno, co bylo ze železa potřeba, to udělal. Býval by vyrobil

Džanelas he te vrasarel o trast jekhetane kija peste. Kerlas oda mek feder sar adadžives autogenoha, bo has baro fifikos. Lelas andal e fala, andal o muros šuki čik, pal e phuv prachos pre blachica. O trast rozlabarlas, has calkom lolo he kovlo, lelas e čikori, o prachocis a čhivlas andre jag pro trast. Savoro pes zlejinlas dokupi, sar te oda kerdžahas o Del. Palis lelas avri o trast andal e jag a imar ča randelas le riñineha e troska palal tele. Ňiko na prindžarlas, hoj oda has duj kotera, a Ňiko na džanel, sar mro papus kija kada avlas.

Le Romenge kerlas tiš, so kam-pelas: či lancos pro vudar, či petlīca, či čopos, o tover pocirdelas, romane karfina kerlas. A tiš džanelas te petalunel le gurunen - ča pro jepaš petalos pre avruñi sera. Sa o gadže phirnas kija leste, bo oda džanelas te kerel ča jov.

Džanelas tiš te strihinel. Savore gadže phirnas kija leste. Terdžonas tel e fala abo bešenlas pre phuv, užarnas pre šora - a khandenas. O papus sidžarlas te strihinel, bo has but džene. Save has strihimen, ta has lenge o šere sar klončki. Na džanas pašal o papus jekhetane, afe pal peste sar papiña. O Roma lendar počoral asanas, o papus tiš, afe strinihlas dureder. Varesave gadže počinenas lovenca, varesave pes strihinenas pro pačaben, aver anenas pafenka, čhil, maro, balevas. O balevas na has kaj te rakinel, ta e baba fiñinlas pro pados pro šuñuris.

Le gadžen has le papustar bari chasna.

Džanelas he te bašavel pre lavuta. Has les banda peskere čhavendar he le Romendar. Phirlas te bašavel le gadženge. Sar les dikhenas, ta phenenas: "Jaj, vitaj, Lisu." Has bare rade, sar šunenlas les te bašavel. Bašavlas lenge kovařsko giři a marlas pal e lavuta andro tempos, hoj šundžolas, sar te mardžahas čokanoha pal e kovinca. Imar has pal o gadže.

i jehlu. A uměl také svařovat železo. Dělal to lépe než dnes mnohý autogenem, protože byl velký koumák. Seškrábal na plech suchou maltu ze zdi a přidal k ní prach ze země. Potom rozžhavl železo, až bylo úplně rudé a měkké, vzal tu maltu a prach a vhodil je do ohně na železo. Všechno se slilo dohromady, jako by to udělal sám Pánbůh. Potom železo z ohně vyndal a pilníkem už jen obrousil strusku. Nikdo by nepoznal, že to kdysi byly dva kusy, a nikdo taky neví, jak na to dědeček přišel.

Také Romům vyrobil, co bylo potřeba. Dělal řetězy na dveře, petlice, závlačky, cikánské hřebíky, nastavil sekeru. A také uměl kovat býky - jen na půl podkovy po vnější straně. Všichni sedláci k němu chodili, protože to dokázal jedině on.

Uměl také stříhat vlasy. Všichni sedláci za ním chodili. Stáli podél zdi nebo seděli na zemi, čekali, až přijdou na řadu - a smrděli. Dědeček se stříháním pospíchal, protože sedláků byla spousta. Ti, co byli ostříhaní, měli hlavy jako kolena. Neodcházeli od dědečka společně, ale táhli se za sebou jako husy. Romové se jim potají smáli, dědeček také, ale stříhal dál. Někteří sedláci platili penězi, jiní se nechávali stříhat na dluh, další zas nosili pálenku, máslo, chleba nebo slaninu. Slaninu už nebylo ani kam dávat, a tak ji babička věšela na provázek na půdu.

Sedláci měli z dědečka velký užitek.

Uměl také hrát na housle. Měl se svými syny a dalšími Romy kapelu a chodil sedlákům hrát. Ti, když ho viděli, říkali: "Vítej, Lisu." Rádi poslouchali, jak hraje. Hrával jim kovářskou píseň a vyťukával přitom do houslí rytmus, jako by bouchal kládívem na kovadlinu. Sedláci z toho byli u vytržení.

Dezider Fertő: *Podkovář*, 80. léta, dřevo (ze sbírek MRK)

Všadzik, kaj avelas, denas les bari pačiv. Sar muľa, ta avle pro pohrebos but Roma, but gadže, hoj na dičholas pro paluno agor. O gadže andal o gav has savore, o Roma tiš. Jekh jakh n'ačhľa šuki. Rovnas savore.

Te phirdžahas momel'aha agor svetos, ta kajse kovačis ňikaj n'arakhľahas. Chibinlas amenge. A le gadženge tiš. Andro gav les leperen dži doadadžives.

Všude, kam přišel, si ho velmi vážili. Když zemřel, přišlo na pohřeb tolik lidí, že ani nešlo dohlédnout konce. Sedláci ze vsi přišli všichni, Romové taky. Ani jedno oko nezůstalo suché. Všichni plakali.

I kdyby člověk prochodil svě křížem krážem, takového kováře t už nikde nenašel. Chyběl nár A sedlákům taky. Dodnes na něj ve vsi vzpomínají.

Přeložila Jana Kramářová

O DRILKUS

O Dril'kus imar has čhavo pre romňate, sava čha dikhelas, ola kame-las. Na has leha rada. Ča užarlas, sar džan o phure romňija pal o kher te muterel a jov počoral len dural pozorinlas. Aľe o khul dikhelas. Hordinlas okulara šestki.

DRILKO

Drilko byl už chlap na ženění, kterou viděl, tu chtěl. Nebylo s ním pořízení. Čekal, až půjdou ženské za dům močit, a potají je zdálky pozoroval. Ale hovno viděl. Nosil šestky dioptrie.

Baro fotbalistas. Sar bavinahas fotbal le gadženca, ta furt prekhelahas. O Drilkus terdžolas andre branka a čoro na dikhelas calkom nič.

O bala makhelas žiroha - he trival štarval pal peste, andre žeba hordinlas kangli pro džuva, chanelas pes calo džives. Pre jekh vast has les avriteti-men USA LOVE a pre aver MARCELA DRILKO LÁSKA ŇEBESKÁ. Pro kham o žiros čuľalas leske tele pal o bala a khandelas sar labarde škvarki. Rači andre cma les na has te dičhol, has sano sar cigarekľa, kalo sar sadza, baro pherasuno, baro beng.

Bija leskro na džavas ňikaj. Sar samas jekhetane, ta has buter džuvľa pašal amende. Andre žeba has les furt marikľi abo šuko maro. Sar has paš leste balevas, ta na has les te dičhol. Aš sar avlas paš amende, has te dičhol zamakhľi cholov pre kľončka la čhuratar, so čhingerlas o balevas. Sar čaľolas, ta pijelas paňi andal e jarka abo andal o Hornados, paľis amen vičinlas: "No aven, ko dureder domuterla!" Jov furt vihrajinas, pijelas paňi sar graj.

Holinas pes. Či kampolas abo na, či has zabarardo či na. Tel o nakh has les ča pora sar te hoľatkos. Kerlas pestar imar muršes. Pijelas cigarekľi - jekh pal aver, sar les na has, ta čorlas e pipa peskre dadeske. Pal o pľaci furt vareso rodelas. Mišľinavas, hoj rodel o love, so našadža, aľe jov rodelas o špaki, kamelas duhanos andre pipa. Sar has les čepo duhanos, ta rakinelas andre pipa mechos, šenos he papira. Pocirdelas duvar trival, ľofolas andro čhama. Pal o pľaci phirlas gifaha, la pipatar mačolas a khandelas. Imar džanen, k'oda has.

O Drilkus phirlas la Marcelaha khatar o Šivaris. Lakri daj, e Justina, našči pre leste dikhelas. Braňinlas lake lestar. "Ča dikheha, dikheha, kerla tuke čhaven a mukhela tut!" "Jaj mamu, pre

Byl to velký fotbalista. Když jsme hráli fotbal s klukama ze vsi, pokaždé jsme prohrávali. Drilko stál v bráně a chudák neviděl vůbec nic.

Vlasy si natíral sádlem, třeba několikrát po sobě, v kapse nosil hřeben všivák - a česal se celý den. Na jedné ruce měl vytetováno USA LOVE a na druhé MARCELA DRILKO LÁSKA ŇEBESKÁ. Sádlo ve vlasech se mu na slunci rozpouštělo a páchl jako připálené škvarky. V noci ho ve tmě nebylo vůbec vidět, byl hubený jako cigareta, černý jako saze, velký vtipálek a sígr.

Bez něj jsem nešel nikam. Když jsme byli spolu, bylo kolem nás víc ženských. V kapse měl vždycky placku nebo suchý chleba. Když měl u sebe slaninu, tak se neukázal. Až když k nám potom přišel, bylo vidět, jak má zamaštěné kalhoty od nože, kterým si slaninu krájel. Když se najedl, pil vodu z potoka anebo z Hornádu a pak na nás volal: "Schválně, kdo dál dochčije!" Pořád vyhrával, protože se napájel jako kůň.

Holil se. Ať to bylo potřeba nebo ne, ať byl zarostlý nebo nebyl. Pod nosem měl jen peří jako holátko. Ale dělal už ze sebe muže. Kouřil cigarety - jednu za druhou, a když žádné neměl, vzal svému otci potají dýmku. To pak po dvoře pořád něco hledal. Myslel jsem, že ztracené peníze, ale on hledal špačky, aby měl čím nacpat dýmku. Když měl tabáku málo, docpal si dýmku mechem, senem a papírem. Potáhl si dvakrát třikrát a zčervenel. Opojený dýmku chodil po dvoře, zpíval a smrděl. Tak, teď už jistě víte, o kom mluvím.

Drilko chodil s Šivarovou dcerou Marcelou. Její matka Justýna ho nemohla vystát. Nechtěla, aby spolu něco měli. "Jen počkej, nadělá ti malé a pak tě nechá, uvidíš!" "Ale mamí, na

soste mišlīnes?!" E Justina leske na pačalas. O Drilkus la dikh'la nanga te muterel terdžindos pal o kher. "De smirom! Sem manca dživla, na tuha!" "No mek oda bi mange kampolas! Te bi avahas pro svetos ča amen dujdžene, ta bi les na kamavas!" phenel e Justina. Jaj, Romale, na džanav, sar bi oda dopejlahas, te bi avlehas pro svetos ča jon duj džene! Talam lačhes.

Hjaba e Justina brañinlas, o Drilkus phirlas la Marcelaha počoral.

Jekhvar jevende džahas te khelel andro foros pre zabava. Avri baro šuko šil, baro mrazos, ča pukinlas, pro pľaci ñiko, rukones na has hodno, so te tradel avri. Pre Marcela ča sano viganocis, šuščakos, pro pindre ihľički, o bala natupirimen, pro šero ñič, ča lagos. Sar dikhľom, sar hiñi urdži, ča ajci so na fadžindžom. Pro Drilkus le dadeskro baro kabatos dži pre phuv, pro pindre zoka andal e drevarňa. O phike has les šilestar furt dži paš o kana, o vasta andro žebi, calo drom o nakh na khosča.

Leperdža peske pro papus a phenel: "Andre kajso šil fadžindža miro papus: Has koro mato a thodža pes te sovel pro jiv. Tosara les arakhľam imar mules." Sar šundžom, so del дума, ta phenav: "No aven het, sidžaren, te na fadžinas he amen!"

Šunav: "Drilku, kalondžar, av vazde man!" E Marcela pejľa a pašľolas pro jiv sar koter kašt. O Drilkus phenel: "Dikhes, akana dičhos avri sar miro papus!"

Andro foros terdžilas o Drilkus paš o pomñikos a phenel: "Marcel, me na džanav te ginel, pegin mange, so hin adaj pisimen!" E Marcela peginđža savore nava, so odoj has. Calkom telal gindža *Čest' ich pamiatke*.

O Drilkus phenel: "Ta amare Roma keci mule, hoj te bi añi jekh odoj na avlas pisimen! Añi miro papus na?! Me kaleske na pačav. Čhaje, tu na džanes tiš te ginel!"

co to myslíš?!" Justýna mu nevěřila. Drilko ji totiž jednou viděl nahou, když vestoje močila za domem. "Dej pokoj, vždyť bude žít se mnou, ne s tebou!" "No, to by mi tak ještě scházelo! I kdyby jsme na světě byli jen my dva, tak bych ho nechtěla," povídá Justýna. No, lidičky, nevím nevím, jak by to bývalo dopadlo, kdyby na světě byli jen oni dva! Ale asi dobře.

Marně jim Justýna bránila, chodili spolu potají.

Jednou v zimě jsme šli tancovat na zábavu do města. Venku byla velká suchá zima, mrzlo, až praštělo, nikde ani noha, psa by ven nevyhnal. Marcela měla na sobě jen tenké šaty a šušťák, na nohou jehličky, vlasy natupírované, na hlavě nic, jen lak. Když jsem viděl, jak je nalehko, div že jsem sám nezmrzl. Drilko měl na sobě otcův zimník, který mu sahal až po zem, na nohou staré filčáky. Ramena měl až u uší, jaká mu byla zima, ruce v kapsách, celou cestu u nosu sopl.

Vzpomněl si na svého dědu a povídá: "V takovéhle zimě zmrzl můj děda. Měl vypito a ustlal si na sněhu. Ráno jsme ho našli mrtvého." Když jsem slyšel, co říká, povídám: "Tal raději pojdte, pospěšte si, ať nedopad neme jako on!"

Vtom slyším "Drilku, černá hubo, zvedni mě!" To Marcela spadla a ležela ve sněhu jako kus dřeva. Drilko povídá: "Vidíš, teď vypadáš úplně jak nebožtík děda!"

Když jsme přišli do města, zastavil se Drilko u pomníku a povídá: "Marcelo, já číst neumím, přečti mi, co je tady napsáno!" Marcela přečetla všechna jména, co tam byla. Úplně dole stálo *Čest jejich památce*.

Drilko povídá: "Hmm, tolik našich Romů zemřelo, a že by tu ani jeden z nich nebyl napsaný? Ani můj děda ne? Tomu já nevěřím. Ba ne, holka, ty taky neumíš číst!"

"Ta khatar bi prindžarás kajci muršen?!" phenel e Marcela.

"Tu lubňuje," phenel o Drilkus, "tuke nane so te pačal. Sar tri daj sal! Ko džanel, ko hin tiro dad?" Perši raz iľas o vasta avri andal o žebi, čhivel tele o kabatos, mišlinav mange: Imar la murdarel! Sar dikhľom, hoj cirdel tele pal o pindre e zoka, chučľom ke leste, iľom lestar avri andal o vast a dikhav - leste pro pindre mek aver topanki! Chudľom te asal. Jov tiš. Aš bisterdžas, hoj kamelas te marel la Marcela.

"No džas imar!" phendžom. Šundža man. Savoro garudžam andro kraki.

Pre zabava arakhľam le Chajus la romňaha. Somas mek ča andro vudar, šunav, bašaven tangos *Očarená bývam*. Dikhav - o Drilkus la Marcelaha imar pro parketos, kikiden pes, les o bala čisto žiros, pro šero chando kohutos - ča ajci, so leske na giľadža. E Marcela fadžimen dži pro kokalos, našči pes rušinlas. Jov la jekhvar bondžarlas, jekhvar prephage-las, cirdelas la pal peste. Iľinlas lenge. Dikhav la - mek o jiv andro topanki, phenav: "Aven te bešel, mi pijel vare-so, kaj te zatačol." Ande amenge kava, o Drilkus pijľas avri jekhvar sar paľenka. Chudľam te asal. Kera-has bare pherasa. La Marcelake oslabisaľiľas o mechuris a pukindžas lake e potprsenka. Loľi sar rat.

Le Chajuskra pro šero šaľolka, aňi pes na rušinlas, ča bešelas sar te andre bertena. Thovavlas la. "Dikhes, kada bi tuke pasinlas," phendža o Chajus a sikhadža pro lavutaris, so bašavlas pro džesos. Joj odoj zadikhľas. Prask! Chudľa jekh paš o kan.

Dikhav - o bubeňikos sa avri maľimen tuškaha, o cimblĩ, o bervi, o jakha, o naja bare sar džuvľa a maľimen. Phenav: "Hjaba la mares, more, koda murš kamel tut, na tira

"A odkud bych asi tak znala takovůch chlapů?" povídá Marcela.

"Ty děvko," Drilko na to, "tobě není radno věřit. Seš stejná jako tvoje máma! Kdo ví, kdo je tvůj táta?" Vůbec poprvé vyndal ruce z kapes, odhodil kabát, napadlo mě - namísteť ji zabijel! A když jsem viděl, že shazuje i filčáky z nohou, přiskočil jsem k němu, vytrhľ mu je z rukou, když vtom vidím, že na nohou má ještě jedny boty! Dal jsem se do smíchu. On taky. Úplně zapomněľ, že chtěl Marcelu seřezat."

"Pojďme už!" povídám. Poslechl mě. Odhozené svršky jsme schovali do křoví.

Na zábavě jsme potkali Chaja se ženou. Stál jsem ještě ve dveřích, slyším, jak hrají tango *Očarená bývam* a koukám: Drilko s Marcelou už jsou na parketu a tisknou se k sobě. Drilko má vlasy samé sádlo, na hlavě vyčesaného kohouta - jenom zakokrhát. Marcela je promrzlá na kost, takže se ani moc nemůžes hýbat. Drilko s ní jednou točí, podruhé jí ohýbá, pak ji zas táhne za sebou. Sluší jim to. Všimľ jsem si, že Marcela má ještě snľh v botách, a tak povídám: "Pojďte si sednout, ať vypije něco na zahřátí!" Přinesli nám kávu a Drilko ji vypil najednou jako pálenku. Začali jsme se smát. Dělali jsme srandičky a chechtali se tak, že Marcele osľábl měchůř a praskla podprsenka. Celá zrudla.

Chajova žena měla na hlavě šátek, a ani se nehla. Seděla jako zařezaná. Chajo na ni žáľlil. "Vidíš, támhľeten by se k tobě hodil!" provokoval ji a ukázal na bubeníka. Podívala se tam. Prásk - hned jednu chytla.

Koukám, že bubeník je celý namalovaný - řasy, obočí, oči, dlouhé nalakované nehty jako ženská. Povídám: "Člověče, biješ ji zbytečně, ten chlap chce spíš tebe, a ne tvou

romňa!" Dikhelas pre ma sar dilino, na pačalas mange a na džanelas, pal soste dav duma. Vičindža pro pinciris: "Placim!" Počindžam.

Avri baro šil, o jiv pukinlas amenge tel o pindre. Džahas ko Chajus te sovel, vičindža amen ke peste. O Drilkus ifa avri andal o kraki e zoka he o kabatos a sa urdžas pre Marcela. Džahas pro pindre eŧta kilometri. Tosara štarengro doavŧam ko Chajus andro kher. E Marcela has peršo, ko pes čhivlas tele. Phenel: "Den man vareso te chal, bokhaŧilom avri la zokatar he le kabatostar." Ande amenge jalo udzimen mas bije čhuri. Dikhav, joj imar danderel andro mas, ale našči danderlas, ta chudŧa te cirdel o mas pašal o muj. Sar dikhŧom, hoj o mas nacirdlo sar guma, ta aňi na chaŧom.

Andro kher has ča jekh hadžos. O Chajus la romňaha pašŧilas andre, me sovavas pro stolkos. O Drilkus la Marcelaha pašŧolas andre jekh mira, le mujenca kija peste, obchudle, andro đecko hadžocis. Šunav vareso te pukinel - oda o Chajus visaŧila pre aver sera. E Marcela chudŧa te kerel vika a košelasi: "Poražinla tumen, sar vareso kerna!" Chudŧa le Drilkus, kikidelas les kija peste a phenel: "Ta so pašlos sar kašt?" Šunav la, sar sigo dichinel, sar te bi prastandžilahas, a hinke vikaha phenel: "Chaju, ma ker nič, bo me oda na ŧikerava avri! He me kamav." Le Drilkustar nič na šundžolas, ča khandelas le žirostar.

Dikhav, avri imar džives. "Drilku, keci ori?" phučav. Thodža e ora dži paš o nakh kijo cakŧi a dikhel, dikhel, phenel: "No dikh, kadaj, more, e ora mange terdžila tiš."

Perši ras šundžom le Chajuskra romňa te del duma. Našči avlas kija peste, asalas maj na pukindža. Lakro rom tiš. Na delas pes oda avri te ŧikerel, savore asabnastar aš bandžuvahas tele. E Marcela chudŧa te khelel a la čhibaha maškar o danda kerlas scc, scc, scc a

ženu!" Koukal na mě jak padlý z višně. Nevěřil mi, nevěděl, o čem mluvím. "Platím!" zavolal na číšníka. A my zaplatili taky.

Venku byla velká zima, pod nohama nám křupal sníh. Šli jsme spát k Chajovi, pozval nás k sobě. Drilko vytáhl z křoví boty a kabát a obojí navlékl na Marcelu. Šli jsme pěšky sedm kilometrů. Ve čtyři ráno jsme dorazili k Chajovi. Marcela byla první, kdo ze sebe shodil těžký kabát a filčáky. Povídá: "Dejte mi něco k jídlu, vyhládlo mi z té tíhy!" Přinesli nám syrové uzené maso, jen tak, bez nože. Marcela si chtěla ukousnout, ale nešlo jí to, maso bylo jako z gumy. Když jsem to viděl, ani jsem nejedl.

V domě byla jen jedna postel. Chajo se ženou si do ní lehli, já jsem spal na židli. Drilko s Marcelou leželi ústy k sobě, v těsném objetí, v dětské postýlce. Slyším nějaké praskání - to Chajo se obrátil na druhý bok. Marcela začala křičet a klela: "Ať vás trefí šlak, jestli něco budete dělat!" Popadla Drilka, přitáhla si ho k sobě a povídá: "Co ležíš jak poleno?" Slyšel jsem, jak rychle dýchá, jako by běžela, a hned zase spustila: "Chaju, nedělej nic, nebo to nevydržím. Já chci taky." Drilka nebylo vůbec slyšet, jen bylo cítit, jak páchne sádlem.

Vidím, že venku se už rozednilo. "Drilku, kolik je hodin?" ptám se. Přisunul si hodinky k nosu, přitáhl si je až k brýlím, chvíli na ně kouká a pak povídá: "Člověče zlatá, tak ty mi taky stojíš!"

Poprvé v životě jsem uslyšel promluvit Chajovu ženu. Nemohla se vůbec vzpamatovat, smála se, div že nepraskla. Její muž taky. Nebylo to k vydržení, všichni jsme se mohli smíchy potřhat. Marcela se dala do tance a s jazykem mezi zuby syčela

kavka likerlas čardašiskro tempos. "Ola Roma nič na keren, ča pijen...," gifavlas o Drilkus. Paš leste imar andro caklos pañi andal e jarka. Devla miro, daravas man, te na amen vičinel avri, ko dureder domuterla! Hvala Devleske, na ačhľas pes nič ajso. Has šil, mange pes na kamelas te džal avri.

Andro kher has bares vešelo. "Avka khel, mri romñi!" phendža o Drilkus. He avka pes ačhľas. Ačhle jekhetane. O pheras lenca andro kher calo džives, calo dživipen. A hine saste. Phirav ke lende mek dži adadžives!

čardášový rytmus. Drilko zpíval "Romové nic nedělají, jen pijí" - a už měl u sebe láhev a v ní vodu z potoka. Báľ jsem se, aby nás zase nevyzval, kdo dál dočurá. Ale zaplať pánbůh, nic takového se nestalo. Byla zima a nechtělo se mi jít ven.

V domě bylo veselo. "Tancuj, ženo moje!" povídá Drilko. A skutečně, od té doby jsou spolu. Humor se jich drží celé dny, celý život. A jsou zdraví. Chodím k nim dodnes.

Přeložila Jana Kramářová

Čhajorí romaňi / Cikánská dívenko, olej, 1998

O gitaris / Kytara, olej, 1999

Lavutaris / Houslista, olej, 1999

Cikňori / Maličká, olej, 1999

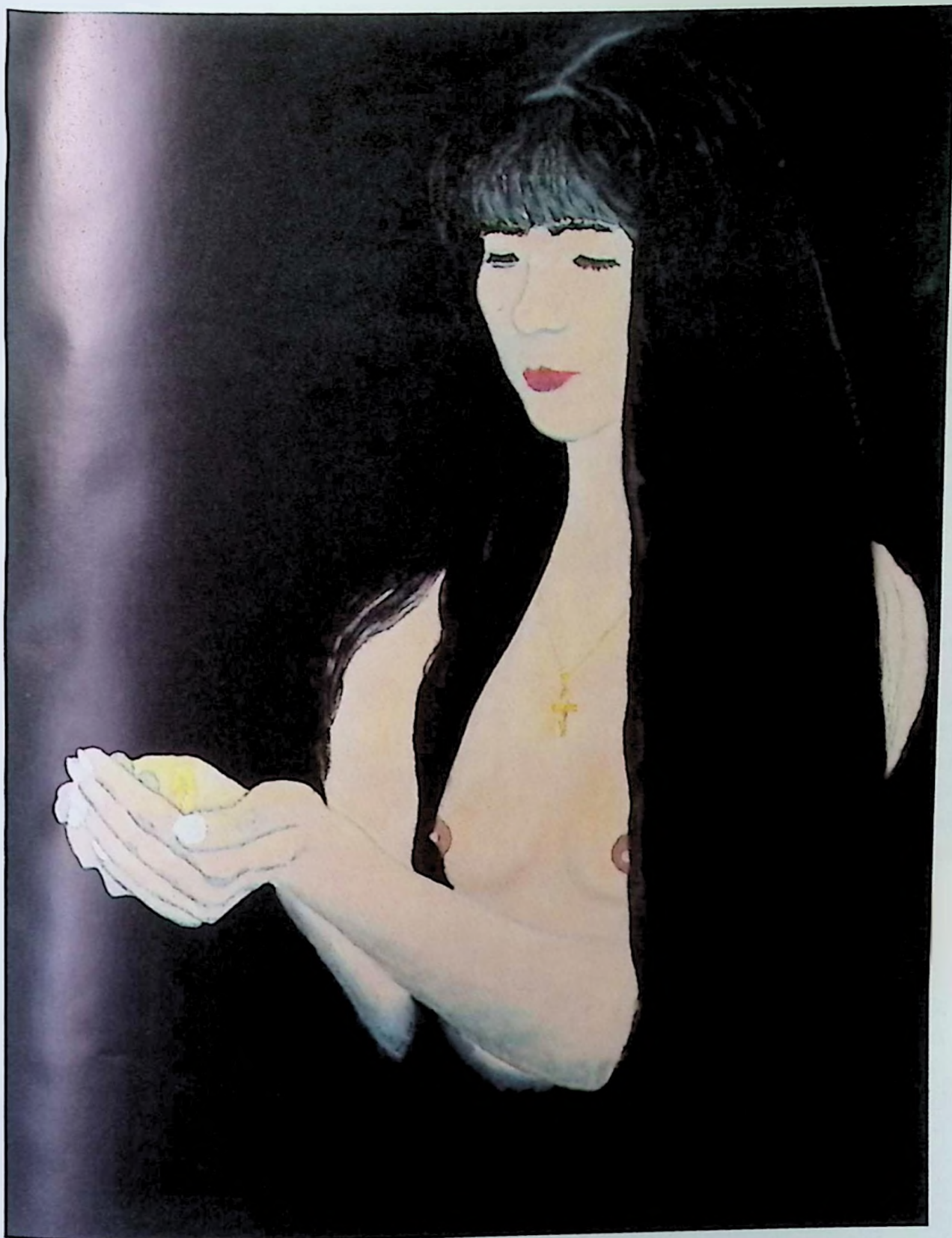
Jojo rovel / Plačící klarinet, olej, 1998

Pro drom / Na cestě, olej, 1999

Jezulankos / Vánoční stromek, olej, 1998

Lety 1942, olej, 2000

Pre boňa / Na křtínách, olej, 1998

ROMŠTÍ VÝTVARNÍ UMĚLCI

Karolína RYVOLOVÁ

(NE)SMĚLÉ KROKY PAVLA KROKY

*Na přelomu října a listopadu roku 2000 proběhla v prostorách románského sklepení Českého muzea výtvarných umění v Praze neobvyklá výstava pod názvem **Čhajori romaňi** (Romská dívenko). Neobvyklá proto, že nenabízela svým návštěvníkům pouze vizuální podněty, ale též podněty sluchové. Dvě tvůrčí osobnosti, amatérský výtvarník Pavel Kroka a hudebník a skladatel Jiří Korman, se sešly pod vzácnou křížovou klenbou, aby zde náročnému publiku nabídly spojení obrazu a zvuku. V konečném efektu tedy došlo k trojímu protknutí uměleckých směrů: starobylá architektura hostila insitní výtvaro a rozechvívala se hudebními kompozicemi, oscilujícími mezi tradičním folklorem a moderním jazzem.*

*Spolu se vstupenkou bylo možno zakoupit katalog výstavy obsahující reprodukce všech vystavovaných děl, dále seznam skladeb, které s jednotlivými obrazy korespondují a jsou jimi inspirovány, a nakonec (na začátku umístěné) stručné biografie obou tvůrců. Katalog současně slouží jako booklet k CD nosiči se skladbami Jiřího Korman. Expozice **Čhajori romaňi** by se pak dala chápat jako veřejné finále dlouhodobé spolupráce mezi Krokou a Kormanem v rámci stejnojmenného projektu. Součástí projektu byl mimo jiné koncert vážné hudby světových skladatelů na motivy původní romské písně v říjnu 1999, rovněž dostupný na CD nosiči, a také sborník romské lidové písně ze sbírek Evy Davidové s názvem **Čhajori romaňi**.*

...a někde na samém počátku časového tunelu je mřížované okno a za ním na osmnáct měsíců zavřený Pavel Kroka a s ním pan Mičola, který maluje oleje. Kroka Mičolovi asistuje, a tak se sám učí, takže brzy je schopen vlastní tvorby. Po návratu z "vězení pro dlužníky" Kroka maluje dál, zkouší různé techniky, hledá osobitý výraz. Z toho, co je k vidění na výstavě, je patrné hledačství, ale nikoliv tápání. Sloveso "tápat" totiž implikuje bezradnost a snad i pohyb v kruzích, kdežto "hledat" znamená mít směr, aktivně usilovat o dosažení určitého cíle. Krokovy obrazy, které všechny vznikly v mikroskopickém rozmezí dvou let (1998 - 2000), nesou patrné známky vývoje. Vypovídá to o jeho snaze nalézt, nikoliv o bezradném bloudění.

Asi nejmarkantněji je tento vývoj znát při konfrontaci obrazů **Lety 1942** (2000) a **Pre boňa** (Na křtinách) (1998), které jsou v katalogu umístěny vedle sebe na dvoustránce. Dívka vévodící obrazu staršího data postrádá plasticitu: jako by byla vystřižena z plakátu a nalepena na pozadí. Celková disproporčnost figury spolu s některými řemeslnými nedotaženostmi a silně kontrastní barevností evokuje dět-

skou kresbu fixem. (Neprofesionalita provedení je ovšem základní charakteristikou insitního umění. Neumělost uměleckého výrazu je mnohonásobně vyvážena prožitkem, který je pro laika motorem k tvorbě, a divákovi je často milejší než uhlazená dokonalost na obrazech profesionálů.) Naopak poloviční dívčí akt z mladšího plátna je už většiny podobných lapsů zbaven: Počínaje kultivovaným výrazem ve tváři figury přes proporce až po její faktickou hmotu, vše prošlo významným vývojem, aniž by se ovšem vytratil charakteristický Krokův rukopis. Také obsahově se Kroka posouvá od lehčích témat, vycházejících z romských tradic, k hlubšímu a obecně sdílenému tématu tragédie holocaustu. Bezstarostnou dívku tančící na palouku nahradila nahá pieta, které v dlaních skomírá plamének naděje. A konečně je třeba zmínit i výtvarný nápad, který obrazu dodává grafickou jiskru - dívčiny černé vlasy splývají s černým pozadím do té míry, že tvář a paže dívky z obrazu doslova vystupují, jako by se vynořovaly ze záplavy černého sametu.

Tato dvě plátna se pohybují v rovině realistického vidění světa, byť v případě obrazu **Pre boňa** dochází k určité neprvoplánové stylizaci. Dalším realistickým obrazem je **Lavutaris (Houslista)** (1999), zpodobňující hráče na housle na šedivém cihlovém pozadí. Zvláštní akcentace plátna je způsobena hráčovou vestičkou v jasně modré barvě, zdobenou zlatými lístky. Nejenže barva vesty je v ostrém kontrastu k silně tlumenému okolí, ale navíc je vyvedena v ploše, kdežto figura i pozadí jsou rozlišeny valérem. Hráčovy housle oproti tomu objem mají, ale i ony jsou barevně odraženy od šedě hráčových paží a tváře. Výsledným dojmem je tedy jakási vrstevnatost, která obrazu propůjčuje zdání neskutečnosti. Ať už je toto rozrušení jednoty prostoru plátna vědomé či nikoliv, výchozí efekt je velice zajímavý.

O stylizaci vědomou a cílenou se jedná v případě obrazu **Khabňi (Těhotná)** (1999), v jehož středu stojí výrazně konturovaná postava ženy s holou hlavou a zárodkem nového života v lůně. Vzhledem k tomu, že malíř odkrývá to, co je v reálném světě skryto, stylizace se přímo nabízí jako prostředek k postižení tohoto jiného světa. Společným prvkem **Khabňi** a **Khelaľi brugova (Tančící basa)** (1998) je centrální umístění jediného motivu na barevném pozadí. Zatímco **Těhotná** se zasněně vznáší v oblacích pointilisticky subtilních barevných vložek, **Tančící basa** se opírá o stěnu tvořenou nestejně velkými barevnými skvrnami. Tento "flekismus", jak jsem si Krokův typický prostředek dovolila pracovně nazvat, se do určité míry vyskytuje také na obrazech **Joj rovel (Plačící klarinet)** (1998), **E brača (Viola)** (1998) a **E blaka (Okno)** (1999). Zatímco plátno **E brača** má ryze impresionistické ladění, **E blaka**, stejně jako **Čhajori romaňi** (1998) nebo **O gitaris (Kytara)** (1999) už vycházejí z tradice experimentálního umění první poloviny 20. století, tedy především fauvismu, kubismu a abstraktního umění.

Co se týče díla s názvem **Čhajori romaňi**, které zároveň slouží jako jakési logo výstavy i projektu, budu muset interpretaci nechat na samotném autorovi. Na pozadí šedých kachlů na špičkách balancuje blankytně modrá postavička s tělem vánoční ozdoby. Jednu paži - výhonek - má rozpačitě zdviženou k rudým rtům a jedním okem - oknem kamsi hledí. Může být vším, jen ne tou tradiční romskou dívenkou, kterou si člověk představí, když slyší onu známou píseň. Snad je jádrem výpovědi právě tento rozpor mezi konvenční představou a moderní realitou. Jen sám Pavel Kroka by nás dovedl navést na správnou interpretační cestu.

Na úplný závěr jsem si nechala to, co mi z celé výstavy bylo nejbližší a co i sami tvůrci výstavy považovali za jakési shrnutí idey projektu a Krokovy tvorby, soudě podle

The Czech Museum of Fine Arts in Prague
Works for the Nation Foundation
Etnic Art Civic Association
Czech Radio

České muzeum výtvarných umění v Praze
Nadace Díla pro národ
Občanské sdružení Etnic Art
Český rozhlas

cordially invite you to the opening of the exhibition

si Vás dovoluji pozvat na zahájení výstavy

ČHAJORI ROMAŇI

YOU GYPSY GIRL

PAVEL KROKA - PAINTINGS
and musical variations by Jiří Korman
inspired by the pictures of Pavel Kroka

ČIKÁNSKÁ DÍVENKO

PAVEL KROKA - OBRAZY
a hudební variace Jiřího Korman
inspirované obrazy Pavla Kroka

at 5pm on Thursday 12th October 2000 in the Romanesque cellar
of the Czech Museum of Fine Arts, Husova 19-21, Prague 1

Ve čtvrtek 12. října 2000 v 17 hodin v románském sklepení Českého
muzea výtvarných umění, Husova 19 - 21 na Starém Městě v 17 hodin

Speeches by Ivan Neumann, director of the CMFA,
Vlastimil Ježek and Olaf Hanel, curator of the exhibition

K výstavě promluví Ivan Neumann, ředitel ČMFA
Vlastimil Ježek a kurátor výstavy Olaf Hanel

Open daily except Mondays 10am - 6pm
until November 26th 2000

Otevřeno denně 10 - 18 hod. kromě pondělí
Výstava potrvá do 26. listopadu 2000

výsadního umístění plátna. Je to obraz *Pro drom (Na cestě)* (1999), jehož atmosféra je snad až příliš intimní, než aby se mohl stát poutačem výstavy, a přitom je obsahově zdaleka nejhlubší ze všech prezentovaných děl. Reprodukce v katalogu je bohužel maličká a barevně fádňí, takže čtenář nebude moci sám pro sebe posoudit, zda je tomu opravdu tak. Pokusím se tedy alespoň verbálně přiblížit jeho skutečnou krásu.

Větší část obrazu zabírá temně modré nebe, které se stýká s černohnědou oranicí. Nekonečnost noční oblohy je na obzoru narušena třemi body, tak vzdálenými, že je lze jen stěží rozpoznat: Je to kůň, oheň a vůz. Člověk, který rozdělal ten oheň, aby se zahřál a nepřipadal si v té dálavě tak ztracený, možná dřímá ve voze nebo odpočívá v oranici - rozhodně ho není vidět. Nebe i země se táhnou, kam až oko dohlédne, nic nenasvědčuje tomu, že by za hranicemi malířova plátna stála města, tekly řeky nebo se tyčily hory. Kůň, oheň a vůz jsou jen smítka ve vesmíru, a přece si svou existenci dokáží uhájit. Panuje mezi nimi tiché porozumění a vědomí vzájemné nepostradatelnosti. To, co je však spojuje ze všeho nejvíce, je onen člověk, kterého není vidět.

Kroka tímto obrazem dokázal, že i tak otřepané klišé, jakým je volnost kočovnického života, může nabýt nového obsahu, pokud se k němu přistupuje opravdově, čestně a s prožitkem. I moje vlastní řádky vyzdvihující Krokovu uměleckou upřímnost jsou do nebe volajícím klišé. Některá klišé zkrátka nelze obejít, zvláště týkají-li se něčeho obecně lidského, a tudíž všemi sdíleného. Obraz *Pro drom* hovoří o tajemství noční oblohy, o bezpečí praskajícího ohně, o vzájemné důvěře mezi člověkem a jeho koněm. A samozřejmě především o nekonečných otevřených cestách, jimiž se muž a jeho kůň ubírají. A i když je to motiv bytostně romský, divák nevidí, jakou má poutník barvu pleti, a tak si snadno může do obrazu projektovat sebe sama nataženého pod hvězdami. Vidím v tomto zátiší skutečné těžiště Krokova dosavadního díla, protože přirozeně čerpá z tradice svého lidu a přitom oslovuje to niterné, co má v sobě každý z nás nehledě na etnickou příslušnost.

Jana HORVÁTHOVÁ

ROMSKÉ VÝTVARNICTVÍ V ZEMÍCH BÝVALÉHO ČESKOSLOVENSKA (2. část)

7. Role Muzea romské kultury

Fenomén romského výtvarnictví vznikl nezávisle na Muzeu romské kultury, Muzeum mělo jen to štěstí, že se mu podařilo jej v podstatě na počátku zachytit a dále dokumentovat. Nikdy bychom však nedali dohromady tak obsáhlou sbírku romských výtvarných prací bez pomoci mnoha našich kolegů a spolupracovníků ve slovenských městech a městečkách, v muzeích nebo kulturních organizacích, ale také mnoha Romů, kteří nás s radostí a ochotou provázeli "po svém regionu" a zavedli nás k "naším tvůrcům". Namátkou jmenujme alespoň schopnou a obětavou Mgr. Alenu Horváthovou, pracovníci Gemersko-malohontského muzea v Rimavské Sobotě, a jejího milého manžela Tibora, který nás jako tlumočnick doprovázel k maďarsky hovořícím Romům, Mgr. Mirka Cínu a Andreje Gice z Vlastivědného muzea v Humenném, Jurinu Rusnákovou a Miloslava Kováče, pracovníky "Nadácie pre obnovu a rozvoj tradičných rómskych remesiel" v Rožňavě.

Úlohou a posláním muzea ve věcech výtvarných stejně jako v jiných oblastech je především **dokumentovat**, tj. tiše zaznamenávat to, co už je nebo co vzniká. V jedné věci však musím uznat i vlastní přínos muzea pro další rozvoj onoho výtvarného fenoménu. Od počátku budování sbírky výtvarných prací, jsme totiž zaznamenali výrazný posun v práci výtvarníků. Významný je už samotný fakt, že pracovníci muzea minimálně jednou za rok navštíví "své" výtvarníky, aby zjistili, co nového vytvořili, a vybrali nejlepší práce do muzejních sbírek. Mít svá díla uložená pro budoucí generace ve sbírkách muzea začínají výtvarníci pociťovat jako věc cti. Celý rok se tak mohou připravovat na náš příjezd. Za honorář vyplacený muzeem si potom výtvarník obvykle znovu nakoupí materiál nutný k další práci. Není to tedy zdroj žádného velkého zisku, ale alespoň může pokračovat v tvorbě.

To je tedy jedno pozitivum. Další se týká námětů děl a způsobu jejich zpracování. Na počátku našich náhodných setkání s výtvarníky jsme u některých z nich nalézali převážně kopie děl známých autorů, obrázky obkreslené z barevných časopisů nebo podbízivě líbivé a nevkusné kýče, jakých bývají plné obchody se suvenýry či různé prodejní galerie. Některé z těchto prací byly skutečně určeny k prodeji v místních obchůdkách. Byla to tedy tvorba na zakázku dle průměrného vkusu kupujících. Mezi tím se tu a tam objevilo dílko, které si autor vytvořil jen tak pro svoji potěchu. A právě o takové práce jsme projevíli zájem, neboť ty nejvíce vypovídají o stavu autorovy duše. Jsou pravdivé. Výtvarníky náš zájem překvapil a potěšil: Uvědomili si, že čím více bude dílo pramenit z jejich vlastního prožitku a představ, tím bude pro naše sbírky hodnotnější a žádanější. Ve výběru tematiky vedl autory náš zájem ke zpracování námětů jim blízkých, tedy romských. Společně s nimi prožíváme radost z toho, když

autor vzpomíná na to, co slýchal od svých předků, a je potěšen, že to někoho zajímá. Lidská paměť je křehká, a tak se zasuté vzpomínky vybavují jen postupně a často za pomoci rodiny, kde se o těchto staronových tématech diskutuje. Výtvarníci dnes již také ve svých dílech reagují na aktuální dění v životě Romů uprostřed majority, reflektují svoji současnost a tu prolínají s návraty do minulosti. Obsahová stránka děl je mnohdy filozofická, a to i u autorů bez dokončeného základního vzdělání či dokonce i u autorů negramotných - většinou příslušníků straší generace.

8. Historie výstavy "*E luma romane jakhenca - Svět očima Romů*".

K tomuto bodu musím pravdivě uvést, že iniciátorem a morální oporou mi byl kamarád Štěpán Axman, sám výtvarník a vedoucí ateliéru nevidomých sochařů v Brně. Přesvědčil mě, že taková výstava musí být úspěšná. Sama jsem nevěřila ani tomu, že muzejní výtvarná sbírka je k podobné akci již "zralá", tedy dosti kvalitní a obsažná. Přesvědčil mě a na mně potom bylo, abych zdolala jistotu, i když pocho-pitelnou nedůvěru v muzeu. V té době totiž muzeum působilo v neúnosných pros-torových podmínkách, navíc s malým počtem pracovníků. Výstavní akce byly do té doby jen vysloveně ojedinělé. Vše se nakonec zdařilo také s pomocí finančního příspěvku ze strany Open Society Fondu. Úspěšná byla i první výstava, která odstar-tovala putování "*E luma romane jakhenca - Světa očima Romů*" po mnoha českých městech a záhy i po velmi vzdáleném zahraničí. Záměrem bylo seznámit veřejnost s existencí romského výtvarnictví. Z toho důvodu byly vybrány působivé práce co největšího počtu tvůrců rozličného výtvarného projevu. Šlo o to ukázat rozmanitost i rozsah romské amatérské výtvarné tvorby. Jednotícím faktorem celé výstavy - kromě romské provenience exponátů - byl fakt, že všichni vystavující autoři jsou amatéři - buď vysloveně lidoví tvůrci, nebo částečně poučení samoukové. Šlo o to ukázat, že ti "obyčejní a typičtí Romové", které možná denně bez oslovení a s jistým opovržením míváme, jsou vlastně originální tvůrci. Pro výstavu byla vybrána díla, která skýtají možnost jistého náhledu do romské duše - název výstavy jsem tedy nemusel dlouho vymýšlet. Výstižný název výstavy však časem trochu "devalvoval", nebo záhy po odstartování výstavního maratonu se objevily výstavy s jinou variantou "našeho" názvu: "*Svět očima dětí*", "*Můj svět*" apod. - možná také díky tomu, že výstava "*E luma romane jakhenca - Svět očima Romů*" postupně vešla v širší povědomí. Dokladem toho byl zájem mnoha institucí, kterému jsme ne vždy mohli vyhovět. Úspěch výstavy jednoznačně potvrdil, že je správné budovat v muzeu sbírku vý-tvarného umění a pořádat další výstavy. Nutno dodat, že výstava nemá přesně danou striktní podobu. Její rozsah i konkrétní výběr exponátů je vždy určen velikostí a charakterem výstavních prostor, jakož i možnostmi jejich optimálního zabezpečení.

K výstavě byly vydány celkem dvě publikace. První vyšla pouze provizorním tiskem kopírovacího stroje za obětavé pomoci ředitele Zvláštní internátní školy v Ořechově u Brna Mgr. Leoše Huzlíka. V roce 1998, při příležitosti pořádání výstavy v prostorách Lobkovického paláce v Praze, byla s laskavým přispěním PhDr. Magdaleny Rychlíkové vydána útlá brožura s úvodním textem a barevnými reprodukcemi vybraných děl, kterou jsme tehdy hrdě nazývali katalogem¹.

1) *E luma romane jakhenca-Svět očima Romů. Výstava děl neprofesionálních romských výtvarníků. Artemis, Muzeum romské kultury, Praha 1998.*

V současné době je jasné, že by si autoři zasloužili rozsáhlejší publikaci, vytvořenou s větší invencí. Věříme, že se to v budoucnu podaří.

V listopadu roku 1999 jsem opět odešla na mateřskou dovolenou a péčí o muzejní fond výtvarného umění, tedy i organizováním putovní výstavy, byl pověřen nový kolega Tomáš Šenkyřík, jinak muzikolog, který svědomitě a tvůrčím způsobem pokračuje v započaté práci.

9. Místa, kterými výstava již putovala nebo putovat bude

1997:

duben - Ořechov u Brna, Zvláštní internátní škola

červen - Brno, Moravská galerie - Místodržitelství palác

září - Brno, Brněnské veletrhy a výstavy - v rámci *Strojírenského veletrhu* v budově Infocentra

říjen - Třebíč, Výstavní síň Fondu Třebíč

prosinec - Ostrava, Církevní základní škola Přemysla Pittra

1998:

únor - Praha, Národní muzeum - Lobkovický palác

duben - květen - Vídeň, Rakousko, Velvyslanectví ČR

červen - Klenová u Klatov, Galerie Klenová

červenec - září - Terezín, Státní památník Terezín - Malá pevnost

Z nových přírůstků toho roku byla vytvořena druhá varianta výstavy:

srpen - Praha, Galerie Chodovská tvrz, v rámci projektu *Romské etnikum* v kultuře

1999:

květen - červen - Washington, USA, Velvyslanectví ČR

říjen - prosinec - Cedar Rapids, Iowa - USA, National Czech and Slovak Museum and Library

2000:

květen - Česká Skalice, Textilní muzeum a muzeum Boženy Němcové

duben - říjen - Strážnice, Ústav lidové kultury

červen - Stockholm, Švédsko, České centrum

září - říjen - Kapp, Norsko, Melkefabrik

prosinec-leden 2001 - Kodaň, Dánsko, České centrum

10. Fenomén jménem romští výtvarníci

Stále v textu užívám slovní spojení romští výtvarníci, což může někomu vadit a někdy také vadí, dokonce to již někdo nazval "rasismem naruby"². Argumentem kritiků je tvrzení, že při hodnocení díla záleží na jeho umělecké kvalitě, a nikoli na etnickém původu autora. Kdo však znal před rokem 1990 jiného výtvarníka z romské komunity než Rudolfa Dzurka? Výtvarníci z řad našich Romů jsou ve velké většině

teprve na počátku cesty. Nejsou to profesionální, a už vůbec ne zavedení autoři, kteří by sami obstáli ve světě umění. Dosud potřebují podporu a - možno říci - i ochranu. Vznik pojmu "romské výtvarné umění" má také své sociologické souvislosti: Nepopulární a izolované postavení romské komunity v naší i slovenské společnosti neumožňuje zcela objektivní a přirozené chápání jakéhokoliv nového pozitivního jevu, jaký se v jejím rámci vyskytne, a dokonce zpravidla neumožňuje ani jeho poznání. Zůstává utajen, anebo přímo stranou zájmu majority.

Tvorba některých našich výtvarníků zatím ještě nedostoupila do stadia takové zralosti, aby každému z nich mohla být uspořádána individuální výstava. Je tedy lepší nechat zatím jejich díla bez povšimnutí a čekat až nadejde jejich "pravý čas"? Proč naopak nenechat tato díla působit na veřejnost svou pozitivní silou a nábojem už teď, v době, kdy jsou vztahy mezi romskou menšinou a majoritou tak neurované. Navíc, jak známo: "V jednotě je síla" - v oblasti bývalé federace existuje minimálně třiceticelečná romská výtvarná obec³, a ta už jistou sílu představuje. Výtvarné aktivity Romů patří zcela určitě k pozitivním hodnotám, které mohou na společenské misce vah vyvažovat "cikánská" negativa. Domnívám se tedy, že je třeba vystavovat tvorbu Romů už v této počáteční fázi, kdy ještě "úplně nedozrála". Jednotliví autoři zatím nemají dost vlastních prací ani zkušeností, a mohou tedy své práce uplatnit pouze na výstavě kolektivní. Proto hovoříme o fenoménu romského výtvarnictví: Popularizujeme tím počínající tvůrce, o nichž by jinak svět vůbec nevěděl.

Muzeum v žádném případě nemá v úmyslu autory omezovat. Ve chvíli, kdy budou schopni vystoupit sami za sebe - a to možná u některých nebude tak dlouho trvat - rádi jejich individuální cestu podpoříme. Děje se tak vlastně už nyní. Někteří z ambicióznějších tvůrců chtějí dokázat, že obstojí bez "ochranné známky" romské výtvarné ojedineklosti, a také se jim to daří. Vedle již dříve známého Rudolfa Dzurka je to např. i Tibor Červeňák. Samostatnou cestou se bez přispění muzea vydal také výtvarně činný restaurátor nástěnných maleb David Zeman, malíř Damián Dudáš či kamenosochař Eda Oláh. Pozitivní pro muzeum však je, že i tito samostatní autoři s muzeem spolupracují, a někdy dokonce velmi úzce. Pokud však chceme pochopit kořeny jejich cesty k osamostatnění, musíme o nich vědět více. Jedná se o výtvarníky povýtce z Čech, žijící především ve větších městech nebo přímo v Praze, kde není nouze o milovníky a sběratele umění, výjimečně i mecenáše. Daní tvůrci mají buď odborné vzdělání, nebo byli po jistou dobu výtvarně vedeni profesionálem, mají proto k samostatné dráze lepší podmínky. V naprosto jiné situaci jsou tvůrce žijící v malém slovenském městečku, v zapadlé vesničce nebo v izolované romské osadě. Jejich tvorba je pak přímo závislá na zájmu muzea, které je motivuje a vytváří alespoň minimální prostředky k jejich další výtvarné činnosti. To je tedy také důvod, proč má muzeum více svých "kmenových výtvarníků" právě na Slovensku. Bez souborné výstavy by tvorba většiny romských amatérů zůstala bez povšimnutí, a tedy neznámá. Dokazuje to i případ naivního výtvarníka Júlia Lakatoše z malého slovenského městečka Selice, jehož práce obdivovaly oči desítek až stovek Vídeňanů, zatímco někteří jeho sousedé ve stejné době ještě ani nevěděli, že vůbec maluje. A když po "vídeňském úspěchu"

2) Irena Jirků: *Kdo jsme a proč malujeme. Svět podle Romů. Magazín Dnes*, 17. 9. 1998.

3) Je však téměř jisté, že už teď existuje a tvoří mnohem více romských výtvarníků, než kolik jich Muzeum romské kultury eviduje.

uspořádal vlastní výstavku prací na obecním úřadě, téměř nikdo o ni neprojevil zájem. Jak se říká: "Doma není nikdo prorokem"...

Pro "rasismus naruby" - realizovaný tím, že pořádáme souborné výstavy romských výtvarníků - mluví samozřejmě hlavně pak to, že dosavadní tvorba Romů je čímsi specifická. Zejména amatérské umění romské provenience má své zvláštnosti: Vedle barevnosti a expresivity výpovědí je to také společná tematika vycházející z reflexe romských tradičních i současných hodnot - z **romipen**. To všechno jsou důvody opravňující nás hovořit o romském výtvarném umění a pořádat výstavy podobného charakteru jako *"E luma romane jakhenca - Svět očima Romů"*. Jedná se o první nutný krok na cestě romského umění a teprve čas ukáže, kam započatá cesta povede.

11. Co z toho všeho jednou bude?

Sbírka výtvarného umění má dnes v Muzeu romské kultury již své nezasputitelné místo. Co do významu i počtu sbírkových předmětů ji řadíme hned vedle fondu tradičních řemesel a profesí. Sbírka umění se možná v budoucnu stane základem galerie výtvarného umění Romů, jež by měla na půdě muzea vyrůst. Pokud má totiž muzeum být institucí, která poskytne co nejplastičtější obraz o Romech jako světové etnické skupině (či národu, jakým se prohlásili představitelé IRU na svém V. mezinárodním kongresu, pozn. redakce), pak jejich výtvarná tvorba je nedílnou součástí tohoto obrazu. Nemělo by tedy význam budovat od počátku na jiném místě galerii výtvarného umění Romů, pokud zde k ní již byly položeny solidní základy.

Doporučená literatura k tématu:

Erika Manuš: Jdeme dlouhou cestou. Arbor vitae, Praha 1998.

Jana Horváthová: Romové a výtvarné umění. In: Romové - O Roma. Tradice a současnost. s. 69 - 71, SVAN, Moravské zemské muzeum, Brno 1999.

S romskými výtvarníky a ukázkami jejich tvorby průběžně seznamuje časopis Romano džaniben.

Omluva redakce:

Redakčním krácením došlo v první části příspěvku Jany Horváthové: **Romské výtvarnictví v zemích bývalého Československa** (Romano džaniben 4/2000, s. 82) k nevhodné úpravě textu, jež mění smysl celé věty. Autorčina věta: "Na druhou stranu jeho rozporuplně silná osobnost (rozuměj Milana Ščuky) se v něčem o muzeum skutečně zasloužila, i když jinak než by si on sám přál." - byla redakcí zkrácena o lehce ironický dovětek na pouhé: "**Přesto některé zásluhy o vznik muzea Milanu Ščukovi nelze upřít.**" Vzniká tak dojem, jako by jmenovaný měl reálné zásluhy na vzniku této instituce. Ve skutečnosti jeho jediný podíl na vzniku Muzea romské kultury byl v tom, že iniciátorce muzea jako první umožnil setkání s Romy na Slovensku, a tím ji motivoval pro další práci v této oblasti.

Redakce se autorce za nechtěné zkreslení její výpovědi omlouvá.

Abecední seznam muzeu dosud známých romských výtvarníků ze zemí bývalé československé federace:

1. Jolana Balogová
2. Dušan Baník
3. Ján Bartoš - Biskup
4. Ludmila Bednářová
5. Ivan Berky
6. Ján Berky
7. Alexander Bohó
8. Jaroslav Cicko
9. Tibor Červeňák
10. Ladislav Čureja
11. Ernest Dančo
12. Tibor Danko
13. Denisa Demeová
14. František Demeter
15. Damián Dudáš
16. Rudolf Dzurko
17. Vojtěch Dzurko
18. Dezider Fertö (†)
19. Rimini Fíllí
20. Janus
21. Vojtech Kókény
22. Věra Kotlářová
23. Pavel Kroka
24. Aladár Kurej
25. Július Lakatoš
26. Dušan Oláh
27. Eduard Oláh
28. Ján Oláh - Širo
29. Jaroslav Oláh
30. Tibor Oláh
31. Viola Petrášová - Stojková
32. Božena Přikrylová - Vavreková
33. Rudolf Rác
34. Markéta Šestáková - Giňová
35. Jan Šivák
36. Marta Válková - Danielová
37. David Zeman
- 38 - 39. rodina Šárköziova a Rigova, ale i další (umělečtí kováři z Dunajské Lužné)
40. dětská tvorba

So bi kamenas andro berš 2001?

1. perdal tumende the tumari famelija

2. perdal o Roma

3. perdal savore manuša pro svetos

1. Já si především přeju, aby byla moje rodina zdravá. Přeji si pro ně to nejlepší. Abychom byli všichni spokojeni a šťastní. Dále za sebe si přeju, abych dostudovala, odmaturovala a mohla se věnovat oboru, který by mě bavil. Chtěla bych se dostat na vysokou, ale to není moc lehké. A kdyby se mi to nevydařilo, chtěla bych se věnovat dětem v kojeneckém ústavu.
2. Dále bych si přála pro všechny Romy - to je asi jasné! Přáli bychom si všichni, abychom už nebyli tak utlačováni, abychom nebyli ti špatní, o kterých mluví česká strana. Někteří lidé nás shazují, aniž by věděli, jací jsme. Nechceme být středem pozornosti, když jdeme do krámu nebo po městě. Asi se tohle přání nikomu nesplní. Nevím, jak bychom měli dokázat, že nejsme takoví, za jaké nás považují. To už asi nikdo nezmění. Vím, že když se to nezmění, budeme navždy trápeni až do konce života.
3. A všem lidem na celém světě přeju, abychom byli všichni zdraví a šťastní. To je to nejhlavnější, co může být.

Gábina Špiváková, studentka Romské střední školy sociální v Kolíně

1. Pro svoji rodinu si jednoznačně přeji zdraví, štěstí a klidný život bez strachu; že budou na každém kroku diskriminováni. Pro sebe si přeji dodělat tuto školu a pomáhat lidem s jejich problémy.
2. Pro Romy si přeji totéž, co pro svoji rodinu, aby lidé už konečně pochopili, že nejsme opice a že v 21. století nemá rasismus své místo. Mladým Romům pak přeji, aby pochopili, jak důležité je vystudovat alespoň jednu školu. A aby Češi pochopili, že nejsme jen nějakí hloupí a leniví lidé. Také přeji Romům, aby měli stejná práva a možnosti jako ostatní občané ČR, které doposud nemají, anebo o nich nevědí.
3. Lidem na celém světě přeji, aby spolu všude vycházeli dobře.

Martin Fedák, student Romské střední školy sociální v Kolíně

- 1.-3. Já bych si přála pro všechny lidi na světě, naprosto pro všechny, to znamená i pro Romy i pro sebe, stejnou věc: abychom dovedli být víc tolerantní a dbali o sebe, o své rodiny a ostatní lidi.

Soňa Kalejová, redaktorka měsíčníku "Amaro gendalos", Praha

PROTRÉTY

Renata M. ERICHOVÁ

MOZES F. HEINSCHINK

"Vytáhla jsem ho z vody," řekla faraónova dcera, když našla malého Mojžíše v ošatce a jako dar z nebes ho přijala za svého syna. Biblický Mojžíš byl později jiný než kamarádi, s kterými vyrůstal, a také se svými bratry měl pramálo společného.

Možná to byla právě jinakost, která způsobila, že malému Fritzovi začali říkat Mozes. Také on se už ve škole nápadně lišil od ostatních: Zatímco si spolužáci rozbíjeli hlavy kvůli prohranému fotbalovému zápasu,

"náš" Mozes hltal jednu knihu za druhou a místo bláznivého běhání za míčem tvrdohlavě pátral po tom, co se stalo s Židy, kteří dříve bydleli v sousedství. Přezdívkou Mozes mu zůstala a dnes jen málokdo ví, že se ve skutečnosti jmenuje Friedrich, zkráceně Fritz.

"Maj mistoro," ozývá se už zdaleka ze všech stran, když se Mozes objeví v *Romano Centro* ve Vídni a svou přítomností okamžitě zaplní sedmdesát metrů čtverečních velkou kancelář. Nejen zde je *persona gratissima*. Vždyť bez něj by *Romano Centro* neexistovalo. A nebyly by ani noviny, ani skvělé překlady všech spisů a zvukové nahrávky v různých dialektech romštiny. Nelze však říci, že se Mozes o chod *Romano Centro* nějak zvlášť zajímá. Vedení organizace a vše, co s tím souvisí, je mu na obtíž. Je ale nepopíratelné, že žádný ze současných ani někdejších spolupracovníků *Romano Centro* by bez Mozese nebyl pro věc tak zapálený.

Mozes je lingvista od Boha. Jako autodidakt se vypracoval k dokonalosti, bez které by nebylo možné vést projekty univerzitních institucí. Od mnoha jiných vědců ho ale mile odlišuje to, že svůj zájem neomezil na sběr, výklad a systematizaci jazyka. Zajímá se i o lidi, jejichž příběhy, životy, osudy a fantazie se v jazyce odrážejí. Je radost pozorovat Mozese, jak navazuje kontakt s Romy, kteří ho ještě neznají, s Romy, kteří v zapadlých vesničkách přijímají každého cizince přinejmenším s nedůvěrou. Mozes k nim přichází bezelstně, vesele a uzavírá přátelství. Na noc raději zůstává mezi svými přáteli v romské chatrči než v pohodlném hotelu ve

městě. A tak má už mnoho let přátele ve všech koutech světa, včetně těch nejdlehlších končin Balkánu.

"Je vůbec Mozes skutečný gádžo?" ptají se mnozí, když se v Izmiru, Prizrenu nebo také v Praze, Košicích či v Tatrách potká se svými starými dobrými přáteli. Nemůže se sice odvolat ke společnému dědovi, ale vždy a všude dobře zná nebo znal váženého, často už také zesnulého "*baro*" Roma a dokáže o něm něco vyprávět. Překvapení Romové pak nemohou uvěřit, že není jeden z nich. Mnoho jeho přátel ovšem pomalu stárne a on spolu s nimi lituje, jak mnohé z tradiční romské kultury pomalu mizí. Kdo ještě zná staré písně, které jsou působivé i bez ohlušující aparatury? Kdo ještě dnes stráví celé hodiny vyprávěním pohádek a příběhů, které jsou přesvědčivější než všechny vědecké knihy o osudech Romů - národa, který navzdory pronásledování přežil staletí? Kdyby Mozes po desetiletí trpělivě nesbíral a neschraňoval romské pohádky, vyprávění a písně, bylo by již mnohé z neobnovitelného bohatství romské kultury nenávratně ztraceno.

Mluvit romsky není pro Mozese problém, slovo stihá slovo, stejně jako když mluví Romové, řeč plyne jako voda a Mozes se nedá zastavit. Má-li ale mluvit německy nebo anglicky, je celý nesvůj, potřebuje rukopis, potí se a zajíká, sotva promluví.

Také Mozesův hluboký odpor k jakémukoliv druhu boje nebo výměny názorů vychází vlastně z jeho "romských" kořenů. Kdyby to nebylo nedůstojné, skoro by se člověku chtělo pátrat, jestli si jeho matka nedala kdysi tajné dostaveníčko s krásným Romem, místo aby před ním pozavírala kuřata a sklídila prádlo, jak to tehdy v Dolním Rakousku bylo běžné. Jeho chování je ovšem zcela gádžovské. Jako vášnivý čtenář nemine knihkupectví, aniž by odtud nepřinesl nějaké poklady. Přibližně osmdesát procent z více než tisíce svazků od Romů a o Romech v *Romano Centro* je jeho majetek.

Kdyby Mozese nebylo, museli bychom si ho vymyslet.

Z němčiny přeložil Jakub Krčík

Christiane FENNESZOVÁ-JUHASZOVÁ

ČHORVALEJA, BUT PHIRESA... VOUSÁČI, POŘÁD SE TOULÁŠ...

(Portrét prof. Mozese F. Heinschinka)

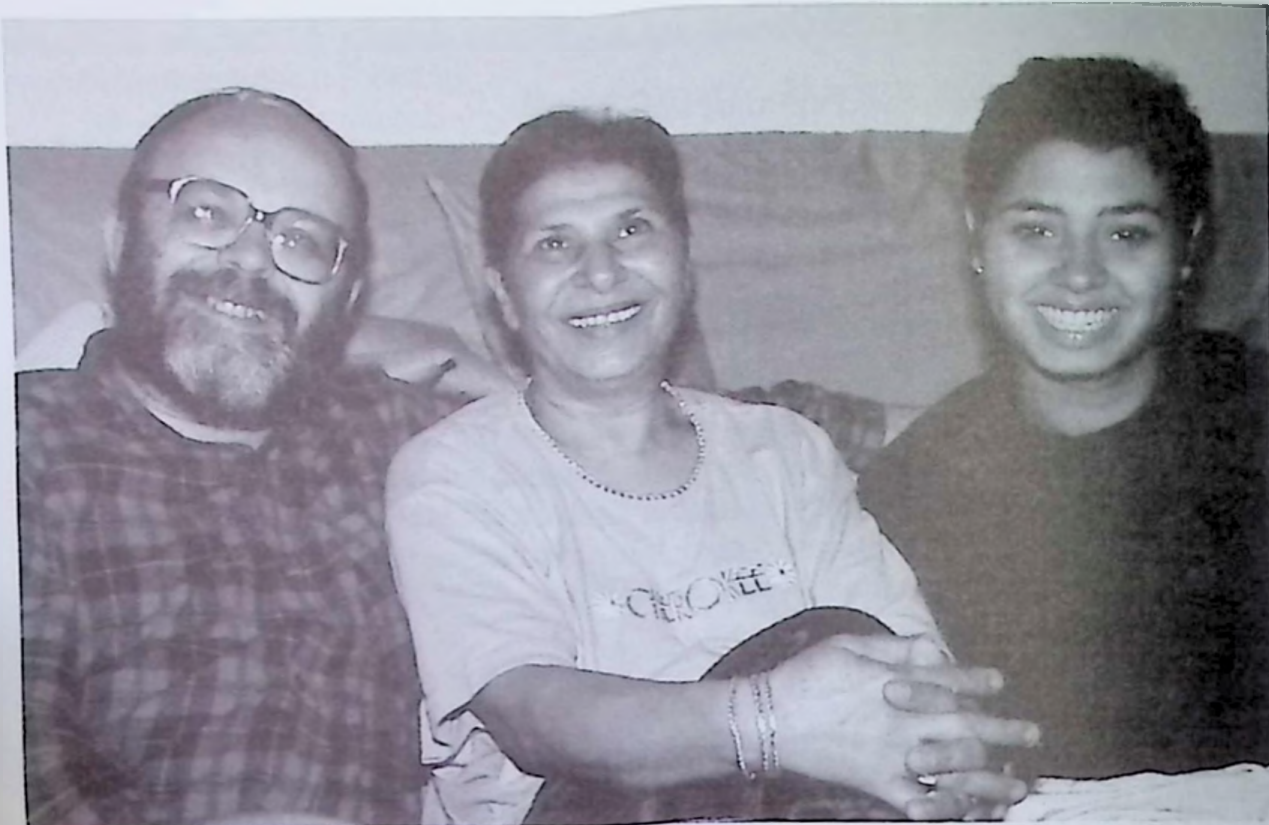
23. prosince 1958 procházel přes vídeňský Stephansplatz devatenáctiletý mladík. Před několika měsíci - poté, co se vyučil a začal pracovat - se do Vídně přistěhoval z rodného Obendorfu an der Melk. Nyní ho čekala maturita na střední škole. V předvečer Štědrého dne se však odehrálo osudové setkání, které o několik desetiletí později popisuje ve své autobiografii Mišo Nikolić, dnes dlouholetý přítel onoho tehdejšího mladíka:

"...moje sestra chodila se svojí dcerou Sonjou každý den do města (...) žebrot. Vydělávala si tak na živobytí. Zlata čekala třetí dítě, byla už skoro na slehnutí, chodila žebrot k Stephansdomu každý den.

Tam se také seznámila s jedním mladíkem. Jmenoval se Mozes Heinschink. Poznal na sestře, že je Romňi - Cikánka. Začal sestřinu rodinu navštěvovat a kupoval jim spoustu věcí pro domácnost. Na oplátku se od sestry a její rodiny chtěl naučit romsky. Vždycky s sebou nosil magnetofon a sešit, vyptával se na různá slova, nahrával si je a posléze zapisoval do toho sešitku. (...) Vyptával se všech Romů, co tam tehdy bydleli. (...) Já jsem Mozese viděl poprvé, právě když byl se svým magnetofonem a sešitem u mé sestry. Zlata mu řekla, že nemám pořádné šaty, a jestli by mi nemohl přinést nějaké svoje, které už nenosí. Na druhý den donesl dva obleky, takže jsem měl co na převlečení..."

Zlata, která pocházela z rodiny kočovných Tamara (Leaša), přišla do Vídně ze Srbska asi půl roku předtím. Žila s rodinou v obytném voze na Ringelseeplatz ve Folridsdorfu (21. vídeňský okrsek). Mozes pomáhal Zlatiným dcerkám s němčinou i se školními úkoly a během dvou tří měsíců zvládl romský dialekt srbských Tamarů a dorozuměl se i slušně srbsky. V kolonii obytných vozů na Ringelseeplatz, která v roce 1963 ustoupila výstavbě Folridsdorfských koupelí, bydlelo od roku 1956 také několik rodin maďarských Lovárů. A tak Mozes brzy uzavřel přátelství s jednou lovárskou rodinou z maďarského města Pápa. Hodně času strávil především s Andrášem "Beášem" Lakatošem, otcem zpěvačky Růžy Nikolićové-Lakatošové, která je dnes proslulá nejen mezi Lováry. Ten mu vyprávěl bezpočet pohádek i historek, čímž podstatně přispěl k tomu, že Mozes výborně poznal kulturu a dialekt maďarských Lovárů. Prostřednictvím přátel na Ringelseeplatz navazoval Mozes nové kontakty. Kromě Tamarů ze Srbska a Lovárů z Maďarska, poznal i Lováry z Banátu a Servika Roma. Ti všichni jezdili do Vídně za prací nebo na návštěvu ke známým.

1 Mišo Nikolić: ...und dann zogen wir weiter. Lebenslinien einer Romafamilie. Drava Verlag, Klagenfurt 1997, s. 118-120

Mozes se svou ženou Fatimou a dcerou Seher.
Foto: archiv

Čím víc Mozes o Romech věděl, tím víc ho ovlivňoval jejich způsob života, který se značně lišil od *gádžovského* (neromského): silným včleněním do vlastní komunity, radostí ze života, schopností pružně se vyrovnat s nepřízní osudu, orientací na přítomnost, tradicemi, mnohotvárností jazyka, vyprávění i hudby.

Mozes, obdařený výjimečným jazykovým nadáním, se stal během několika málo let odborníkem na různé romské dialekty. Rychle se seznámil s množstvím zpěváků, zpěvaček a vypravěčů, kteří - díky tomu, že znali tradice svých předků - požívali mezi Romy velké úcty. V Mozesovi vzbuzovaly nadšení jejich mimořádné vyjadřovací schopnosti, vypěstované ústním předáváním folklorní slovesnosti, typickým pro tradiční romskou kulturu.

Brzy už Mozesovi nestačilo "pouze" poslouchat, stále více chtěl navždy zachytit romská vyprávění a písničky, všechny ty rozhovory i působivé příběhy. V roce 1960 si proto koupil magnetofon a stal se vášnivým sběratelem a dokumentaristou romské kultury.

V roce 1965 Mozes na rok opustil pravidelné zaměstnání a odešel do Mannheimu (SRN). Tam potkal své dobré přátele z Vídně: Ružu a Mišu Nikolićovi s jejich malým synem a také příbuzné z Mišovy strany; kteří v Mannheimu bydleli. Se svou rodinou tam žila i stará Matrona - kalderašská Romka narozená v Moskvě, která před emigrací do Německa pobývala dlouhou dobu v Polsku. Se srbskými *Tamary* a polskými *Kalderaši* strávil Mozes v Mannheimu pět měsíců. Na sklonku roku odjel do Paříže, kde nějakou dobu bydlel u pátera Andrého Barthélemyho. Jošku, jak říkali přátelé tomuto zapálenému katolickému duchovnímu, autoru učebnice kalderaštiny, poznal Mozes toho roku na romské pouti do Pomezí u Říma. V Paříži se Mozes stýkal především s francouzskými *Kalderaši*.

Na jaře 1966 se odstěhoval do rakouského Lince, kde poznal Ernu, jejího muže Heiniho a další hornorakouské *Sinti*. Také tito noví přátelé mu vyprávěli pohádky a zpívali písně. U Sintů v Linci zůstal pár měsíců a pomáhal Heinimu se sběrem starého železa.

Po návratu do Vídně začal Mozes opět pravidelně pracovat. Nastoupil do velkého vídeňského hotelu, kde přes své četné badatelské aktivity zůstal zaměstnaný až do podzimu 1999, kdy odešel do penze.

Nyní bydlí přímo naproti zastávce Südbahnhof, kde se setkávají Romové především ze Srbska a Makedonie, kteří do Vídně přišli v šedesátých letech v rámci oboustranně organizované pracovní výměny. Mozes rád poznává nové lidi, dokáže rychle navazovat kontakty s novými "gastarbajtry" a z mnoha náhodně započatých vztahů se postupem času vyvinou mnohaletá přátelství. Jeho malý byt se mění v "Romano Centro". Většinou v něm nebydlí sám, protože stále přichází někdo, kdo potřebuje ubytovat. Na pár dnů, občas také na pár týdnů nebo měsíců. S Mozesovou pomocí mohou Romové počítat i při jednání na úřadech. Mozes pěstuje styky s *Arliji* - Romy z makedonského Prilepu, se srbskými *Vlachy* a *Konopljary*. Ani mezi "autochtonními" Romy, kteří žijí v Rakousku již několik generací, jako například *Burgenlandští* Romové nebo vídeňští *Lovárové*, není Mozes neznámý. Aby se mohl romskými dialekty zabývat odborněji, najde si čas i pro potřebné přednášky z hindštiny nebo indoevropéistiky na Vídeňské univerzitě.

Od roku 1967 začal Mozes pravidelně cestovat do zahraničí. K cestám využívá každou volnou chvíli. V posledních letech navštěvuje především romské komunity v někdejší Jugoslávii. Hodně jezdí do Makedonie (Prilep, "Šutka" ve Skopji, Kumanovo), do Kosova (např. Prizren, Priština, Uroševac) a do Srbska (mj. Leskovac, Bujanovac, Niš, Bělehrad). V Jugoslávii potkal příslušníky *Arlijů*, *Džambazů*, *Arabadžidů* (*Kovački Roma*), *Konopljarů*, *Gurbetů*, *Kalderašů*, *Čhibalane Roma*. V Novém Dillí v Indii se setkal s radžasthanskými kočovnými kováři *Gáde Lohary*, jejichž způsob života je podobný tradičnímu životu mnoha romských skupin.

V roce 1968 poznal Mozes na Slovensku v Bratislavě Duneru, jejího muže Jožiho a jejich příbuzné. Krátce po vstupu sovětských vojsk do ČSSR utekli spolu s dalšími rodinami slovenských *Drizárů* (Olašských Romů) do Vídně. Tam zůstali více než rok, žili ve stanech v dunajských nivách (Donau-Auen) a pod starým Říšským mostem, kde tábořili také někteří *Lovárové* a *Kalderaši*, kteří uprchli z Polska. Další polští a slovenští Romové žili v uprchlických táborech (např. v Traiskirchenu). Mozes trávil s Romy hodně času - navštěvoval je pod mostem, v uprchlickém táboře, zval si je k sobě domů a nahrával jejich vyprávění i folklor. Třebaže slovenští Romové prožívali těžkou situaci, zpívali hodně a rádi. Dunera je nejen výjimečná zpěvačka, podobně jako její muž a další z jejich skupiny, zná ale i hodně příběhů a pohádek. Po roce (1969/70) odešli slovenští *Drizárové* a někteří polští *Lovárové* do Švédska, nicméně Mozesův kontakt s nimi přetrvával i nadále. V polovině 80. a na začátku 90. let je v Lundu a Malmö navštívil.

V roce 1969 jel Mozes poprvé do Turecka, kam se posléze pravidelně vracel. Poznal tam *Sepečidy* (košíkáře), kteří žijí v Izmiru (v *mahalle* Balikuju a Kültepe), v Čirpiköy a v několika dalších okolních vesnicích. (Tito Romové, původem od Soluně a od Volosu, se do Turecka přestěhovali na začátku 20. let 20. století při výměně obyvatelstva mezi Řeckem a Tureckem za vlády Kemala Atatürka.)

V Turecku Mozes navštívil také vesnici Kirk Agač v západní Anatolii, kde vedle Romů *Parpulja* (výrobci vrtáků) žijí především *Medvědāři* - *Ajdžides*.

V roce 1971 poznal jednoho mladého Roma, který se i s rodinou právě přistěhoval do Vídně. Dragan Jevremović se v mládí živil jako pocestný kotelář, řemeslu se naučil od svého otce. Během následujících desetiletí Mozesovi vyprávěl historky, pohádky a předal mu řadu poznatků o kultuře své romské skupiny - srbských *Kalderašů*, kteří patří k nejtradičnějším mezi rakouskými Romy. Na začátku devadesátých let se Dragan - vážený nejen mezi vlastními lidmi - stal důležitým představitelem romského hnutí v Rakousku.

V polovině 70. let vyměnil Mozes svůj starý magnetofon za nový. Během dalších patnácti let pořídil se svými přáteli a známými ve Vídni i na cestách obsáhlou sérii nahrávek: Svou sbírku rozšířil o nahrávky *Arlijů* z Prizrenu a z Prištiny, *Arlijů* a *Džambazů* z Prilepu, rakouských *Sintů*, *Lovárů* a burgenlandských Romů, maďarských *Lovárů*, *Pochtanárů* a *Mašárů*, srbských *Tamarů* a *Kalderašů*. V Bosně a Srbsku navštěvoval *Gurbety*, ve Slovinsku *Doljanski Roma* (*Gopti*) z Nového Města (Novo Mesto) a Metliky, v Řecku *Vlachy* z Dendropotamu u Soluně a v Bronxu (New York City) *Arlije* z Prilepu, kteří do zámoří odešli v sedmdesátých letech. V Turecku pořídil Mozes nahrávky Romů z Kirk Agač, v Izmiru a Bagarsi nahrával Romy *Akharne* (*Džambazy*, kteří stejně jako *Sepečides* přišli ze Soluně) a s prilepskými *Arliji*, kteří přišli do Izmiru po roce 1945. Nahrával i v romských koloniích v Istanbulu (v *mahalle* Kultepe) a Hayrabolu. Nejčastěji ovšem jezdí k *Sepečides* do Izmiru a Čirpiköy - má k tomu své důvody...

Už během prvního pobytu v Turecku (1969) ho zaujala půvabná mladá Romka Fatma Zambakli, kterou si po letech - v roce 1983 - s sebou do Vídně odvedl jako svou manželku. Když Fatma, nejmladší ze sedmi dětí, v izmirské *mahalle* Balikuju vyrostla, musela přijmout povinnosti Romky. Po smrti matky dávala už v devíti letech pozor na malé děti svých sester a švagrových, zatímco ty byly v práci. Pak odešla sloužit do domácnosti k jedné židovské rodině a později pracovala také pro jiné zámožné *gádže*. Času na školu nezbylo. Ovšem Fatma byla dítě lačnicí po vzdělání, a tak se sama naučila číst i psát. Od dětství se zajímala o historii a tradice své romské skupiny, a proto pozorně naslouchala vyprávění rodičů a starších příbuzných. Mnoho písní, pohádek a vyprávění ji naučil *kako Kufala* (Šerif Tetik), tchán její nejstarší sestry. Dnes patří Fatma k několika málo lidem ze své skupiny, kteří ještě ovládají rodnou řeč. V Izmiru mezi sebou mluví turecky dokonce i staří *Sepečides*, mladí rozumí romštině jen málo. Během posledních dvaceti let Fatma svému muži hodně vyprávěla a zpívala. Všechny příběhy i písně, které slýchala od dětství, jsou uchovány na četných zvukových nahrávkách.

Fatma dokonce složila pro Mozese dvě písně. Ve své ukolébavce vyjadřuje starost o svého pilného muže (viz příklad 1). Z Fatminy ironické písně "*Čhorvaleja, but phiresa...*" (viz příklad 2) se dozvídáme, že pro ženu není vždy jednoduché žít s mužem, který se zcela oddal svému zájmu.

V roce 1985 a 1986 cestoval Mozes s Fatmou do Volosu (Řecko). Protože také *Sepečides*, kteří žijí dnes ve Volosu, pocházejí původně ze Soluně, setkala se Fatma s příbuznými, které nikdy předtím neviděla. V Rumunsku Mozes navštívil *Kalderaše* v Sibiři a o pár let později *Džambazy* v Temešváru (Banát). V Praze a na východním Slovensku potkal *servika Roma* a *Lováry*. Kromě toho nahrál *Sinti* a *Manuše* z Maďarska, Itálie, Německa a Francie.

V průběhu let navázal Mozes Heinschink kontakty také s Neromy, kteří se o Romy zajímali z vědeckých a společenských pohnutek. Kromě již zmíněného A. Barthélemyho lze jmenovat Paula Meissnera z Ottweileru (SRN), Rade Uhlíka z Bosny, Milenu Hübschmannovou z Prahy, Bulhara Kirila Kostova nebo Györgye Mészároše z Budapešti. V polovině 60. let začal Mozes publikovat první články v odborných časopisech (*Etudes Tsiganes*, *Lacio Drom* aj.) a krátce poté se zúčastnil několika mezinárodních zasedání a kongresů. V Rakousku zůstala romská kultura - až na malé výjimky - až do roku 1990 přehlížená, a to nejen širší veřejností, ale i vědeckými kruhy. Avšak ti Rakušané, kteří se o Romy vážně zajímali, hledali odbornou radu vždy u Mozese. Když v roce 1989 zahájila etnomuzikoložka Ursula Hemeteková výzkum hudby rakouských Romů, samozřejmě nemohla nenarazit na tohoto rakouského experta. Rychle poznala, jaké bohatství představuje množství pásků a kazet nakupených v jeho malém bytečku. A právě Ursulině iniciativě vděčíme za to, že se Mozes rozhodl svou cennou sbírku deponovat ve Fonografickém archivu rakouské Akademie věd a zachovat ji tak pro příští generace. Od r. 1990 docházel Mozes pravidelně každý den po pracovní době do *Fonografického archivu* (kde pracuje autorka tohoto článku). Trávili jsme spolu hodiny a hodiny ve studiu při třídění a zpracovávání nahrávek pořízených během uplynulých třiceti let.

Na počátku 90. let se v Rakousku začínají další mladí badatelé zajímat o různé aspekty romské kultury. A tak se Mozes stává důležitým spolupracovníkem a rádcem innsbrucké literární vědkyně Beaty Ederové a jazykovědce Dietera Halwachse z univerzity ve Štýrském Hradci. S Petrou Cechovou píše monografii o romském dialektu izmirských *Sepečidů*. Pro nás všechny - a určitě mohu mluvit i za své kolegy - je Mozes znamenitý učitel, který nám vštípil základy romštiny, a především nás seznámil s romskou kulturou.

V posledních deseti letech se také formuje politické hnutí rakouských Romů. Už v roce 1988 vystoupila vídeňská Romka ze skupiny *Lovárů* Cejla Stojka jako první z rakouských Romů na veřejnosti. Ve své autobiografii popsala strastiplné zážitky z nacistických koncentračních táborů. V polovině roku 1989 pak mladí burgenlandští Romové založili v Obenwartu první romský spolek. V červnu 1991 bylo založeno ve Vídni *Romano Centro*, které je vnímáno jako fórum všech skupin Romů žijících v Rakousku. S ideou založit romské centrum přišel tehdy srbský Rom ze skupiny *Gurbetů* Ilja Jovanović. Kromě Ilji, Cejly a Dragana se politických, a zejména kulturních aktivit účastní i Mozes. Společně s Draganem připravuje romskou část dvojjazyčného spolkového čtvrtletníku, který vychází od roku 1993. Z Mozesovy iniciativy uspořádalo *Romano Centro* v témže roce literární soutěž. Zaslané soutěžní příspěvky jsou pravidelně zveřejňovány v časopise. Mozes je též nepostradatelným členem redakčního týmu, který od března 1997 připravuje pravidelně každý měsíc dvojjazyčné vysílání *Radio Romano Centro*.

Přes veškeré tyto aktivity zbývá Mozesovi ještě čas na další výzkumy romské kultury. V roce 1990 se zúčastnil IV. světového kongresu Mezinárodní romské unie (IRU) ve Varšavě, pracoval v jazykové komisi na standardizaci romského pravopisu. Kromě toho zde nahrál řadu diskusí a přednášek a seznámil se s Lvem Čerenkovem, moskevským jazykovědcem pocházejícím ze skupiny litevských *pol-ska Roma*, který se několik desetiletí zabýval jazykem nejrozličnějších skupin Romů v bývalém Sovětském svazu. Dva kongeniální partneři spolu rychle uzavřeli přátelství.

V roce 1990 začíná Mozes vést jazykový kurz romštiny. V roce 1991 vyučoval romštinu společně s Lvem Čerenkovem v rámci *Letní školy Romské unie* v Helsinkách. O rok později se konala tato *Letní škola* ve Švédsku a v roce 1993 v obci Borki nedaleko polského města Białystok. Během všech zahraničních pobytů Mozes samozřejmě využíval příležitosti a pilně nahrával: finské *Kale*, švédské *Resanden* a polské *Bergitka Roma*. Rozšířil svou sbírku o příspěvky *Arlijų* z Albánie, estonských Romů, polských *Chaladitka* a *Ruska Roma*. Od roku 1996 do roku 1998 pracoval Mozes, spolu s P. Cechovou a se mnou, na výzkumném projektu o romské varietě rakouských *Lovárů*. Během projektu opět nahrál velké množství pohádek a vyprávění vídeňských *Lovarů*. V mezičase jezdí do Izmiru, Skopje nebo do Moskvy - jako reportér *Radia Romano Centro* je stále na cestách...

Zájem o kulturu Romů pro Mozese rozhodně nebyl jen zajímavý způsob, jak naplnit volný čas. Romům zasvětil celý život a věnuje jim každou volnou minutu. Nikdy se však na Romy nedíval jako na "předmět studia" nebo jako na "informátory" pro vlastní vědecké výzkumy, nýbrž zajímal se o ně jako o lidi a o své přátele. Právě proto ho tolik Romů začalo považovat za jednoho z nich.

"Vědecké využití mých nahrávek nebyl nikdy můj hlavní cíl," říká k tomu i dnes a dodává: "Pro mě byl vždy důležitý vztah k jednotlivým lidem, k výrazným osobnostem. O romské kultuře jsem se většinou nejvíce dozvěděl od lidí, kteří neměli téměř žádné školní vzdělání. Když vyprávěli a zpívali na mikrofon, dělali to pro mě, na důkaz našeho přátelství."

Takový důkaz přátelství přinášeli Mozesovi skutečně nesčetní Romové. Nemluvě o jeho nejbližších, jako je manželka Fatma a Dragan Jevremović, je to například Guszti, vídeňský lovárský *paramičari* (vypravěč pohádek), který uprchl z Maďarska v roce 1956, Moharem, slepý zpěvák a bendžista z Prištiny, Rukija z Prilepu, Mahidjül z Prizrenu, Firgo z Šutky ve Skopji, švagr Osman z Izmiru a mnozí další. Některé romské přátele nahrával mnohokrát v průběhu několika desetiletí, ale "akustický suvenýr" mu po sobě zanechali i Romové, které potkal jen náhodou a s kterými byl v kontaktu jen krátkou chvíli. Mezi stovkami a stovkami osob, které v průběhu let pozval Mozes před mikrofon, byla řada významných Romů a Romek - např. nedávno zesnulý spisovatel Matéo Maximoff z Francie, básník Rajko Đurić z bývalé Jugoslávie, zesnulý Leksa Manuš z Bosny, filolog Šaip Jusuf z Makedonie, spisovatelky Elena Lacková a Luminița Mihai Cioaba, básníci Edward Debicki a Ilja Jovanović, spisovatelka a malířka Cejla Stojka, malíř a spisovatel Karl Stojka, zpěvák a spisovatel Mongo Stojka, malíř a zpěvák Olimpio Capri, zpěvačka Ruža Nikolićová-Lakatošová, houslista Pera Petrović, zpěvák Šaban Bajramović, zesnulý *Bulibaša* ze Sibině Ioan Cioaba nebo angažovaní intelektuálové, jako Agnes Daróczi, Stachiro Stankiewicz, Lev Čerenkov a Nicolae Gheorge.

V roce 1997 se Mozesu Heinschinkovi dostalo zaslouženého vyznamenání. Za dlouholetou kulturní a vzdělávací činnost mu byl na návrh Ministerstva věd propůjčen rakouským spolkovým prezidentem titul "profesor". Loni oslavil Mozes šedesátiny a odešel do důchodu. Avšak zdá se mi, že má práce víc než kdy jindy: hostování na univerzitách, příspěvky a publikace, *Romano Centro*... Loni byl tři týdny na cestách v Kosovu, aby později informoval OBSE o strašné situaci tamních Romů (viz *abstrakt jeho zprávy v tomto čísle R. Dž.*). S Draganem byl také na V. Světovém kongresu Mezinárodní romské unie (IRU) v Praze a u příležitosti

desátého jubilea *Rrom po drom* navštívil Polsko. Právě teď se vrátil z návštěvy mezi *Dolenjskimi Romy* v Novém Městě (Novo Mesto). Jsem si jistá, že další cesta za romskými přáteli je už dávno naplánovaná. Věru: "Vousáči, pořád se touláš..." A snad to tak ještě dlouho zůstane.

Autorka článku je etnomuzikoložka ve Fonografickém archivu Rakouské akademie věd, kde má na starosti péči o uložené zvukové nahrávky romské kultury.

♩ 108

1) Kariklatar therela- ku-u-nja,
de mi čhorvales, De-vlam, li-ndra-
Ti-so-ve-l, ti uštil t'avel zurano- . Ti
džal ki buti, t'anel amen-ge- ek kotor mandro. 2) Ko šov uštila

Příklad 1

Fatma Heinschink: **Kariklatar therela kunja...**

nahrál: Mozes F. Heinschink, Vídeň 1986; Fonografický archiv B 38522
(Slg. Heinschink RT 273/5)

Kariklatar therela kunja,
de mi čhorvales, Devlam, lindra.
Ti sovel, ti uštil, t'avel zurano.
Ti džal ki buti, t'anel amenge
ekh kotor mandro.

Ko šov uštila javinatar,
ko hoteli džala, košijendžar.
Sasto dives vov jazdinela.
Khere avela khino, mudardo.

Neni, da neni, neni,
de, Devlam, lindra ml romores,
ti sovel, ti uštil,
t'avel amenge but zurano,
t'avel amenge but sasto.

Už ho drží postel v náručí,
dej, Bože, mému vousáči spánek.
Ať spí, ať se probudí plný sil.
Aby šel do práce a přinesl nám
kousek chleba.

V šest ráno vstává,
pospíchá do hotelu.
Celý den píše.
Domů přijde k smrti unavený.

Neni, neni, neni,
dej, Bože, spánek mému muži,
ať spí, ať vstane,
ať je mi hodně silný,
ať je mi pořádně zdravý.

♩ ≈ 190

Čhorvaleda— but phi—re—sa—, dikh ko droma—, sar phuri—jo— sa—.

Saro thema tuj—phi—re—sa—, soske man hidž na pu— čhe— sa— ?

Aman Moze—s, kaj ačhila—n ? Mi duj ja—kha ko droma čhu—dan.

A—ma—re jakha ko droma mu—khan. tuj—phi—re—sa—

Příklad 2

Fatma Heinschink: Čhorvaleda, but phiresa...

nahrála: Fatma Heinschink, Vídeň 1988; Fonografický archiv B 38703
(Slg. Heinschink RT 454/2)

/:Čhorvaleda, but phiresa,
dik, ko droma sar phurijosa.:/
/:Saro thema tuj phiresa,
soske man hidž na pučhesa?:/

Aman, Mozes, kaj ačhilan?
Mi duj jakha ko droma čhudan.
Aman, Mozes, n'avilan,
amare jakha ko droma muklan.

/:Lindan to tejipi, dikh, tavdesa,
pala tute na dikhesa.:/
Katar ko Roma masalja rodesa,
soske man hidž na pučhesa?
Katar ko Romnja gilja rodesa,
soske man hidž na pučhesa?

Aman, Mozes, kaj ačhilan...

Saro dūnjas tuj phiresa,
i Romnjen tuke gilavkeresa.
Saro dūnjas tuj phiresa,
i čhajan tuke khelavkeresa.
/:O gilja tu ko tejipi lesa,
soske man hidž na dikhesa?:/

/:Vousáči, pořád se touláš,
podívej, jak na těch cestách stárneš.:/
/:Všechny země navštěvuješ,
proč na mě nebereš ohledy?:/

Ach, Mozesi, kde jsi zůstal?
Upírám oči k cestám.
Ach, Mozesi, nepřišel jsi,
necháváš naše oči upřené k cestám.

/:Natácíš si svoje kazety,
nekoukáš nalevo napravo.:/
Od Romů žádáš příběhy,
proč na mě nebereš ohledy?
Od Romek žádáš písničky,
proč na mě nebereš ohledy?

Ach, Mozesi, kde jsi zůstal...

Každou zemi navštěvuješ,
ženy ti zpívají.
Každou zemi navštěvuješ,
dívky ti tancují.
/:Písňě si nahráváš,
proč se na mě nepodíváš?:/

Aman, Mozes, kaj ačhılan...

/:Ti romnori, dikh, sar dikhela,
pi romores voj rodela.:/
I Seherdžik tuke rovela,
o Sadullahs ti casetja maminela.
I Seherdžik but mangela tut,
o Sadullahs ti trakja maminela.

Aman, Mozes, kaj ačhılan...

Ach, Mozesi, kde jsi zůstal...

/:Tvá žena, podívej, jak vypadá,
hledá svého muže.:/
Seher pro tebe pláče,
Sadullah si hraje s tvými kazetami.
Seher tě velmi miluje,
Sadullah si hraje s tvými páskami.

Ach, Mozesi, kde jsi zůstal...

Přeložil Jakub Krčák

ZUSAMMENFASSUNG

Christiane Fennesz-Juhasz: Bärtiger, viel wanderst du herum...
(Porträt - Prof. Mozes F. Heinschink)

Als neunzehnjähriger macht sich der neu nach Wien zugezogene Friedrich Heinschink kurz vor seinem Abitur 1959 mit den ersten Roma bekannt. Mozes, wie er meist genannt wird, und die Roma bringen sich gegenseitig ihre Muttersprache bei. Bald fängt er an, nicht nur Vokabeln zu sammeln, sondern ganze Erzählungen und Lieder von zufällig dort wohnenden Roma - Lovara und serbische Tamara - auf Band aufzunehmen.

Auf seinen weiteren Stationen in Mannheim, Paris und Linz hat er Gelegenheit, polnische und französische Kalderaš und österreichische Sinti zu treffen und aufzunehmen. Weitere Gruppen lernt er im Laufe der Jahre unter Gastarbeitern, Flüchtlingen und Alteingesessenen zuhause in Wien und im Burgenland kennen, andere wiederum sucht er in ihrer Heimat in der ganzen

Welt auf. Im türkischen Izmir lernt er dann eine Angehörige der Sepeçides (Korbflechter) kennen, die dann später als seine Frau nach Wien zieht.

Seine lebenslangen Erfahrungen lernen Akademiker, Wissbegierige, Forscher, Neugierige, Leser fachspezifischer und fachangrenzender Zeitschriften und Bücher in Österreich und anderen Ländern bald zu schätzen. Er nimmt aktiv an der Emanzipationsbewegung der Roma in Österreich teil, während er auf weltweiten Konferenzen und Vorlesungen seine neuesten Einblicke weitervermittelt. In der letzten Zeit gelang es, dank Initiative und Einsatz der Musikethnologinnen Ursula Hemetek und Christiane Fennesz-Juhasz, sein "nebenher", bei seinen Besuchen, gesammeltes Material professionell zu archivieren und der Öffentlichkeit und der Nachwelt zur Verfügung zu stellen. Ein weiteres Zeichen der verdienten Anerkennung ist seine Ernennung zum Professor 1997.

Unter Freunden und Bekannten ist er als wissbegieriger, offener, friedfertiger, unpolitischer und sozial höchst sensibler Mensch bekannt.

P. Wagner

Bibliografie Heinschinkových prací:

- Heinschink, Mozes. 1965. Complaintes de Rouja. Chansons Tsiganes recueillies par Mozes Heinschink. *Etudes Tsiganes* 1965/4: 1-5.
Heinschink, Mozes. 1966. I Lovari e la loro lingua [The Lovari and their language]. *Lacio Drom* 1966 (2): 7-8.
Heinschink, Mozes. 1968. La grammatica zingara. *Lacio Drom* 1968 (3): 15-17.
Heinschink, Mozes. Zigeuner im "Dritten Reich". Ein autobiographischer Bericht von Karl S., *Giessener Hefte für Tsiganologie* 1/2: 53-64.
Heinschink, Mozes & Paul Meissner (eds.). 1976. "Der arme Zigeuner und der Teufel". *Mitteilungen zur Zigeunerkunde* 2: 6-10.
[Austria, Burgenland, texts]

- Heinschink, Mozes. 1978. La langue tsigane parlée en Autriche et en Yougoslavie. *Etudes Tsiganes* 24 (1): 8-20.
- Heinschink, Mozes. 1988. Sar kerdas i Romli i cobanis yatro. Come la zingara fece del pastore un dottore. Racconto di Fatma in dialetto dei Rom turchi di Smirne, registrato, tradotto in tedesco e annotato da Mozes Heinschink. *Lacio Drom* 1988/5: 2-7.
- Heinschink, Mozes. 1989. The language and culture of the Izmir basket- weavers. In: M. Šipka et al. (eds.) *Jezik i Kultura Roma - Romani language and culture*, 103-111. Sarajevo.
- Heinschink, Mozes & Fennesz-Juhász, Christiane. 1992. Koti džal o mulo... Lieder Österreichischer Sinti. *Jahrbuch des Österreichischen Volksliedwerkes* 41: 63-86.
- Heinschink, Mozes & Ursula Hemetek: 1992. Lieder im Leid. Zu KZ-Liedern der Roma in Österreich. *D.O.E.W. Jahrbuch* 1992: 76-93.
- Heinschink, Mozes. 1994. E Romani Čhib - Die Sprache der Roma. In: Mozes F. Heinschink & Ursula Hemetek (eds.), *Roma - das unbekannte Volk. Schicksal und Kultur*. Wien/Vienna: Boehlau Verlag. 110-128.
- Heinschink, Mozes & Ursula Hemetek (eds.). 1994. *Roma - das unbekannte Volk. Schicksal und Kultur*. Wien/Vienna: Boehlau Verlag.
- Halwachs, Dieter W. & Mozes F. Heinschink. 1994. Zur Mehrsprachigkeit der Zigeuner in Österreich. In: Halwachs, D.W./Stuetz, I. (Hrsg.): *Sprache - Sprechen - Handeln. Akten des 28. Linguistischen Kolloquiums, Graz 1993. Bd. 2*, Tübingen: Niemeyer. 229-236.
- Heinschink, Mozes & Fatma Zambakli-Heinschink. 1994. Izmirští Romové - Sepečides. *Romano Džaniben* 2/94: 2-15.
- Cech, Petra & Mozes F. Heinschink. 1996. Sepečides-Romani. Unterschleissheim/ München: Lincom Europa. Languages of the World LW/M 106.
- Cech, Petra & Mozes F. Heinschink. 1997. The dialect of the basket-weavers (Sepečides) of Izmir. In: Matras, Yaron, Peter Bakker and Hristo Kyuchukov (eds.). 1997. *The typology and dialectology of Romani*. Amsterdam: J. Benjamins. 159-181.
- Fennesz-Juhász, Christiane, Dieter W. Halwachs & Mozes F. Heinschink. 1996. Sprache und Musik der Österreichischen Roma und Sinti. *Grazer Linguistische Studien* 46: 61-95.

Heinschinkova sbírka je popsána ve třech článcích:

- Fennesz-Juhász, Christiane. 1994. Chants et musiques tsiganes collectés dans le Balkan, en Europe de l'Est et en Europe centrale. La collection Heinschink aux Archives Sonores de l'Académie des Sciences de l'Autriche. *Etudes Tsiganes* 40 (1): 86-103.
- Fennesz-Juhász, Christiane. 1996. Quellen zur Musik der Roma in der Sammlung Heinschink. *Jahrbuch des Österreichischen Volksliedwerkes* 45: 111-133.
- Fennesz-Juhász, Christiane. 1996. Tondokumente europäischer Roma. Die Sammlung Heinschink im Phonogrammarchiv der Österreichischen Akademie der Wissenschaften. In: *Handbuch zur Tsiganologie*, hrsg. Joachim S. Hohmann. Bern/New York: Peter Lang. 272-281.

Peter Bakker

Christiane FENNESZOVÁ-JUHASZOVÁ

ZVUKOVÉ DOKUMENTY O ROMSKÉ KULTUŘE VE VÍDEŇSKÉM FONOGRAFICKÉM ARCHIVU

Fonografický archiv rakouské Akademie věd byl založen v roce 1899 jako vůbec první zvukový archiv na světě. Jedním z jeho hlavních cílů je shromažďovat terénní zvukové záznamy určené pro vědecký výzkum. Archiv uchovává dokumenty získané nejen na území Rakouska, ale na mnoha jiných místech světa. Význam těchto nahrávek je důležitý především pro etnologii, hudební vědu a lingvistiku, ale i pro mnoho jiných vědních oborů. K dnešnímu dni je archivováno, tj. zajištěno na archivních páscích a písemně zdokumentováno téměř 800 hodin záznamů. Vídeňský fonografický archiv tak má k dispozici jednu z vůbec největších zvukových dokumentací týkajících se kultury, jazyka a hudby evropských Romů.

Z první poloviny 20. století nemá archiv romských nahrávek mnoho - ostatně není na tom v tomto ohledu hůře než archivy jiné. Přesto se mezi těmito historickými dokumenty nachází snad vůbec nejstarší nahrávka romštiny, pořízená 30. května 1901. Zaznamenal ji pomocí fonografu slavista Milan von Rešetar, který se zabýval studiem chorvatských dialektů, a je na ní hlas chorvatského Roma Jandra Djurdjeviče, původem z Nové Plavnice, s nímž se Rešetar setkal v Bjelovaru. Teprve o 90 let později se našli odborníci, kteří byli schopni tomuto záznamu porozumět. Byli jimi Mozes Heinschink a Dragan Jevremović, kteří zjistili, že jde o romskou pohádku, a kteří ji posléze přepsali a přeložili.

Nejstarší záznam romské hudby v našem archivu pochází z roku 1915. Jde o taneční píseň (bez textu), zpívanou dvěma Romy z Bachčisaraje na Krymu, tehdy vojáky ruské armády. Nahrál ji rakouský etnolog Rudolf Pöch ve válečném zajateckém táboře v Chebu.

Nejrozsáhlejší část dokumentace k romské kultuře tvoří tzv. *Heinschinkova sbírka*. Tyto zvukové záznamy, které pořídil v letech 1960 až 1995¹⁾ bez jakékoli institucionální podpory vídeňský romista Mozes F. Heinschink, čítají celkem 620 hodin. Mozes Heinschink se setkal s několika stovkami Romů a Sintů, jejichž domovinou bylo Rakousko, střední a jižní Evropa, Turecko, ale i východní Evropa a Skandinávie²⁾. Přibližně 90% těchto záznamů dokumentuje nejrozmanitější romské dialekty, zbytek obsahuje písně, vyprávění a rozhovory v jiných jazycích (srbštině, turečtině, němčině, maďarštině, slovenštině, rumunštině, polštině, ruštině, finštině a dalších).

Asi z jedné poloviny obsahuje *Heinschinkova sbírka* záznamy jazykové. Jde zejména o pohádky a jiná vyprávění (šprýmy, podobenství, bajky, historky o mulech - přízracích zemřelých, anekdoty a další); kromě toho byly zaznamenány

1) Archivaci *Heinschinkovy sbírky*, kterou jsem v úzké spolupráci s Mozesem Heinschinkem v letech 1990 až 1995 uskutečnila, umožnily Fonds zur Förderung der wissenschaftlichen Forschung in Österreich.

2) Viz články o Mozesu Heinschinkovi v tomto čísle R. Dž.

autorské básně, dětské rýmovačky a rozpočítadla, rčení, kletby, hádanky a vtipy, seznamy slov, modlitby, biblické příběhy a citáty z koránu, autobiografické výpovědi, rozhovory o práci, zvycích, o představách víry a o tom, jak se žilo za starých časů, apod.

Druhý - hlavní díl sbírky tvoří záznamy hudební. Vedle instrumentální a sborové hudby byly v převažující míře dokumentovány písně rozličných romských skupin. Mozes Heinschink se obzvláště snažil zachytit orální tradici, která představuje část kulturní identity, rodinných a skupinových vztahů.

Kromě toho můžeme ve sbírce nalézt úryvky záznamů odehrávajících se událostí a dodržovaných obyčejů (např. společenská setkání a slavnosti, křtiny, u muslimských Romů oslavy spojené s pojmenováním dítěte, námluvy, svatby, oslavy Vánoc, strážení a oplakávání mrtvých, tradiční jurisdikce, muslimské ceremonie; vystoupení profesionálních hudebníků). Celá řada pohádek a příběhů, ústně šířených písní a balad, které Mozes Heinschink v průběhu 60. a 70. letach zachytil, upadla dnes již v zapomnění. Část *Heinschinkovy sbírky* tak představuje cenný historický materiál.

Totéž ovšem lze říci i o *sbírkách E. Davidové a M. Hübschmannové*, které rovněž vznikly z čistě osobní iniciativy těchto badatelek.

Etnografka a spoluzakladatelka Muzea romské kultury v Brně Eva Davidová začala již v roce 1956 pořizovat zvukové záznamy Romů v Čechách a na Slovensku. Vedle slovenských Romů nahrávala i Lováry a další olašské Romy, dále tzv. maďarské a moravské Romy. *Sbírka E. Davidové* v rozsahu přibližně 40 hodin záznamů dokumentuje především tradiční hudbu, ale i v posledních desetiletích populární *neve gíla* (nově komponovanou romskou hudbu).

Pražská indoložka Milena Hübschmannová, která v současné době přednáší romistiku na katedře indologie Univerzity Karlovy, začala v roce 1967 pořizovat nahrávky Romů na Slovensku a v Čechách. Dále nahrávala mj. i Romy v Turecku, Řecku, Bulharsku, Polsku, Rumunsku a Maďarsku. V roce 1969 odjela na studijní cestu do Indie, kde nahrávala folklór Gade Lohárů, Domů Mirásíů a dalších, jejichž tradiční profese a kulturní charakteristika jsou srovnatelné s romskou.

Sbírka M. Hübschmannové zahrnuje asi 150 hodin nahrávek, jejichž archivace v současné době probíhá. Přibližně z poloviny obsahuje jazykové záznamy (pohádky, vyprávění, autobiografické výpovědi, rozhovory o starých zvycích a kultuře atd.). Druhá část dokumentuje hudbu rozličných romských skupin, především tradiční a nově komponované romské písně.

V archivu jsou z větší části uloženy i zvukové záznamy, které v letech 1990-1995 pořídila Ursula Hemeteková, etnomuzikoložka Institutu lidové hudby při Hudební univerzitě ve Vídni, v rámci svého výzkumného projektu *Traditionelle Musik der Roma in Österreich*. V průběhu tohoto projektu byly pořízeny nahrávky Romů žijících v Rakousku, jako např. burgendlandských Romů, vídeňských Lovárů i některých skupin, které v 60. letech přišly do Rakouska ze Srbska (Kalderaši, Gurbeti, Romové z Vojvodiny). Ursula Hemeteková dokumentovala tradiční a populární hudbu Romů nejenom v rozhovorech, ale rovněž živě během svateb a rodinných oslav, v průběhu bálů a koncertů (pořádaných romskými spolky). Jedním z hlavních cílů její práce byla snaha zpřístupnit kulturu a hudbu Romů veřejnosti. Z toho důvodu organizovala Ursula Hemeteková koncerty i velkolepé kulturní prezentace. Záznamy těchto akcí, jichž se zúčastnili vedle

rakouských Romů i profesionální romští hudebníci z řady jiných zemí - z Maďarska, Rumunska, Slovenska, Makedonie, Albánie, Španělska, Ruska, Ukrajiny, Egypta a Indie -, tvoří velkou část její sbírky dosahující celkem asi 125 hodin.

V posledních třiceti letech byla mnohá evropská romská společenství vystavena pronikavým společenským a kulturním změnám, jako například vzrůstajícímu vlivu masmédií, která dnes již téměř zcela nahradila tradiční vyprávění příběhů nebo spontánní pěvecká vystoupení. V příští nebo přespříští generaci lze proto předvídat jazykovou smrt některých romských dialektů, kterými hovoří pouze několik stovek mluvčích. Důvody je třeba hledat na jedné straně v tom, že mnozí Romové se stále více přizpůsobují majoritnímu obyvatelstvu, na druhé straně jsou početné romské skupiny konfrontovány s násilnými politickými změnami; k jakým došlo například v oblasti Kosova, kde již mnohá bývalá romská osídlení neexistují. Stejně tak se mění i repertoár aktivně hrané hudby: Mladá generace dnes často dává přednost nově komponované romské hudbě ovlivněné mezinárodní populární hudbou. Proto jsou romské zvukové záznamy deponované ve fonografickém archivu velice cenné. Zčásti již představují historické prameny, které dokumentují kulturu a životní realitu mnoha romských skupin, a to i v průběhu jejich proměn. Uchovávají část romských dějin a jsou jakousi pojistkou, aby neupadly v zapomnění. Jejich uložení ve fonografickém archivu zaručuje ochranu před nekontrolovaným zásahem a zajišťuje především jejich použitelnost a dostupnost pro budoucí generace.

Z němčiny přeložil Radovan Šíbrt

ZUSAMMENFASSUNG

Tondokumente zur Kultur der Roma im Wiener Phonogrammarchiv

Mit derzeit rund 800 Aufnahmestunden, die bereits archiviert, inhaltlich erschlossen und schriftlich dokumentiert sind, verfügt das Phonogrammarchiv der Österreichischen Akademie der Wissenschaften über eine der weltweit größten Tondokumentationen zur Kultur, Sprache und Musik der europäischen Roma. Unter diesen Beständen befindet sich die vielleicht älteste Tonaufnahme der Roma-Sprache überhaupt: ein 1901 in Kroatien aufgezeichnetes Märchen. Unsere älteste Aufnahme von Roma-Musik dokumentiert ein Tanzlied von zwei Roma aus der Krim aus dem Jahre 1915.

Die Sammlung Heinschink, die derzeit 620 Aufnahmestunden umfasst, bildet den größten Teil der Romakultur-Dokumentationen. Der Wiener Romani-Experte Mozes F. Heinschink erstellte von 1960 bis 1995 Tonaufnahmen von über 30 verschiedenen Roma- und Sinti-Gruppen (und

zahlreichen Untergruppen). Er dokumentierte vorwiegend verschiedenste Romani-Varianten, aber auch Gesänge, Erzählungen und/oder Gespräche in anderen Sprachen. Die Sprachaufnahmen enthalten insbesondere Märchen und andere Erzählungen, sowie Gedichte, selbstverfaßte Lyrik, Kinder- und Auszählreime, Sprüche, Flüche, Rätsel und Witze, Gebete, Bibelgeschichten und Koranzitate, autobiographische Berichte, Gespräche über Arbeit, Bräuche, Glaubensvorstellungen und Alltagsleben, Alltagsgespräche, Wortlisten und ähnliches mehr. Einen weiteren Schwerpunkt stellen die Musikaufnahmen dar, die neben Instrumental- und Ensemblemusik in überwiegender Ausmaß die Gesangstraditionen der verschiedenen Romagruppen dokumentieren. Außerdem finden sich Ausschnitte von aktuell stattfindenden Ereignissen und Bräuchen.

Wie die Sammlung Heinschink sind auch die Sammlung Davidová der in Prag geborenen Ethnologin Eva Davidová und die Sammlung Hübschmannová der Prager Indologin Milena Hübschmannová aus rein privater Initiative der Forscherinnen entstanden. Die rund 40 Stunden umfassende Sammlung Davidová dokumentiert

die traditionelle Musik der Romagruppen in Tschechien und der Slowakei, aber auch aktuell populäre *neve gila* (neukomponierte Roma-Musik) seit 1956. Die ca. 150 Stunden umfassende Sammlung Hübschmannová enthält seit 1967 einerseits Sprachaufnahmen mit Märchen, Erzählungen, autobiographischen Berichten, Gesprächen zur Alltagskultur etc., und dokumentiert andererseits die Musik der verschiedenen Romagruppen, vor allem traditionelle und neugeschaffene Romani-Lieder.

Ein großer Teil der ca. 125 Stunden umfassenden Sammlung Hemetek der Ethnomusikologin Ursula Hemetek dokumentiert Darbie-

tungen von professionellen Roma-Musikern aus Österreich, sowie aus Ungarn, Rumänien, der Slowakei, Mazedonien, Albanien, Spanien, Rußland, der Ukraine, Ägypten und Indien.

Die hier vorgestellten Tonaufnahmen sind wertvolle, zum Teil bereits historische Quellen, die die Kultur und Lebensrealität vieler europäischer Romagruppen - auch in ihrem Wandel - dokumentieren. Ihre Lagerung im Phonogrammarchiv garantiert ihren Schutz vor unkontrolliertem Zugriff, und gewährleistet vor allem ihre Verfügbarkeit für künftige Generationen.

Ch. Fennesz-Juhasz

Zusammenfassung redaktionell stark gekürzt

So bi kamenas andro berš 2001?

1. perdal tumende the tumari famelija

2. perdal o Roma

3. perdal savore manuša pro svetos

1. Přál bych si, aby se urovnaly všechny problémy v rodině, abychom se měli všichni rádi, protože bez lásky a vztahu k rodině nemůže nikdy existovat dobrá rodina.

2. - 3. Dále bych si moc přál, aby všichni Romové a vůbec všichni lidé na celém světě spolu vycházeli, neválčili mezi sebou, nepodváděli se navzájem. Protože když budou lidé poctiví, ulehčí si podmínky k tomu, aby vůbec přežili. Bohužel to v této době tak není a myslím, že je to moc smutné. Lidé v sobě mají něco, co je ničí navzájem. A než uběhne další tisíciletí, tak na tomto světě asi nikdo nezbude. Je jen na nás, co s tím uděláme.

Milan Sehnal, student Romské střední školy sociální v Kolíně

1. Aby moje rodina přežila některé ty problémy, které má každá. Abychom byli zdraví, šťastnější a taky aby bylo furt co papat.

2. Mohli bychom se všichni pokusit o to, abychom udělali pořádek v našem světě, kde žijeme. Aby nebyl rasismus, i když ten asi bude vždycky. Každý Rom ať je šťastný. Aby každé dítě na našem světě mělo mámu a tátu, kteří by ho měli rádi.

3. Aby nás neničily nemoce, závist, peníze. Myslím, že to je nejdůležitější! Abychom ve stáří mohli říct: Můj život byl krásný a nechce se mi zemřít!

Nikola Pištová, studentka Romské střední školy sociální v Kolíně

Petra CECH - Mozes F. HEINSCHINK

NEJSTARŠÍ ZVUKOVÝ ZÁZNAM ROMŠTINY VE VÍDEŇSKÉM FONOGRAFICKÉM ARCHIVU

*Příběh **Prilica taj Pralica**, který zaznamenal dne 30. května 1901 na fonograf Milan von Rešetar, představuje nejstarší zvukový záznam romštiny v Rakousku." Dialekt nahrávky lze jednoznačně označit za olašský. Vedle celé řady méně rozšířených romských nářečí se v někdejší Jugoslávii vyskytují dva převládající dialekty: kalderašský v Srbsku a gurbetský na území Srbska a Bosny.*

*Ačkoliv text vykazuje několik znaků těchto rozšířených dialektů (v lexiku: **atoska** - "pak, potom", typický lexém Gurbetů; **Ija** - "vzal", pf. slovesa **lel**), nelze jej zařadit ani k jednomu z nich. Chybí v něm totiž typické znaky, jako např. pro kalderašský dialekt příznačné "š", krátké vokály, palatalizované sibilanty atd. Naproti tomu se u mluvčího vyskytují některé tvary typické pro lovárský dialekt: vedle znaků fonetických (vokalistická délka) se setkáváme i se znaky morfologické povahy (sekundární infinitiv v podobě generalizovanější 3. os. pl. prez. bez shody s řídícím slovesem: **del te chan** - "dává jíst", tvorba futura pomocí sufixu -a: **dava** - "dám", dlouhé tvary sloves ve 3. os. pl. pf.: **aviline** - "přišli").*

*Proti jednoznačnému zařazení nahrávky mezi lovárské dialekty ale svědčí některé balkánské prvky především v oblasti lexika: např. v tomto textu užívaná slovesa **inkalavel** - "vyndává" a **thol** - "pokládá/vkládá" by v lovárštině zněla **lel avri** a **šuvél**, příslovce **kadja** - "tak" má v lovárském dialektu podobu **kade(j)** atd. Lovárové ostatně žijí především v Maďarsku, Rakousku a v severní Evropě (Polsko, Švédsko atd.), nikoli primárně na Balkáně.*

Dialekt mluvčího tedy obsahuje prvky obou dialektů - kalderašského i lovárského. Ve Fonografickém archivu sice nejsou k dispozici další nahrávky této romské skupiny, avšak v oblasti Vojvodiny v dnešním Srbsku svědectví o takových smíšených dialektech existují.

*Milan von Rešetar zaznamenal tuto romskou pohádku v Bjelovaru během svého výzkumu chorvatských dialektů (prováděného na objednávku Balkánské komise Císařské akademie věd). Jeho nahrávky jsou cenným příspěvkem k fonografické dokumentaci uchované v Rakousku a také pokračováním skvělé tradice vídeňské slavistiky. Jejím významným představitelem byl například Franz Miklosich, *literarum Slavicarum professor princeps*, jehož popis romštiny patří k zásadním romistickým dílům.*

- 1) Nahrávka (Phonogrammarchiv: Ph 205-206) vyšla v roce 1999 na CD: Schüller, Dietrich (General editor): *Sound Documents from the Phonogrammarchiv of the Austrian Academy of Sciences. The Complete Historical Collections 1899-1950, Series 1: The First Expeditions 1901 to Croatia, Brazil and the Isle of Lesbos. Comments by Friedl Grünberg et al., OEAW PHA CD 7, 1999.* Přepis nahrávky pořízený Mozesem Heinschinkem a Draganem Jevremovićem je obsažen také v doprovodném textu k CD na straně 18. (Adresa vydavatele: Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, Postfach 471, Postgasse 7, A-1011 Wien, verlag@oeaw.ac.at)

PRILICA TAJ PRALICA

katar o Jandro Đurđević andaj Nova Plavnica (Kroatia), snimime po fonogramu ando Bjelovar ando berš 1901

Sas jek Prilica taj Pralica, kaj gele po foro. Apo kana gele po foro, aj, ... pušlas: "[?Tuke] kaj žas?" - "Ake, žav po foro!" - "Aj, keti love si?" - "Si ma dešuduj zloci." Phendas e Prilicake²⁾: "Si ma dešuduj zloci. Aj tut, Prilico, keti si?" - "Si ma deš, si ma deš! Hajde, te astardivas phral, hajde!" Apal atoska, kana gele angle, gele, gele, phenel: "Hajde, Prilico, phral phralico, hajde!" Phendja leske o Pralica: "Haj, te xas anda jek, haj, te xas anda či trasta [?mali]³⁾." Apal, kana xale andar leski trasta pe jek than, pe du thana, pe trito than kothe nas leske khanči. Kana aviline pe'k aver than, phenel o Pralica e Prilicake: "Ajde, Prilico, te xav, kaj sim bokhalo." - "Na av dilo," phenel, ... phenel: "naj san bokhalo još. Kana avasa maj angle apal atoska, atoska xasa!" - "Avilam p'aver than, po dujto!" Apal atoska: "An, Prilico, te xas!" - "Ajde, maj angle! Apal kana - ajde maj angle xasa. Apal k..."

Kana avile p'aver than, o trito: "Kana avilem po trito than, apal atoska, phendem!" - "Akana, te šines ma, te mudares ma, me maj but našti žav, [?sa] me merav bokhatar! Than si ma dosta!" phendas. "Aš, te šinav će duj vas, aj dava tu te xan!" - "Apal atoska, šin aj de ma te xan!" Aj, del leske te xan aj šinel leske vas. Kana šinda leske vas, atoska gelas pe aver than. Apal atoska phendas: "Sar ma⁴⁾ te xav, kaj me našti žav maj dur?" Atoska phendas: "An, te inkalav će jakha, apal atoska dava tu te xan!" Apal phenla vov: "Kana šindan mure vas, haj, kaj šindan mure vas, apal naj ma životo či sosko. Apal atoska slobodo inkal vi le

PRILICA A PRALICA

vyprávěl Jandro Đurđević z Nové Plavnice (Chorvatsko), nahráno na fonogram v roce 1901 v Bjelovaru

Byl jednou jeden Prilica a jeden Pralica, kteří šli na trh. Ale když šli na trh, ptal se: "Kam jdeš?" - "Jdu na trh." - "A kolik máš peněz?" - "Mám dvanáct zlotých." Řekl Prilicovi: "Mám dvanáct zlotých. A kolik máš ty, Prilico?" - "Já mám deset, já mám deset! Rychle, uzavřeme přátelství, honem!" Pak vyrazili, šli, šli, povídá: "Honem, Prilico, bratře, pojd'" Pralica mu říká: "Pojď, najejme se, najíme se z tvé tašky (...)" Poté, co se najedli z jeho tašky na jednom místě, na druhém místě, na třetím místě už tam neměl nic. Když přišli na další místo, povídá Pralica Prilicovi: "Poslyš, Prilico, chci jíst, mám hlad." - "Nebud' hloupý," říká, ... povídá: "ještě nemáš hlad. Až ještě kousek popojdeme, potom, potom se najíme!" - "Přišli jsme na další místo, na druhé!" Na to: "Dej, Prilico, najíme se!" - "Počkej kousek dál. Potom - kousek dál se najíme. Později."

Když přišli na další místo, na třetí: "Až přijdu na třetí místo, teprve potom, řekl jsem!" - "Ted' i kdybys mě rozkrájel, kdybys mě zabil, už nemůžu jít dál, protože umírám hladu! Už mám dost dalších míst!" řekl. "Počkej, useknu ti obě ruce a pak ti dám najíst!" - "Tak je tedy usekni a dej mi najíst!" A dá mu najíst a usekne mu ruce. Když mu usekl ruce, šel na další místo. A zase říká: "Proč bych se nenajedl, když nemohu jít dál?" Potom řekl: "Hned, vypíchnu ti oči a pak ti dám najíst!" Pak říká on: "Když jsi mi usekl, když jsi mi usekl ruce, tak potom už můj život není na nic. Klidně mi tedy vypíchni i oči, na co jsou oči, když už nemám ruce?!"

jakha, so kamav mange e duj jakha, kana naj ma vas?!" Aj, del les taj xan, aj inkavel leske jakha. Kana inkalda leske jakha, avilas po trito than, po trito than: "An ma te xav!" phenel. "Aš kothe!" phenel, "dava tu te xan, numa dava tu," phenel, "ka desa mande e dešuduj zloci. E lire, keti love si?" - "Si ma dešuduj zloci." - "An mande e dešuduj zloci!" Apal atoska lja len aj meklja leske zeja, haj, phendas leske kadja: "So pušes mandar?" - "Naj ma vas, naj ma jakha. Si tu vas, tho čo vas ande muri poš, inkal le dešuduj zloci vi korkori! Aj, le atoska, aj le ..." ⁵⁾

A dává mu najíst a vypichuje mu oči. Když mu vypíchl oči, přišel na třetí místo, na třetím místě: "Dej mi najíst!" povídá. "Počkej tam!" povídá, "dám ti najíst, ale jen tehdy ti dám," povídá, "když mi dáš těch dvanáct zlotých. Peníze, kolik máš peněz?" - "Mám dvanáct zlotých." - "Dej mi těch dvanáct zlotých!" Potom mu je vzal a otočil se k němu zády a řekl mu toto: "Co ode mě chceš?" - "Nemám ruce, nemám oči. Ty máš ruce, strč ruku do mé kapsy, vyndej si těch dvanáct zlotých sám! A vezmi je pak a vezmi..."

Přeložil Jakub Krčák⁶⁾

-
- 2) Tvar není jistý: Správný tvar dativu tohoto maskulina by měl být *Prillcaske*; zde je ovšem flexion jako u feminina, který sémanticky neodpovídá, protože oba dva protagonisté jsou muži. Možností by bylo, že v souladu s častou hláskovou změnou *h>s* zněl tvar *Prillcahke*, přičemž sibilanta změněná na neznělou hlásku není na záznamu slyšet.
 - 3) Nesrozumitelný lexém; podle kontextu by to mohlo být nějaké jídlo v tašce; mohlo by to být také slovanské *mal* "málo, trochu", potom by však na konci slova muselo stát *-o* a ne *-l*.
 - 4) Tvar prohibitivní zápornky *ma místo na* je typický pro neolašské dialekty.
 - 5) Zde je nahrávka přerušena koncem záznamové desky.
 - 6) Překlad se snaží o maximální doslovnost.

Mozes F. HEINSCHINK

ZPRÁVA O SITUACI ROMŮ V KOSOVU

(Report on the investigation of the situation of Roma, Ashkaliye and Egyptians in Kosovo)

(cca 40 stran rukopisu, nepublikováno)

V období mezi 23. červnem a 17. červencem 1999 navštívil prof. Mozes F. Heinschink z vídeňského *Romano Centro* řadu měst a obcí v Kosovu. Jeho záměrem bylo přesvědčit se o podmínkách, v jakých žijí *Romové, Aškalijsi a Egyptané*, jak se tamější romské subetnické skupiny nazývají.

Romové mluví romsky a jsou většinou muslimského vyznání. *Aškalijsi* jsou výrazněji asimilováni, mluví albánsky a jsou rovněž muslimové. Z nich se pak nedávno (řádově před jedním desetiletím) vyčlenila skupina tzv. *Egyptanů*, která je sociálně na vyšší úrovni a nepovažuje se za *cikány*.

Všem těmto třem skupinám vyčítají Albánci různé kriminální delikty, ovšem příslušníci těchto skupin bývají často sami vystaveni násilí - stávají se oběťmi fyzických útoků, přepadení, loupeží, jsou jim podpalovány domy apod. Zpravidla nemají zastání ani před místní justicí, ani před institucemi přítomných mezinárodních sil, a proto se v řadě kosovských obcí vůbec neodvažují vycházet do ulic.

Ve všech lokalitách se výrazně snížil počet romských obyvatel, v Prištině téměř na nulu. Romské domy, částečně i celé romské čtvrtě byly zničeny. Romsky (ale ani srbsky) se nikdo neodvážá mluvit. Romové mají oproti situaci, jaká byla v Kosovu před válečným konfliktem mezi Srby a Albánci, velice nízkou prestiž, takže se např. majitel obchodu vydává za pomocníka svého albánského zaměstnance. Vznikají fámy o údajném zločinném charakteru Romů a o jejich kolaboraci se Srby během války. Ani Albánci, ani Srbové se nechtějí na veřejnosti ukazovat v přítomnosti Romů, natož se s nimi přátelit či hledat mezi nimi své životní partnery. Navázat na předválečné bohaté kulturní aktivity, jak tomu bylo v prizrenské čtvrti Terzi Mahalla ještě před několika lety, je v současné době nemyslitelné. Dříve naprosto běžná romská hudba kompletně vymizela z veřejného života. Všudypřítomný strach nedovoluje Romům svobodně se vyjadřovat o svých problémech, zahraničním zpravodajům nedůvěřují a obávají se i o své životy.

Na zdech lze vidět nápisy typu *Cikáni ven!* a nejméně jeden Albánci si při setkání s Romem či Romkou uplívne.

Ke zlepšení situace navrhuje autor zprávy Mozes Heinschink následující kroky:

- mnohem pozitivněji informovat o romských skupinách,
- umožnit školní docházku dětem postižených etnik,
- zajistit ochranu jejich domovů,
- posílit romské zastoupení v orgánech pořádkových a humanitárních organizací,
- ujasnit vlastnické poměry a obnovit právní jistoty.
- trestně stíhat skutečné romské pachatele,

Všechny tři zmíněné skupiny Romů jsou ve stavu dvojího ohrožení: na jedné straně jsou podezíráni ze spolupráce se Srby a s válečnými zločinci, zároveň jsou však odmítáni i srbskou stranou.

Shmutí nepublikované zprávy zpracoval P. Wagner

So bi kamenas andro berš 2001?

1. perdal tumende the tumari famelija

2. perdal o Roma

3. perdal savore manuša pro svetos

1. Pála bych si jenom jedno: aby moje rodina byla zdravá a aby nám nic nechybělo.

2. Aby je lidi neposuzovali podle barvy pleti a brali je takové, jací jsou. Vždyť mají právo žít jako ostatní.

3. Aby se měli rádi, aby se chovali jako lidi a ne jako zvířata.

A hodně zdraví - ať jim nic nechybí!

Michaela Kalandrová, studentka Romské střední školy sociální v Kolíně

RECENZE ANOTACE

ALPMAN Nazim

Başka Dünyanın İnsanları. Çingeneler.

Ozan Yayincilik, İstanbul 1997, 200 str.

Kniha *Başka Dünyanın İnsanları. Çingeneler.* (Cikáni. Lidé z jiného světa.) je výsledkem dlouhodobého terénního výzkumu tureckého novináře Nazima Alpmana. Ve snaze získat co nejvíce materiálu pobýval Alpmán mezi Romy nejen v Turecku, ale i na Balkáně, v Německu a na Kavkaze. Jeho práce je rozsáhlá reportáž, protkaná autentickými rozhovory, ukázkami romské lidové slovesnosti a články z tisku, které se zabývají romskou problematikou v Turecku, a doplněná množstvím autorových fotografií.

Kniha je rozdělena do mnoha kapitol, které na sebe ne vždy systematicky navazují. Autor se věnuje široké škále problémů a témat: od romských profesí, přes literaturu, hudbu, svátky, filozoficko-náboženské představy Romů, až k romské problematice v Turecku a celé Evropě.

Několik úvodních kapitol popisuje turecké romské skupiny podle jejich tradičních zaměstnání. Čteme o hudebnících, tanečnicích, medvědářích, květinářích, sběračích odpadu a barvičích bot. Z rozhovorů s Romy je patrné, že tyto profese postupně upadají, neboť mladá generace již netouží jít ve stopách svých rodičů. Jindy jim v tom

brání zákony nebo zákazy: Například tradiční profesi medvědářů se snaží zakázat Světová organizace na ochranu zvířat v rámci kampaně "Svobodu tančícím medvědům".

Kromě tradičních produktivních zaměstnání, řemesel a služeb se autor během svého výzkumu na Balkáně setkal i s novými "způsoby obživy", jakými jsou krádeže, pašování, obchod s drogami nebo "bílým masem".

Další tematická oblast se týká romské kultury, svátků, zvyků ale i každodenního života. Podrobně je popsán svatební obřad, svátky Kakava a Hidirellez, jejichž oslavy se u jednotlivých skupin Romů liší. Sem lze zařadit i náboženství, které se často stává určujícím znakem identity. Problém sebeurčení a sebeznačení romského etnika je přítomný v celé knize. Někteří Romové se nazývají "muslimy", jiní se definují lokalitou, ve které žijí. Objevuje se i protiklad označení Rom a Cikán, a to nejen v kladně-zápomém vztahu, tak jak je většinou chápán, ale i ve vztahu rozdílné náboženské příslušnosti. Objevuje se i odmítnutí romské identity zdůvodněné neznalostí romského jazyka nebo snahou distancovat se od "těch špatných".

Autor se věnuje i historii Romů: Zabývá se původem romského etnika a dostává se až k masakrům Romů v hitlerovském Německu.

Na to navazují kapitoly o současné situaci Romů v Evropě. Uvádí, jakým

způsobem se k Romům chová "civilizovaný" Západ - od rasistických útoků neonacistů až po migrační politiky jednotlivých států, zákazy kočovného způsobu života apod.

Ani v postkomunistickém "divokém" Východě se ovšem Romům nedaří lépe - naopak, se změnou systému se jejich situace mnohdy velmi zhoršila.

Autor se snaží zmapovat i současné romské společensko-politické aktivity v jednotlivých zemích: romské organizace, spolky, tiskoviny, případně i romskou účast v politickém životě, jako je tomu např. v Makedonii, kde se Romové na počátku 90. let dostali do parlamentu.

Poslední tematickou oblastí je autorův pokus nastítnit vývoj evropské romistiky. Všimá si nejen odborných prací věnovaných Romům, ale i beletrie. Zde velmi vyzdvihuje práci Çingeneler (1939) tureckého autora Osmana Cemala Kaygiliho (1890 - 1954), která byla poslední rozsáhlou tureckou prací o Romech.

Knize Nazima Alpmana lze vytknout řadu věcí: od technických nedostatků až k celkové nevyváženosti práce. Alpman někdy vystupuje jako příliš senzacechtivý novinář, jindy se snaží o image seriózního vědce, což vyvolává řadu pochybností. Kniha má spíše informativní a popisný ráz, autor se příliš nepouští do hodnocení. Na druhé straně je třeba ocenit autorovu snahu i odvahu, s jakou se do této problematiky pustil. Jeho výzkum často provázela nedůvěra ze strany "respondentů", kterou se mu však dařilo překonávat, takže se téměř vždy stával "obětí" romské pohostinnosti.

Alpmanova práce je novým příspěvkem ke studiu romské problematiky, dalším krokem k pochopení romského etnika, a tedy i dalším krokem k toleranci.

Petra Sedmíková

ARAVICI Ali

Cikáni v Turecku a jejich všeobecné problémy

In: *Cumhuriyet* (Demokracie, nejvýznamnější turecký deník, pozn. red.), 19. III. 1999

Při všeobecných sčítáních lidu v Turecku se neprováděla žádná šetření o etnických a národnostních skupinách. Odhadem žije v Turecku přes milion Cikánů. Připočítáme-li i asimilované Cikány, dojdeme k číslu 1,5 milionu.

K celkovému postavení Cikánů v Turecku se vyjádřil turecký zástupce "Mezinárodního cikánského výboru" (CIT) Ali Çelikbilek takto:

"(...) Jsme zde úplně svobodní. Mustafa Kemal Atatürk nás nijak nediskriminoval. Prohlásil, že jsme všichni rovnoprávní a každému náleží svoboda. V Turecké republice nám tuto svobodu nikdo neupíral. Diskriminace neexistuje. Berou nás i do armády.

"(...) V Turecku jsou Cikáni, kteří studují a dosáhli vysokého postavení, ale nepřiznají, že jsou Cikáni, mají z toho strach. (...) Nyní si říkají novým jménem 'Roma'. Cikány být nechťejí. Existuje dokonce 'Svaz Romů'.

"(...) Cikáni hodně obchodují s květinami.

"(...) Dříve byli Cikáni košíkáři či prodavači košíků."

Ve skutečnosti jsou turečtí Cikáni stále ještě diskriminováni, šikanováni, ponižováni - podobně jako i další etnické a národnostní menšiny: Nemohou sehnat práci, těžko získávají bydlení, tají svou kulturní identitu a žijí v nejhorších sociálních podmínkách. Většina cikánských dětí nemá možnost naučit se ve škole ani své mateřštině - romštině, ani úřednímu jazyku - turečtině. Většina dospělých neumí číst a psát.

P. Alford Andrews ve své knize "Etnické skupiny v Turecku" (*Die ethnischen Gruppen in der Türkei*) uvádí:

"(...) Skupiny mohou určitá povolání a profese považovat za svůj obor. Pro Cikány jsou charakteristické tyto profese: kovář, výrobce/prodáváč košíků, výrobce/prodáváč sít, hudebník a medvěďář. Profesi považují natolik za svou, že dokonce užívají název profese k sebeidentifikaci, jako např. *kalburcu*, *elekei* (obojí ve významu výrobce nebo prodáváč sít), *palaci* (výrobce vesel), *mütrib* (hudebník), *ajči* (medvěďář) apod."

Apelativum "čingene", se vyskytuje i v pejorativních obrazech. Některé z nich popsali M. T. Gökbilgin:

"cikánská svatba" - rozpustilá společnost;

"cikánská hádka" - vzájemné hloupé osočování;

"cikánské dluhy" - stále narůstající dluhy;

"Cikán hraje, Kurd tančí" - jeden za osmnáct, druhý bez dvou za dvacet.

Cikáni jsou v Turecku dále označováni výrazy "gurbet" (cizinec), "aptal" (hlupák), "čingene" (cikán), "poman" (?), "mirtip" (hudebník), "poša" (kavkazský cikán), "karači" (cikán), "kipti" (Kopt, Egypťan) aj.

V padesátých letech 20. století, za doby Menderesovy vlády, se Cikánům začalo říkat "*spoluobčané tmavé pleti*". Bylo jim přiznáno právo na doklady a bydliště a byly učiněny pokusy zdržet Romy od kočovného života. Tato opatření však pro život Cikánů neznamenala téměř žádnou změnu. Uvádění urážlivého označení "*občané tmavé pleti*" v osobních dokladech jim prakticky znemožňovalo získat práci. I když se dnes toto označení v dokladech neužívá, lidově se ho užívá dodnes.

Cikáni žijící na východě a jihovýchodě Anatolie představují pospolitost

hudebníků známých pod jménem "mirtip" a úzce spolupracují s Kurdy. Velkou roli nepochybně hraje to, že velmi dobře ovládají kurdštinu.

V provincii Hakkari, kde je 100 % obyvatel kurdského původu, jsou všichni hudebníci a hobojisté mirtipové. Jsou plně integrováni do kurdské společnosti a sdílí s Kurdy společný osud.

Někteří odborníci tvrdí, že mirtipové z Cizre, kteří zde představují velkou skupinu, pocházejí z oblasti Destan v Iráku.

Mirtipové tvoří jednu z endogamních cikánských skupin, takže se nežení a nev dávají například s karači či jinými skupinami. Na druhé straně dochází velmi často k uzavírání sňatků mezi mirtipy a Kurdy.

Na základě německého překladu článku zpracoval Jakub Krčík

BAKKER Peter a kol.

What is the Romani language?

Centre de recherches tsiganes and University of Hertfordshire Press, UK 2000, 140 str.

Obsáhlá ilustrovaná publikace věnovaná romskému jazyku shrnuje poznatky několika romistů z celého světa. Kniha vznikla pod vedením Jeana-Pierra Liégois a přispěli do ní Peter Bakker, Milena Hübschmannová, Valdemar Kalinin, Donald Kenrick, Christo Kjučukov, Yaron Matras a Giulio Soravia. Ediční práci zajistili Peter Bakker a Christo Kjučukov.

V úvodu k anglické verzi je objasněna užitá terminologie (např. **Roma** ve významu *Romové* a **Romani** ve významu *romština*) a pravopis použitý pro

zápis romštiny. Sám text je rozdělen do osmi částí.

První kapitola je věnována původu Romů a tomu, jak právě lingvistika prokázala, že pravlastí Romů je Indie, do jisté míry ozřejmila i dobu odchodu a určila směr cest Romů z Indie do Evropy. V kapitole jsou též shrnuty dohady o lokalizaci romštiny mezi ostatními indickými jazyky a jejich územním rozšíření. Dále se pojednává o jazyce příbuzných skupin Domů (z Blízkého východu), Lomů (z Arménie) a jiných indických jazycích mimo území Indie.

V druhé kapitole najdeme základní charakteristiky romštiny, jako je slovní zásoba (původních indických kořenů bylo napočítáno asi 700; na příkladech přejatých slov se zdůvodňuje, proč k takovým výpůjčkám dochází), a přehled dobrých romských slovníků a gramatik. Autoři se zmiňují i o vztahu příslušníků různých skupin k své mateřtině (existuje široká škála postojů: od utajování vlastního jazyka až ke kulturní otevřenosti mluvčích) a argumentují, proč se v případě romštiny nejedná o pouhý žargon či slang, popř. dialekt. Druhá kapitola přináší ukázky základních paradigmat u jmen a sloves: pádové koncovky podstatných jmen, časování sloves v přítomném i v jednom z minulých časů (zde je drobná chyba v ukázce kondicionálu minulého, který je srovnán s anglickým předminulým časem), způsob vyjádření vlastnického vztahu atd. Seznamujeme se i s fonetickými zvláštnostmi romštiny.

Ve třetí kapitole se autoři snaží odpovědět na obtížnou otázku: Kolik Romů ve světě mluví romsky? Odhadují, že z celkového počtu 15 milionů Romů jich romsky mluví 8-12 milionů, v Evropě pak přibližně 5 milionů. Dále se zde zabývají tématy: Kdy se romštiny užívá? Jak si ji osvojují děti? Zmiňují se i o kulturních specifikách spojených s romštinou,

jako je prokazování úcty, děkování a prošení, zařikání se, tabuizovaná slova, pozdravy, romský folklor - vyprávění pohádek, písně, přísloví, hádanky, jazykolamy aj.

Čtvrtá kapitola se věnuje vztahu jazyka a kultury: Jakým etnonymem Romové sami sebe nazývají, jak jsou nazýváni druhými, jak chtějí být označováni, jak Romové nazývají Neromy, jaká jsou typická romská příjmení, křestní jména a přezdívky, tradiční romské instituce, náboženské termíny apod.

Obsahem páté kapitoly je podobnost a rozdílnost romských dialektů: Jak si Romové na celém světě mohou rozumět. Romské dialekty člení autoři do čtyř základních skupin: severoevropské, centrální, olašské a balkánské. Zamýšlejí se rovněž nad vztahem romštiny k evropským slangům a žargonům a zmiňují se o "pararomštině", která si uchovala romskou slovní zásobu, ale gramatický systém převzala od místního majoritního jazyka. Mluví se jí ve Velké Británii, ve Španělsku a ve Skandinávii. Název **Gypsies** nemusí být vždy označením pro etnické Romy: Kočovní **Gypsies** v Irsku nebo **Abdalové** v Turecku nemají ve svém jazyce stopy po romštině.

Další kapitola se podrobně zabývá romštinou ve veřejném životě, a to od historických perzekucí a tlaků proti romštině až po současné možnosti rozvíjet romštinu jako literární jazyk. Veřejnost se o romštinu začíná zajímat (zvl. o písně, ale i o romské divadlo, filmy v romštině atd.). Romský jazyk se stává dokonce jedním jazykem na romských či romistických mezinárodních konferencích.

První dochované záznamy romštiny pocházejí již z 16. století, ovšem do konce 18. století se jednalo především o stručné výčty slov. V této publikaci je na 4 stranách otištěn velmi

cenný první záznam textu psaného Romem (Sintem) z roku 1755, a to tak, jak tehdy vyšel: romsky s německým překladem. Romská literatura se teprve nyní dočkala velkého nárůstu, i když zvláštní tradici má romská poezie. Do romštiny bylo přeloženo i několik světových děl. První překlady částí Bible pocházejí již z r. 1837. Je zde uvedeno mnoho titulů, autorů a dále periodika vycházející v romštině, jak pro dospělé, tak i pro děti. V některých zemích se romština stala dokonce - aspoň po určitou dobu - vyučovacím jazykem ve školách (1925-39 v Rusku, po 1945 v Jugoslávii, od r. 1970 existují zvláštní výukové programy pro romské děti v romštině ve Skandinávských zemích, v Německu a Francii). V několika evropských zemích začali na školách působit romští pedagogičtí asistenti (např. v Německu od r. 1992). Romština se stala také povinným předmětem na několika romských středních školách (např. v Maďarsku, na Slovensku). Je též předmětem vysokoškolského studia. Existují rozhlasové a televizní programy vysílané v romštině.

Sedmá kapitola si klade otázku, jaká je budoucnost romštiny, která je Unescem považována za jeden z ohrožených jazyků.

Poslední kapitola se zabývá vědeckými výzkumy romštiny. Na závěr je uveden podrobný výčet další literatury a webových stránek, kde se romštiny užívá.

Příjemným obohacením tohoto obsáhlého spisu jsou romská přísloví umístěná v záhlaví každé stránky (na levé straně romsky, vpravo v anglickém překladu), např.:

Kon ladžal pe čhibjatar, ladžal vi pe diatar.

Kdo se stydí za svůj jazyk, stydí se i za svou matku.

Kana maladjos Romenca thaj des duma Romanes, si sarkaj xeljak-jares to muj.

Když se setkáš s Romy a mluvíš romsky, je to jako by sis občerstvil svá ústa.

Pal o pora prindžares čirikles, pal o lava prindžares manušes.

Podle peří poznáš ptáčka, podle slov poznáš člověka.

Autoři knihu pojali jako úvodní text dávající přehled zájemcům o romštinu, a to v poměrně dost širokém záběru. Laici, ale i odborná veřejnost si zde snadno najdou základní informace, místy jim mohou chybět podrobnější údaje (např. v přehledu koncovek či v ukázkách srovnávacích romštinu s jinými indickými jazyky není uvedeno, jaký dialekt autoři zvolili). Tento drobný nedostatek lze však přehlédnout, zvláště když vezmeme v úvahu, že tato kniha by měla být pouze první částí plánované třídílné řady věnované romštině. Další dva díly by měly obsahovat více ukázek z různých dialektů, záznamy různých žánrů slovesné kultury. Třetí díl by měl být doplněn kazetou nahrávek.

Závěrem bych ráda podotkla, že tato publikace (která vyšla ve dvou verzích: anglicky a francouzsky) je přínosem pro knihovnu každého romisty či romisticky zaměřeného pracoviště.

L. Viková

**CECH Petra - FENNESZ-JUHASZ Christiane -
HALWACHS Dieter W. -
HEINSCHINK Mozes F. (Hg.)**

**Tusa ande akhoren khelos...
(Lovarenge paramiči)**

*Graz Wien: Romani - Projekt & Romano
Centro, Drava Verlag,
Klagenfurt/Celovec 2000, 94 str.*

Soubor 16 "lovárských" pohádek byl vybrán z tzv. Heinschinkovy sbírky

Petra CECH / Christiane FENNESZ-JUHASZ /
Dieter W. HALWACHS / Mozes F. HEINSCHINK (Hg.)

Tusa ande akhoren kheilos ...

LOVARENGE PARAMIČI

(*Sammlung Heinschink*) archivované ve *Fonografickém archivu rakouské Akademie věd* (viz článek v tomto čísle). Všechny texty tedy nahrál Mozes F. Heinschink (viz jeho portréty z pera Ch. Fenneszové-Juhaszové a R. M. Erichové v tomto čísle) na magnetofon v rozmezí let 1962 - 1998. Většina vypravěčů z řad Romů - Lovárů (u nás je pro tuto skupinu zavedeno méně přesné označení "olašští" Romové - srov. článek I. E. Kutlíka-Garuda v čísle 1-2/1997 R. Dž.) žije nebo žila v Rakousku, jednu pohádku pak Mozes zaznamenal v roce 1985 na Slovensku. Její vypravěč - Koci Lakatos - dnes žije ve Švédsku.

O přepis pohádek se zasloužili všichni čtyři autoři sbírky. Většina pohádek byla zapsána ještě před kodifikací lovárského pravopisu (kterou přijal v rámci svého projektu *Institut für Sprachwissenschaft* ve Štýrském Hradci spolu s vídeňským *Romano Centro*).

Milan Červeňák, 11 let, Jarovnice

Pouze pět pohádek zaznamenaných v rozmezí let 1996 - 1998 již kodifikovaný pravopis plně respektuje. Na rozdíl od našich zvyklostí zápisu "olašské" romštiny na stránkách *Romano džaniben* (u nás k žádné kodifikaci zatím nedošlo) se v "rakouském" přepisu nezaznamenávají slabičné délky.

Pohádky jsou vesměs kratší, některé z nich by se daly řadit do žánru **cigne** nebo **pherasune paramiči** (*krátké nebo žertovné pohádky*). Ty jsou někdy trochu "lechtivé", jindy obsahují humorné "ponaučení".

"Olašské" pohádky nezačínají obličnými formulí oslovující Boha, jako je tomu u pohádek "usedlých *Rumungrů*", nicméně vděčnost za vzácné chvíle, ke kterým pohádkové seance na tomto světě jistě patří, bývá vyjádřena formulí typu:

Te na i paramiča avlas, či ratji č'avlas.

Kdyby nebylo této pohádky, jistě by ani večer nenastal.

anebo naopak:

Te na avlas kadi sunto ratji, či paramiča či phenlas pe, šavale.

Kdyby nenastal tento svatý večer, ani pohádka by se nepovídala, přátelé.

Ani na Boha se však nezapomíná, a tak mnohé z pohádek začínají takto:

Sas ka nas, baxtala Devla, de, t'al amenge kadi sunto rat bachтали.

Bylo nebylo, požehnaný Bože, dej, nechť je nám tato svatá noc nakloněna.

A jaké jsou náměty "olašských" pohádek? Vedle univerzálních "pohádkových" témat, jako: jak Rom rozesmál princeznu, jak napálil čerta, ale i jak se sám nechal oklamat Židem, vojákem a dalšími, najdeme i originální historky o tom, jak chudý pastýř zbohatl, a navíc vyléčil z upovídanosti a zvědavosti svou ženu - "Šsprachmašinu", jak sám Pánbůh usoudil, že pro lenocha a povaleče se nejlépe hodí pilná a ochotná žena a další.

Kniha je bohatě ilustrována obrázky romských dětí ze Základní školy v Jarovnicích, o jejichž výtvarných aktivitách pod vedením p. učitele Sajka a mezinárodních oceněních jsme na stránkách R. Dž. již několikrát informovali (č. 3/1995, č. 3-4/1999).

HŠ

Černá kočka, bílý kocour

Námět, scénář a režie: Emir Kusturica

Koprodukce: Francie, SRN, Jugoslávie, 1998

Cena: Stříbrný lev za režii na 55. MFF v Benátkách

Titul nabízí možnost snadného teoretického zařazení filmu do kategorie "crazy", neboť vystavuje divákovu bránci nepřetržité palbě gagů nejrůznějších kalibrů. Na rozdíl od zmíněných "bláznivých komedií", pracujících s nadšátkou ústící až do absurdity, předváděný filmový příběh probíhá spirálou více méně pravděpodobných situací. Jejich vzájemné řetězení, neobvyklost a kvapíkové tempo nahrává sice představě o "ujeté" grotesce s prášilovskou příchutí, kdo však poznal romské prostředí (o čemž není v případě režisérovy osoby pochyb), připustí, že ztřeštěnost je pouze zdánlivá a že se tak jeví pouze z pohledu ne zcela zasvěceného diváka.

Vše, co se na plátně odehrává, je podřízeno nepsanému morálnímu kodexu Romů a jejich pravidlům chování s osobitými projevy zdvořilosti.

Hlavním námětem je poněkud spleť historie o nevyrovnaných účtech mezi podvodníky na různých stupních kariéry: úspěšným "šizuňkem" a jeho "umrněným" rádobykolegou-packalem, jehož poslední možností,

jak smazat svůj dluh, je oženit milovaného syna s kumpánovou sestrou-liliputánkou.

Toto dějotvorné jádro příběhu bobtná dalšími nápady, až se vyklene do mocného nosného oblouku, jehož jednotlivé podpěry tvoří zákonitosti romské pospolitosti a spojnicí mezi nimi jsou fungující romské tradice. Skutečnost, že se dva povedení protagonisté snaží jednu ze zvyklostí potlačit, aby druhé učinili zadost, zvyšuje tempo vyprávění a vnáší zmatek do jinak pevné koncepce svatebního veselí.

Rušivou událostí je náhlé úmrtí dvou úctyhodných starců a zároveň významných příbuzných. U tohoto černého aspektu příběhu se můžeme dosyta smát, neboť jedině my v roli diváků - spolu s hlavními hrdiny - víme, že voda prosakující stropem na hlavy svatebčanů pochází z tající ledové tříště, jíž jsou v horkém letním dni obloženi nebožtíci ukrytí na půdě domu. Zmíněná epizoda je jen ukázkovou arabeskou barvitého děje - návnadou pro potencionálního diváka; a mezi námi - dodatečně obživnutí mrtvol není v romském životě nic tak neobvyklého. Vždyť každá romská osada podobný případ zažila a zapracovala jej do své lokální mytologie.

Ve filmu nalezneme všechno: laskavou kameru, pohodové prostředí pěkné krajiny u řeky s náladou prázdninových lenošivých dní, doutnající latentní konflikt, prosazování neotřesitelné autority na úkor ostýchavé první lásky i nezbytnou osudovost hnětoucí romskou existenci.

Autentičtí herci-neherci ztvárnují se zjevným potěšením sami sebe. Z antropologického i sociálního hlediska prezentují přesné typy. Romština, romská hudba a romská povaha - všechno v jednom balíčku...

Režisér - sarajevský rodák Emir Kusturica - je s trochou nadsázky vzhledem k našinci pobratim. Toto tvrzení opravňuje jednak fakt jeho studií na pražské FAMU v 70. letech, dále patřičně srdečný vztah k Romům, prokázaný ve zpracování několika filmových látek s romskou tematikou, a do třetice i česká producentská účast na snímku *Underground*. Při pohledu na jednotlivé položky jeho filmografie zjistíme, že každá z nich dosáhla významného mezinárodního ocenění odborné veřejnosti. Je držitelem Zlatého lva z Benátek, Zlaté palmy z Cannes, ceny za režii z téhož festivalu, dvou nominací na Oscara v roce 1989, Stříbrného medvěda a zvláštního ocenění poroty z Berlína.

Pro nás budiž dostatečným indikátorem oblíbenosti a veřejných sympatií rozesmáté tváře diváků opouštějících přítmi kinosálů.

A. Žigová

Dúral me avilem - Z dálky jsem přišel

(Avri kidine le vlašika díľa -
Výbor z olašské písňové
poezie)

Nakladatelství Karel Holub Ars
Bohemica, Praha 2000, 142 str.

Zápis písní a překlad textů: P. Stojka,
E. Davidová, M. Hübschmannová

Ilustrace: D. Jelínková

Vyšlo za podpory Open Society Fund
Praha, Úřadu vlády ČR, nadace
Díla pro národ a Českého literárního
fondu

Kniha **Dúral me avilem** je v českém prostředí první publikovaná sbírka olašské písňové tvorby. Vyšla jako druhý svazek edice **Romipen** (prvním byla sbírka obecně známějších písní Romů usedle žijících v Čechách a na Slovensku **Čhajori Romaňi**, Ars Bohemica, Praha 1999).

Tento výbor olašské písňové poezie sestává z 39 textů písní, které - na rozdíl od prvního svazku **Čhajori romaňi** - bohužel nejsou doplněny notovým zápisem melodií. Texty byly vybrány ze sbírek E. Davidové, M. Hübschmannové a P. Stojky a jsou uváděny jednak v olaštině (na přepisu orální verze se podíleli P. Stojka a M. Hübschmannová), jednak v českém překladu.

První část knihy obsahuje písňové texty rozdělené do dvou tematických skupin: **Mulatouša díľa - Písně pijácké** a **Khelimaske díľa - Taneční písně**.

Velmi zajímavým způsobem jsou komentovány texty v další části knihy: **Vorba pa-j díli - Řeč o písni**. Jedná se o autentický a nezredigovaný přepis rozhovoru M. Hübschmannové s P. Stojkou, který je uveden opět v olaštině s českým překladem. Právě zde má čtenář možnost poodhalit příběhy ukryté v písních a seznámit se s kulturními a morálními hodnotami olašských Romů. Na ukázkou zde uvádíme jednu takto okomentovanou píseň:

**Dévlesa rakhav tume, Romale.
Del tume o Dejl lungo trajo taj sasti-
mo. Engedinen mange, te kerav
tumári šukar voulja. Engedinen
mange, te kerav láši vorba. T'al
amenge bachtáli kadi svunto mesáli
taj kado lášo pijimo.**

**Te del o Dejl! T'aves sásto taj
bachtálo. Phen le amenge.**

ASTAR ÁNDE, PHRALA

Astar ánde, phrala,
vi tu tïre khúren
taj linger ma prej le
ži amende khejre.

Náštik astarav le,
ke naďon kíňešša-j,
ando kíňeššigo
vica teje šuden.

Naj šáve, naj šáve
sar amáre šáve,
suvenca te roden,
maj lášen či rakhen.

Aďejs le Rom már grastenca či
phíren. Lengo grast o motori-j.

KO ČI ŽANEL, ČI HAĎÁREL

Kdo nezná, neporozumí

Aj amende andi Nňitra sas jekh
Rom phúro, sas les grast. Grasňi sas.
Bušolas Dáma. Taj vouj phírelas kor-
kouri paj udvara. Nás teje phangli.
Vouj avelas ánde andi koňha taj paj
mesáli chalas e Romenca. Ke vouj
pinžárelas e Romen taj peske
manušes, ko vezetijas la. Taj má la
sas tejári šutto techanesa. Románo
techan chalas. Mas niči, či chalas
mas. Chalas kodo, so e Rom kirave-
nas bi masesko. Ke má žanelas, kana
trobuje te žal te chal, savo časo.
Khonik či kharlas la, korkouri žalas
ánde. Khonik či šolas la ávri, inke
ánde kharenas la: "Av-tar de, po
čáro!" Taj chalas e Romenca.

Phúri sas, deše beršengi sas.
O Rom naďon kamelas la grasňa. Ke
but lasa sas ando ištálouvo. Barárdas
le de cigňártul. Kana cigni sas.
Astarelas pe ánde taj cirdelas.
Phiravenas o khas. O khas šinelas
o Rom phúro taj vezetijas taj ingrelas
khejre. Sas les na feri grast vi guruvňa
sas les. Taj kodolenge kerlas, o khas.

Sas les bári kovanca. Bešindos
kerelas taj dīlabelas peske paša kodo
puráne dīla. Vouj dīlabelas románi-
jake dīla, žanelas románijaki šib, ňam-
cicko šib, rusicko šib žanelas. Vouj
sas ando háború, ando angluno. Vouj
sas téje puškedino ňamcendar, de či
múlas. Žanelas štár šiba. Jejkh sas
vouj Rom, ko žanelas kodola šiba
atunči. Ochtovardeš taj štárengo sas,
kana múlas.

Kado phúro Rom trín čásura
detehára má opre sas taj žalas te
kasálij andaj šancura ávri o khas. Le
grastenge taj le guruvňage. De
mindíg o grast vaď i guruvňi románés
haťárelas. Vouj kadej kerelas, hoď
siťárelas le pi románi šib. Sar te
vezetij pe. Gažlkánes či haťárenas,
feri románés. Vouj kacavo manuš
sas, hoď feri románés vorbijas

sakonesa, vi le álatonca. Grast,
guruvňa sas les, žukelen či kamelas
taj či mačken či kamelas. Lesko
sokáši kado sas, hod' feri e grasten
taj guruvňan.

Ve jménu Boha se s vámi
setkávám, Romové. Bůh vám dej dlouhý
život a zdraví. Dovolte, abych vám
udělal dobrou náladu. Dovolte mi, abych
vám řekl pár pěkných slov. Ať je
požehnaný tento svatý stůl a to
dobré pití.

Dej Bože! Buď zdrav a šťasten.
Zazpívej nám!

ZAPŘÁHNI, BRATŘE

Zapřáhni, bratře,
svoje koně
a odvez mě na nich
až k nám domů.

Nedají se zapřáhnout,
jsou velice pyšní,
jsou velice pyšní,
shazují opratě.
Nejsou, nejsou chlapci
jako jsou ti naši,
jehlama můžeš hledat,
a lepší nenajdeš.

Dnes už Romové s koňma nejezdí.
Jejich kůň je auto.

U nás v Nitře byl jeden starší Rom
a ten měl koně. Kobylu. Jmenovala se
Dáma. Chodila po dvoře, nebyla
přivázaná. Přišla do kuchyně a jedla za
stolem s lidma. Zнала své lidi, Roma,
který ji vodil. Měla svůj talíř naložený
jídlem. Jedla romská jídla, maso nejedla,
jedla to, co Romové vařili bezmasého.
A vždycky už věděla, kdy má přijít ke
stolu, ve kterou dobu. Nikdo ji nemusel
volat, sama šla dovnitř. A nikdo ji nevy-
hazoval, naopak, ještě ji zvali: "Jen pojď,
pojď k míse!" Jedla s Romy.

Byla už stará, asi deset let jí bylo.
A ten Rom tu svou kobylu strašně milo-
val. Pořád byl u ní ve stáji. Vychoval ji od
malička. Zapřahal ji a tahala. Vozila
seno. Ten starý Rom kosil trávu, aby
měl seno, a ona mu to odvážela domů.
Měl totiž nejenom koně, ale taky krávy.
Připravoval to seno pro ně.

Měl velkou kovadlinu, pracoval
vsedě a zpíval si přitom starodávné pís-
ničky. Zpíval písně z Rumunska, uměl
rumunskou řeč, němčinu, ruštinu. Byl
v první světové válce, postřelili ho
Němci, ale neumřel. Jediný Rom, který
už tehdy uměl tyhle řeči. Bylo mu
osmdesát čtyři let, když umřel.

A tenhle starý Rom vstával ve tři
hodiny ráno a šel kosit do příkopů trávu
na seno. Pro koně a pro krávy. A jeho
kráva i kůň rozuměli romsky. Učil je rom-
sky. A romsky je učil, jak se mají chovat.
Gádžovky nerozuměli, jenom romsky.
Byl to člověk, který mluvil s každým
jenom romsky. I se zvířaty. Měl koně
a krávy - psy a kočky neměl rád. Měl
prostě povahu jenom na koně a na
krávy.

Sbírka je zakončena folklorně-his-
torickým komentářem E. Davidové
(česky s anglickým překladem) a esejí
V. Šlajchrtů.

M. Závodská

Gypsies and Travellers in their own words

*Leeds Travellers Education Service,
Leeds, 2000, 254 str.*

*Sebrali a redigovali: Peter Saunders,
Jim Clarke, Sally Kendall, Ana Lee,
Sakie See a Freda Matthews*

V několika posledních letech vyšla
v Anglii řada autobiografických

To jsem já se svým nejstarším synem, Shugsem. Sedí na svém koníčku ze Skegness. Tam jsme všichni v roce 1971 pracovali.

vyprávění *Romaničelů - Gypsies*, kteří jsou také zvaní - a i sami sebe často nazývají - *treveleři*¹⁾ (*travellers*) podle toho, že jsou na cestách (*to travell* - cestovat) a namísto domů obývají karavany.

Na rozdíl od předchozích technicky nenáročných, nicméně vždy obsahově nesmírně zajímavých monografií, je anotovaná kniha doslova fantasticky vybavena. Na křídovém papíru je na 254 stranách nepřehledné množství dokumentárních fotografií, které představují vypravěče, jejich rodiny, interiéry i zdobené exteriéry pohyblivých obydlí - dříve tažených koňmi, dnes silnými motory. Už fotografie samy o sobě dávají názornou představu o kulturních zvycích *treveleřů*, o jejich sociální situaci, o tradičních zaměstnáních i o vztahu anglické společnosti vůči nim.

Člověku jako tvorů společenskému je snad vrozeno přání - nebo dokonce potřeba - dozvědět se o životech jiných lidí, s nimiž podvědomě či vědomě konfrontuje sám sebe. Nechceme se pouštět do filozofických úvah o tom, jak potřebu dovídat se o druhých naplňují laciné trillery řinoucí se nepřetržitě z některých televizních kanálů, nicméně při tom, když nás pohltní fotografie a texty ze života anglických *treveleřů*, nemůže nás nenapadnout, oč humánnější a čistší je způsob, kterým skutečné lidské osudy prezentuje kniha *Cikáni a treveleři*, než mnohé televizní "thrillery ze života". To neznamena, že by všichni, kdo zde o sobě vyprávějí, žili životem bez problémů nebo že by všichni byli bezúhonní světci, kteří nikdy nikoho nedoběhli, nikdy se nepoprali. Ale z celkové atmosféry knihy i z jednotlivých vyprávění je cítit úměrnost

1) *Trevelery* jsou ovšem nazýváni často i irští *tinkers* (klempíři), kteří mají zcela odlišný etnický původ než Romové. Noví *treveleři* jsou pak Angličané, kteří dali přednost "životu na cestě".

mezi tím, co člověka vede k tomu, aby byl skutečně "zdravý a šťastný", a tím, co ho stahuje do animálních sfér jeho bytosti.

Kdyby Neromové i Romové měli čas se do knihy zhloubat, uspokojila by jejich potřebu dovídat se o svém

"součlověku", ale dala by jim též impuls zamyslet se nad tím, co člověk vůbec je.

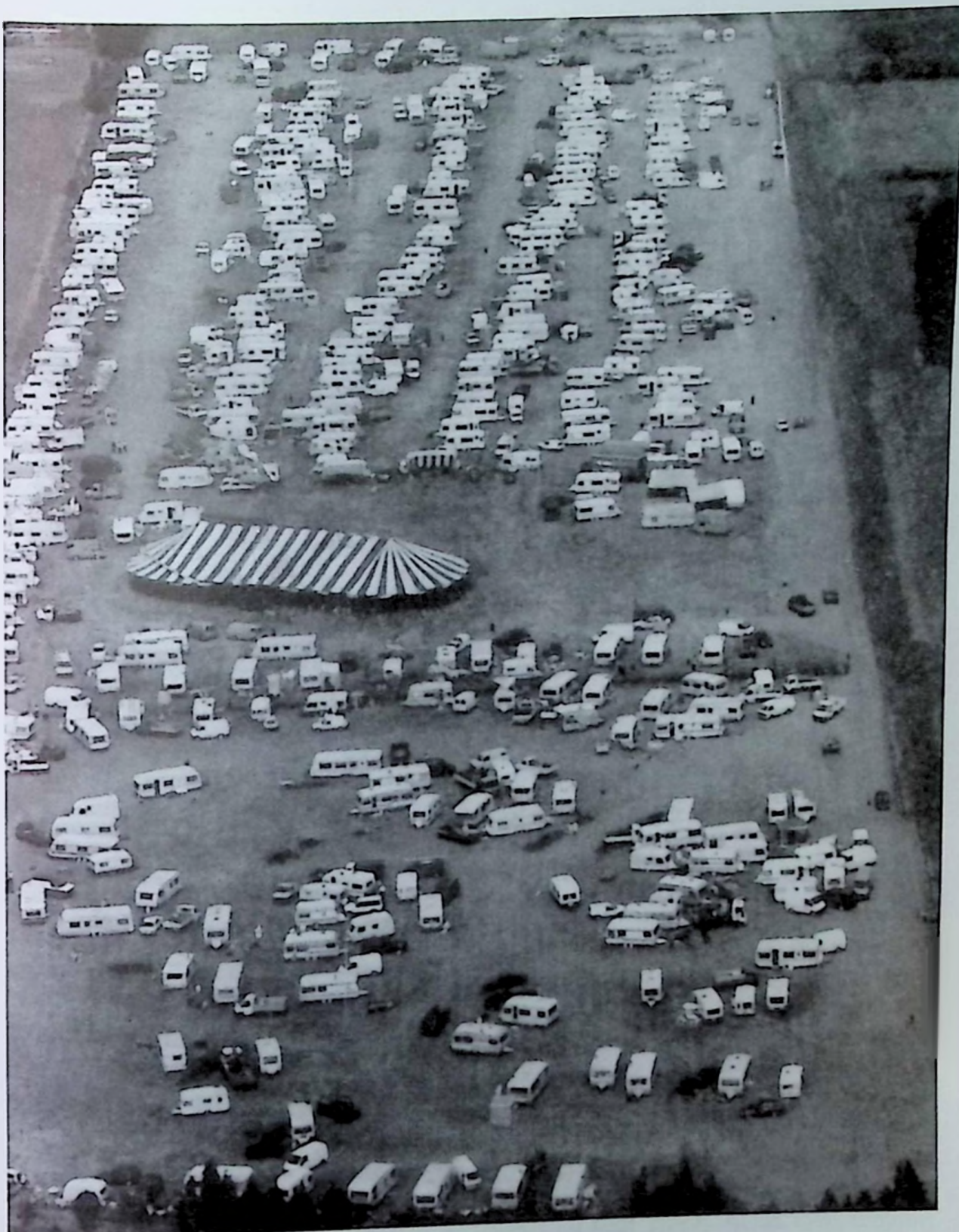
Na ukázkou uvádíme několik úryvků z knihy:

MMH

Henry Gaskin

Můj táta Henry Gastin si nikdy nenechal ujít Appleby²⁾. Nikdy! Chodil tam už od malička. Miloval koně a rád se setkával se starými parťáky. Jezdil tam ve voze taženém koňmi a z Doncasteru mu to trvalo tak týden - se zastávkami v tábořištích anebo v pangejtu u cesty. Byl velmi oblíbený a všichni ho postrádají.

*Křesťanské setkání Cikánů a trevelerů
Lidé se sjíždějí ze všech stran na týden. Setkání se odehrává ve velkém stanu, kde kážou cikánští a trevelerští kazatelé. Nedochozí tu k žádným výtržnostem. Zpívají se křesťanské písně a je to krásné.*

2) Slavný koňský trh v Anglii.

Angelina Smith

Narodila jsem se 19. května 1954 v Layfieldu, dvůr Darlington, hrabství Durham. Tehdy se neříkalo **sites** (stanoviště, táboňště) jako dnes, ale **yards** (dvory). Týden na yardu v Layfieldu tě stál dvě libry - a to po celý rok.

To šlo. Tady v Leedsu jsem všeho všudy asi třicet sedm let. Za svého muže Michala jsem vdaná 26 let a máme tři děti. Jmenují se Michael - junior, je mu jedenáct, Tracy a Joane jsou obě vdané. Mám tři vnuky a další vnouče se má narodit v září. Doufám, že to tentokrát bude vnučka. Moje vnoučata jsou už naše pátá generace, to znamená pět pořádných změn. Mají jednodušší podmínky pro život, který je ovšem v jiných směrech zase těžší. Můj táta se narodil na yardu v Hartlepoolu. V lednu by mu bylo 73 let. A právě táta rozhodl, že se pojede do Leedsu.

Žili jsme tehdy v Darlingtonu, když ho to zčista jasna popadlo! Řekl: "Už jsem v tomhle zapadákově dost dlouho. Nejvyšší čas odtud vypadnout." Fakt, zčista jasna! A my tam byli tak pěkně usazení! Jenomže on si to přál, a tak jsme šli. Když jsme přišli do Leedsu, yard žádný, ani nic podobného, takže první místo, kde jsme zastavili, bylo Stromy u Middletonu. Odtud jsme jeli do Dogtracku a pak kroužili kolem Hunseltu. V létě jsme obvykle jeli nahoru do Norfolku sklízet ovoce. A na zimu jsme se vždycky vraceli do Leedsu.

Když jsme teda dorazili k těm Stromům u Middletonu, bylo to velké zelené pole a všude rostly stromy. Když jsme tam přijeli poprvé, nebyl tam nikdo než my. Z Darlingtonu do Leedsu jsme přišli pozdě v noci. Táta řekl: "Zapíchnem to tady, než zjistíme, kde jsou ostatní."

A tak jsme to tak udělali: Utábořili jsme se tam a byli jsme tam sami. Ale nebyla tam elektřina a my neměli generátory ani nic na ten způsob. Měli jsme sice lucerny na voze, ale po cestě z Darlingtonu do Leedsu se rozbily, tak jsme zůstali bez světla. Jakmile jsme dopili čaj a umyli se, šli jsme spát.

Příští den ráno jsme vstali, rozhlédli se a já si pomyslela: Tak tady se mi to vůbec nelíbí! Uprostřed pustiny, nikde nic kolem! Byli jsme zvyklí na město, na Darlington - přímo uprostřed města! Tam, kde jsem se narodila, odtamtud to bylo do centra pár kroků!

Byli jsme zvyklí na město - já byla malé dítě. Mysleli jsme, že Leeds bude město - a zatím nikde nic! Každopádně někdo k nám přišel a řekl: "Všichni táboříme na Dog Track. Pojdte za mnou, ukážu vám, kde to je." A tak jsme přišli na Dog Track.

Když jsme tam přijeli, bylo tam spousta a spousta trevelerů, a tak jsem si pomyslela: Není to tu zas tak špatný... Řekla bych, že mi bylo šest, když jsme přijeli do Leedsu. Hodně si toho z té doby pamatuju, to je zvláštní. Nepamatuju se, co jsem dělala včera, ale na Leeds si pamatuju. Byla tam máma a táta a tři bratři. Můj nejstarší bratr se vrátil na yard v Darlingtonu. Bude to osm let, co se tam vrátil, všichni ostatní jsme zůstali v Leedsu.

Můj táta umřel před patnácti lety a všichni máme rodiny, takže roste další generace, která má děti a ty mají taky děti.

Jak říkám, přišli jsme do Leedsu a tábořili jsme porůznu v okolí. A pak - bude to asi tak třicet let - začali zřizovat sites³⁾, a tak jsme začali jezdit po stanovištích. Můj táta vždycky říkal, že na taková místa nikdy nevkročí. Jenomže, když na to přišlo, tak jsme na stanoviště museli, protože tábořit jen tak někde už nebylo dovoleno.

Byli jsme právě v Hunseltu, když tam dostavěli stanoviště. Nějaký chlápek - pan Batti - k nám přišel a řekl mému tátovi: "Pojď, Bille, je to nádhera, co jsme pro vás postavili!" A dodal: "Budeš tam dělat správce." Nikdo tam nebyl. A my jsme řekli, že tam nepůjdeme. A tak to šlo dál, až tam přece jen odjely dvě rodiny. Pak se tam usídlili Michalovi rodiče a nakonec i my. A můj táta tam nějakou dobu dělal správce.

3) V roce 1994 bylo zjištěno Úřadem pro životní prostředí (Department of the Environment), že 5 951 karavanů táboří na obecních sites, (v roce 1998 se jejich počet zvýšil na 5 997), 3 271 na legálních soukromých sites (v roce 1998 3 848 v roce) a 3 838 na nepovolených prostranstvích.

Gypsies and Travellers in their own words

It would be kushti to dell wava kuvva some of the
wava romani rockerpen.

I hope the Romani people kums the romani lil.

The puri rockerpen is probably dui dish birshes.

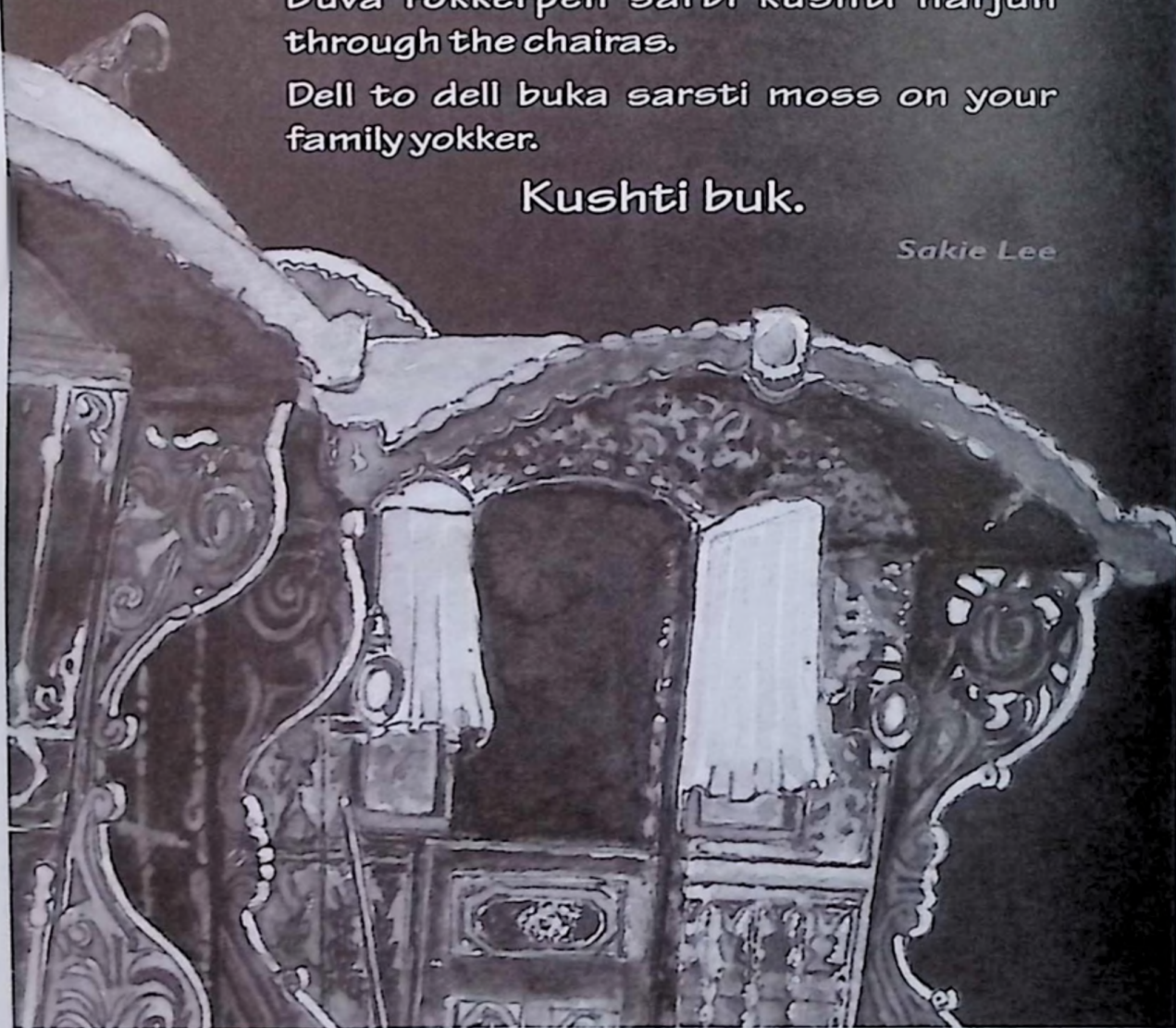
It would be kushti for the chavies to jun the puri
rockerpen and sor the romani lavs.

Duva rockerpen sarbi kushti harjun
through the chairas.

Dell to dell buka sarsti moss on your
family yokker.

Kushti buk.

Sakie Lee

Rádi bychom vám předložili něco z romské řeči.

Doufám, že Romové mají rádi romské knihy.

(Tato) mluva je asi dvanáct let stará.

Bylo by dobře, kdyby romské děti uměly starou řeč a všechna romská slova...

Rromane Garadune Lava Roma Találós Kerdésék Rromani Riddles

Cigány Ház - Romano Kher, Budapest,
1999, 82 str.

Barevně ilustrovaná kniha rom-
ských hádanek vychází převážně ze
sbírky Rajka Đuriće pořizené mezi srb-
skými Romy (ze skupiny Gurbetů).
Předmluva i hádanky jsou určeny
dětem.

Phral thaj phej ròden pes de kana
biandile; ni p-o děl ni p-i phuv vaze
ni arakhadile. So si gadava?

Báty és hóg mióta van-
nak, egymást keresik, sem
az égen, sem a földön, egy-
mást nem lelik. Mik ezek?

Šero pe jekh pínro, an livadín ačhël.

Fél lábon áll egy fej a mezőn.

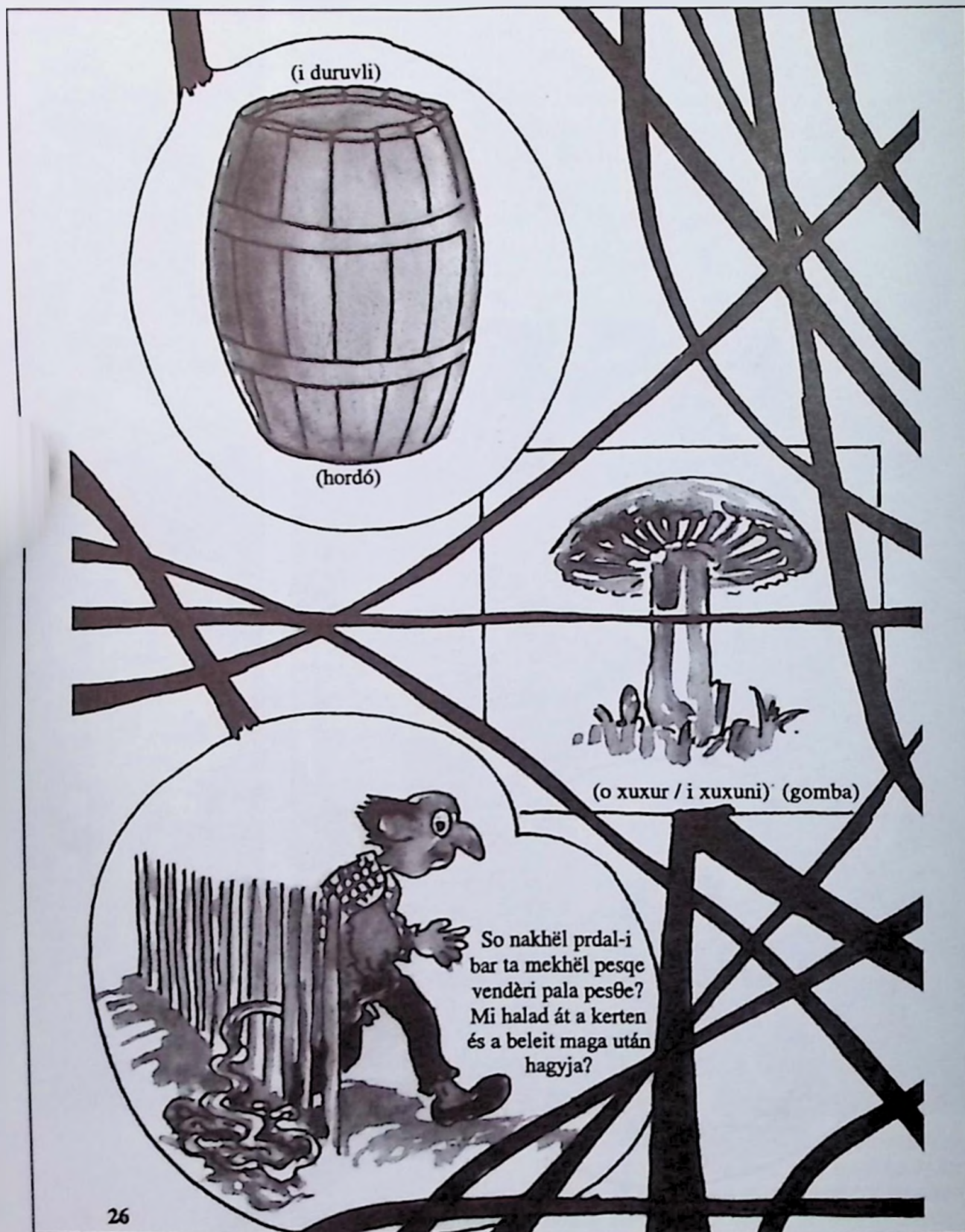
(o anro thaj i éhavri)

(a tojás és a csibe)

V hlavní části knihy jsou hádanky uvedeny vždy v gurbetštině a v maďarském překladu. S hádankou spojená představa (např. *hlava nasazená na noze*) je nakreslena a pomocí červené nitě, která se táhne

přes několik stran, pak spojena s rozluštěním (*houba*).

Spíše dospělým je určeno vysvětlení znaků mezinárodní transkripce a jejich výslovnosti jako úvod k přehledu všech hádanek a rozluštění.

V této části publikace jsou texty uvedeny v původním gurbetském dialektu, v maďarském a anglickém překladu a dále ve čtyřech varietách romštiny, kterými se mluví na území Maďarska, tj. v cerharštině, lovarštině, ve vendu a v karpatské romštině. Romské dialekty se liší jak svou fonetickou strukturou, tak i lexikálně. Mezinárodní pravopis je sbližuje po stránce fonetické, neboť nabízí některé specifické znaky jednotné abecedy, které si mluvčí každého dialektu může vyslovovat po svém. V případě lexikálních odlišností však k lepšímu porozumění dojít nemůže. Tak například ve slovech **čhoreça** (gurbetsky) a **sakaleça** (karpatsky) - *s dítětem se společná koncovka čte buď -esa, nebo -eha, ale kmen se úplně rozchází.*

Na závěr najdeme ještě komentovaný přehled publikací romských hádanek v Evropě, vysvětlení postavení hádanek v romské orální tradici, výčet situací, kdy si Romové dávají hádanky, a stručná analýza kategorií hádanek (lexikálně-homonymní, mytologické, magické).

P. Wagner

SARĂU Gheorghe:

Dicționar Rrom-român Dikcionàro Rromano- Rumunikano

Dacia, Cluj-Napoca 2000, 232 str.

Po krátkém úvodu s vysvětlivkami k transkripci následuje romsko-rumunská část slovníku. Na rumunsko-romské části se, doufám, pracuje.

Z úvodu bohužel nevyplývá, z jakých pramenů autor čerpal. Předpokládám ovšem, že zejména ze

svých vlastních dlouholetých, a tudíž i bohatých zkušeností při práci s Romy v terénu. Hlavní dialekty zahrnuté do slovníku jsou nářečí Kalderašů, Ursarů, tzv. Karpatských Romů a Spoitorů.

Jelikož mě zajímají rozdíly mezi různými variantami romštiny, chtěl jsem se dozvědět, jaké jsou hlavní rysy nejdůležitějších dialektů mluvených na území Rumunska. Do určité míry mi v tom pomohlo užití mezinárodní transkripce: Nejsou totiž uváděny veškeré výslovnostní varianty jednoho lexému, ale pouze jedna z nich a detailnější popis výslovnosti je podán už v úvodu. Tak např. grafém **čh** se čte dle úvodu [čh], dialektálně i [š]. Tento princip "jedno psaní - různé čtení" platí i pro jiné dialektní odlišnosti, na které jsou ve slovníku odkazy. Pod heslem **čhej** najde člověk odkaz na **čhaj**, **thowel** (se semivokálním -w) je odkazem na **thovel**, vedle samostatných hesel **thowla** (u Spoitorů) a **thol** (bez určení dialektu).

I u jiných hesel jsou dialekty poměrně málo vyznačovány. Vedle sebe stojí třeba *xindel* a *xlel*.

Čtenáře z České republiky a ze Slovenska možná zaujme skupina označená jako "*carpatesc*" - *karpatská*, protože by mohla být jazykově příbuzná slovenským Romům. A skutečně: pouze v dialektu této skupiny má instrumentál jednotného čísla koncovku *-ha*, zatímco v ostatních nářečích *-sa* (psáno ovšem *-ça*). Nenajdou se však negace typu *ňiko*, *ňisave*.

U substantiv je ve slovníku uveden rod a koncovka plurálu, u adjektiv všechny nominativní koncovky, u sloves pak tvar perfekta. V některých případech je uvedena i variantní flexe, jako např. u slovesa *thol*, kde je perfektum *thovdäs* i *thodinäs*. Lze z toho tedy usoudit, že pokud je u některého hesla uveden pouze jeden mluvnický tvar, jako např. *xasal*, pf. *xasajläs*, platí pro všechny dialekty?

Poněkud zbytečné se mi jeví uvedení všech číslovek od jedné do sta, ačkoliv se většinou skládají ze základních prvků.

P. Wagner

Vlachicka djila

Nejstarší nahrávky písní olašských Romů z České a Slovenské republiky

CD, Academia, Praha 2001

Občas mě překvapí - a radostně - kolik různých nahrávek romských hudebních skupin je možné vidět a slyšet i v celkem malých obchodech. Potvrzuje to, co nedávno řekl jistý mladý romský houslista: Romská identita je identitou hudební. Mezi tou spoustou

romské muziky ale chybí podle mého něco velmi podstatného: terénní nahrávky té hudby, kterou Romové hráli a zpívali sami pro sebe.

Terénní nahrávky chybí nejen "odborné veřejnosti": romistům, etnomuzikologům atd., ale podle mého chybí i veřejnosti "neodborné", tedy těm, kdo chtějí poznat Romy. Jako se dá z dobrého dokumentárního filmu poznat leccos, co se nedá poznat z filmu hraného, poznají se i z terénních nahrávek věci, které v komerčních prostě nejsou. Nemám na mysli stylové vrstvy textové složky, tóninu, tempo či něco podobného (což pochopitelně v nejvyšší míře zajímá odborníky), jako spíš interpretovu sebeidentifikaci s písní a následné "oživení" projevu, které z hudby - a v případě romské hudby tak výsostně - činí "jazyk citu", který je schopen někdy dokonce i prolomit kulturní bariéry.

Pokud vím, byly u nás vydány pouze dva tituly s terénními nahrávkami romského hudebního folkloru: před téměř třiceti lety vyšla v Supraphonu deska **Romane gila: Antologie autentického cikánského písňového folklóru** autorů Evy Davidové a Jaromíra Gelnara (*Artia* 1973, *Supraphon* 1974) a před dvěma lety (pro změnu) **Romane gila: Zpěvník romských písní** autorek Mileny Hübschmannové a Zuzany Jurkové (*Fortuna Praha* 1999). Ke zpěvníku je vydána kazeta a většina nahrávek na ní obsažených pochází z terénních sběrů M. Hübschmannové.

První titul je pochopitelně už mnoho let nedostupný, druhý je konec konců cílen poněkud jinam než mezi zájemce o autentický folklor (jde především o zpěvník pro školy), a tak byla současná nabídka nahrávek autentického romského folkloru donedávna nulová. Tuto mezeru částečně zaplňuje

Vlachicka Djila

Nejstarší nahrávky písní olašských Romů
z České a Slovenské republiky

vydání CD **Vlachicka Djila: Nejstarší nahrávky písní olašských Romů z České a Slovenské republiky**, které pořídila Eva Davidová v letech 1959 - 62 mezi olašskými Romy na Ostravsku a na Slovensku. Jsou to nejen nejstarší zvukové záznamy olašského folkloru z území bývalého Československa, ale patří vůbec k nejstarším na světě (toto relativní stáří navzdory absolutnímu mládí může připadat podivné ve světle toho, že už z konce 19. století existují nahrávky ze subsaharské Afriky i od severoamerických indiánů, nicméně je to skutečnost).

Vlachicka Djila je výběr 24 nahrávek různých žánrů olašského

hudebního folkloru, vydaných na kompaktním disku (CD) s textovou dokumentací v přiloženém bukletu.

Dokumentace obsahuje paspartizační údaje nahrávky (kdy a kde byla pořízena, jméno zpěváka, jeho věk a signaturu nahrávky), přepis textu, jeho překlad do němčiny (Ch. Fenneszová-Juhaszová a M. Heinschink) a do češtiny (M. Lakatošová), notovou transkripci ve formě preskriptivní notace (Z. Jurková), případně upozornění na jině publikovaný záznam varianty písně. Průvodní texty E. Davidové a Z. Jurkové popisují okolnosti vzniku nahrávek, jejich historický kontext a základní žánrové

rozvrstvení. Autorkami výběru nahrávek jsou Z. Jurková a Ch. Fenneszová-Juhaszová. Editorkou titulu, doplněného dokumentárními fotografiemi E. Davidové, je Z. Jurková.

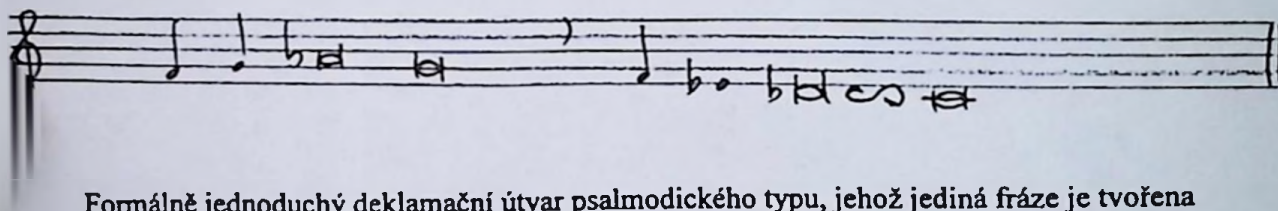
Výrazný podíl rakouských odborníků vysvětluje skutečnost, že sbírka nahrávek E. Davidové je uložena ve vídeňském Fonografickém archivu rakouské Akademie věd (viz článek Ch. Fenneszové-Juhaszové v tomto čísle), kde vzniká - vedle Hudebně-vědného ústavu maďarské Akademie věd - největší dokumentační centrum romského hudebního folkloru. Ve Fonografickém archivu také zajistili tech-

nickou stránku titulu - tzv. master CD (N. Wallaszkovits).

Notové příklady z dokumentační části **Vlachicka Djila** odrážejí nejen stylovou a žánrovou rozmanitost nahrávek, ale i různé možnosti zápisu:

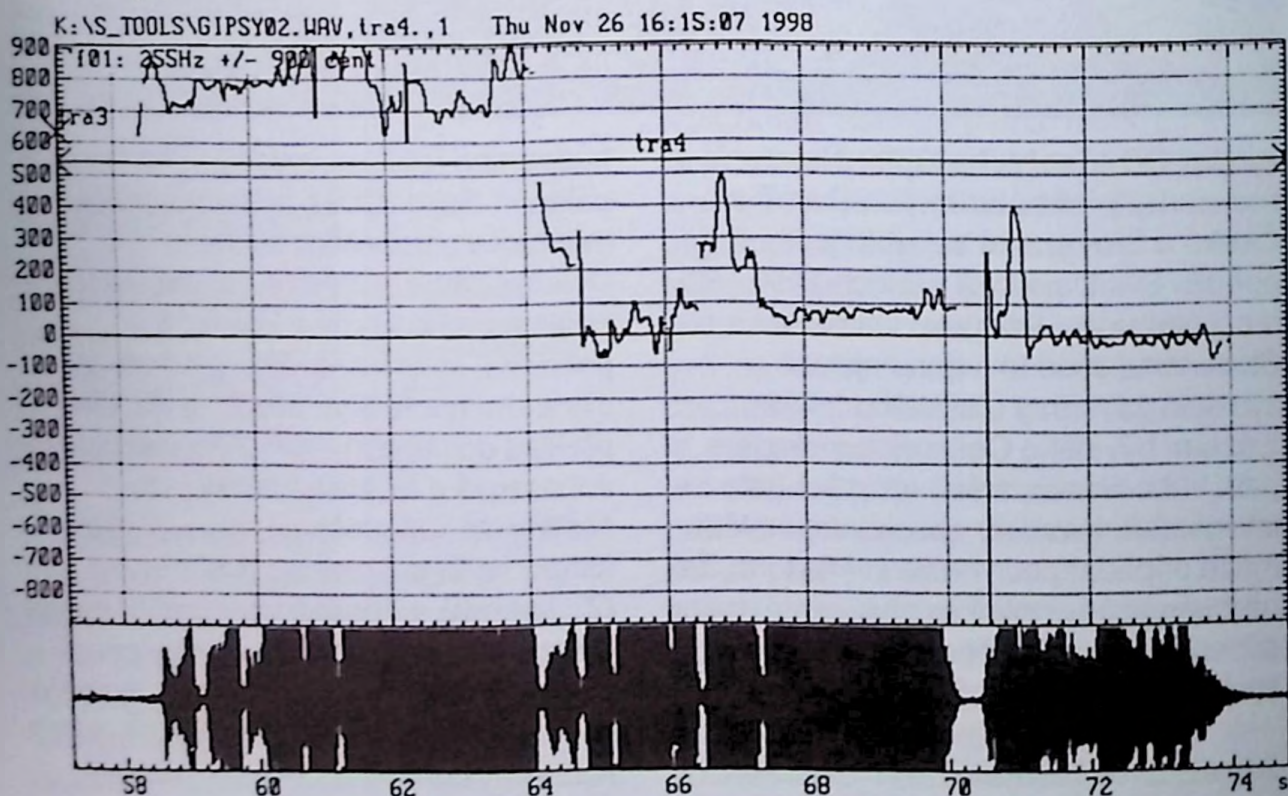
Př. č. 1 je dvojím způsobem zachycený jeden stylový typ, v odborné literatuře označovaný jako "zpěv psalmodického charakteru", zde konkrétně píseň **Trado me mure kuren**. První záznam (a) používá běžnou evropskou notaci k zachycení základního melodického jádra. Druhý typ záznamu (b) je tzv. melograf, počítačový záznam základních frekvencí melodické linky.

Př. č. 1 (a)

Formálně jednoduchý deklamační útvar psalmodického typu, jehož jediná fráze je tvořena dvěma jádry v kvintové vzdálenosti. Základem každého jádra je klesající půltón, melismaticky obetkaný.

Př. č. 1 (b)

Př. č. 2 je zápisem nářku nad
 řelým (**So žanas te kerras, mamó**).
 které hudební rysy spojují tuto píseň
 ředchozím psalmodickým typem, jiné
 sy ji přibližují rozšířené "pomalé písni".

rubato $\text{♩} = 60$ So žanas (5 dřík) $\text{♩} = 88$ (kupo II.) accel.

Aj 5 de So žanas te kerras ma-ma, de So žanas te kerras ke

mu-las 5 pa-pw 1. II. accel.

2. ke mal as o pa-pw mal ke mulas o papw a-či-

lam čo-ro re 1. II. accel.

3. A-čiljam čo ro re mamó A čiljam čoro res ser činde

las-to ra.

Př. č. 3 je zápisem výchozí melodie tance **Naj la coxa taj či gad.** Zatímco zápis výchozí melodie je relativně snadný, následné variace je pro jejich košatost takřka nemožné zachytit v úplnosti.

Nahráno 1962 v Kendicích (okr. Prešov), zpívá Matej Makula – Matúch (nar. 1942) a členové rodiny Makulovy.
SD 18

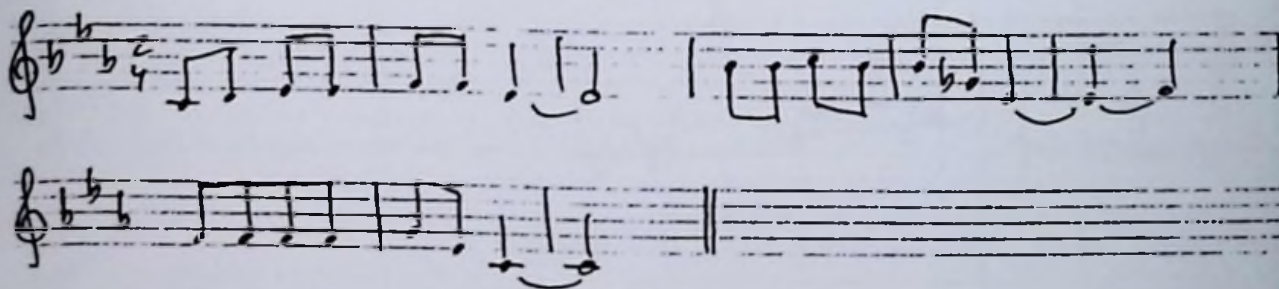
Text:

Engedelmo mangav, šavale, gilabel e Pujka anda e Rožkovany taj o Matuch anda e Kendice, tumara pačivake.

Te naj la coxa taj či gad,
kinla lake lako dad,
nevi coxica taj vi gad.
Haj dane na ...

Te naj la coxa taj či gad,
kinla lake lako dad,
nevi coxica taj vi gad.
Haj dane na ...

Notová transkripce: +

Poznámka: Tatáž píseň je nahrána na LP *Romane giľa*.

Př. č. 4: píseň Šavale, šavale je typická "pomalá píseň"; má obvykle víc slok, jejichž melodický průběh se liší spíš v detailech.

Z. Jurková

17. Šavale, šavale – pomalá píseň / langsames Lied

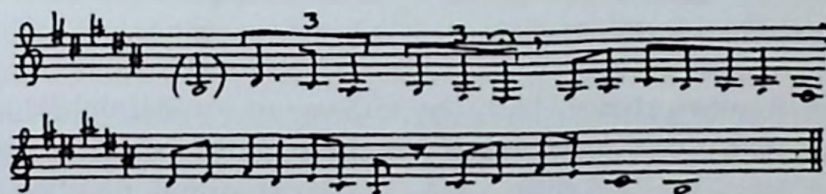
Nahráno 1962 v Kendicich (okr. Prešov, SR), zpívá Róza Makulová.

Aufgenommen 1962 in Kendice (Bezirk Prešov), Gesang Róza Makulová. Sig. Davidová, Nr. 22

Šavale, opre mangav turne, le Xilinareski romni gilabel, i Roza.

Přátelé, s vaším dovolením bude zpívat Róza, žena Chilinarova.

Freunde, ich bitte [euch Aufmerksamkeit], die Frau des Chilina singt, die Roza.

Jaj de šavale, šavale,
but-i le Romora, ho
de but-i le Romora
cera-j mure love.

Jaj de astar andre, Jiko,
jedješone khuren, ha,
jedješone khuren
ta šargo sersamo.

Ta šargo sersamo
taj galbeno-j gjeivo, ho,
j-astaro taj trado,
roti šini mama.

Trado mange lasa
ži po Hetešago
kothe pijo lasa
ži pe detehara.

De mang-ta le, Kovanko,
i loli molori, a
i loli molori
i andre me pjo la.

Počin, Biza, počin,
panž šela koroni, a
si ma trin phralora,
kodolenca pjo.

Přátelé, přátelé,
je mnoho Romů,
je mnoho Romů
a já mám málo peněz.

???

Pojedu s ní
až k hranici,
tam s ní budu pít
až do rána.

Objednej, Kovanko,
červené vínečko,
červené vínečko
a já je vypiju.

Zaplať, Bizo, zaplať,
pěl set korun.
Mám tři bratříčky,
s nimi to vypiju.

Jaj Freunde, Freunde,
es sind viele, die Roma,
es sind viele, die Roma,
und wenig ist mein Geld.

Spann ein, Jiko,
die gescheckten Fohlen,
die gescheckten Fohlen,
(In) das gelbe Geschirr.

Gelb ist das Geschirr
und golden ist der Zügel,
ich werde einspannen und fahren
die Räder werden (Funken sprühen).

Ich werde mit ihr fahren
bis zum Helesag.
Tort werde ich mit ihr trinken
bis zum Morgen.

Bestell, Kova,
ein bißchen Rotwein,
ein bißchen Rotwein
und ich werde ihn in mich hineinschütten.

Bezahl, Biza, bezahl,
fünfhundert Kronen,
ich habe drei Brüder,
mit jenen werde ich trinken.

So bi kamenas andro berš 2001?

1. perdal tumende the tumari famelija

2. perdal o Roma

3. perdal savore manuša pro svetos

Do nového tisíciletí bych si přála krásný, klidný a ničím nerušený život pro všechny lidi na světě.

1. Aby se mi zlepšil vztah s matkou.

2. Abychom my, Romové, ukázali, že jsme lepší než gádžové. A aby nás už nepovažovali za ty špatné. Špatní Romové by se mohli změnit.

3. Pro všechny lidi na celém světě bych si přála, aby nové tisíciletí přineslo mír, lásku a radost. Aby se už neválčilo a všechny děti na světě byly šťastné.

Gabriela Hurtová, studentka Romské střední školy sociální v Kolíně

1. Aby byla moje rodina zdravá a šťastná.

2. Aby se někteří Romové chovali lépe, aby těm, co se chovají dobře, nedělali špatný obrázek, protože pak je ostatní lidé házejí do jednoho pytle.

3. Aby byli šťastní, aby se měli všichni rádi a nebyla žádná nenávist.

Lenka Horváthová, studentka Romské střední školy sociální v Kolíně

1. Pro svoji rodinu bych si přála, abychom se i nadále podrželi a byli si oporou jako doposud. Pro sebe pak, abych úspěšně dokončila tento ročník.

2. Všem Romům bych přála, aby byli k sobě upřímní, aby měli dostatek všeho, co chtějí, aby se nebáli prosadit si svůj názor, a hlavně aby nás ostatní neposuzovali podle barvy pleti.

3. Do nového tisíciletí bych přála všem lidem především hodně zdraví a spokojenosti.

Denisa Miková, studentka Romské střední školy sociální v Kolíně

1. Veľa zdravia, pokoj v srdci, aby sa dobre zahojila zlomená noha syna Vlada.

2. Veľa zdravia, pokoj v srdci, šťastie a prácu.

3. Mier na zemi, veľa lásky k ľuďom, k zvieratkám a k prírode. Toleranciu medzi sebou a medzi náboženstvami.

PhDr. Vlado Oláh, předseda Matice romské, Praha

INFORMACE

DEN OTEVŘENÝCH DVEŘÍ V MUZEU ROMSKÉ KULTURY

Téměř bezprostředně po kolaudaci nové budovy a "bleskovém" přestěhování pracoven a depozitářů Muzea romské kultury na počátku prosince loňského roku připravili pracovníci muzea pro veřejnost Den otevřených dveří.

Trochu historie: budova na Bratislavské ulici, vytypovaná již v roce 1996 jako budoucí stálé sídlo muzea, byla - stejně jako ostatní domy této čtvrti s vysokým podílem romského obyvatelstva ve velmi špatném, ne-li havarijním stavu. Generální rekonstrukce objektu byla zahájena v září 1999. Hrazena byla z prostředků státního rozpočtu (zde je třeba vyzvednout zásluhy zakladatelů muzea při hledání finančních prostředků a zároveň poděkovat i Sekretariátu rady pro národnosti Úřadu vlády ČR a MK ČR). V polovině října 2000 pak byla rekonstrukce ve výborné kvalitě a podle požadavků odpovídajících muzejnímu využití dokončena a objekt byl zkolaudován. Po letech snažení se tak podařilo splnit sen nejen zakladatelů Muzea romské kultury (vzniklo v říjnu 1990 jako výsledek činnosti občanského sdružení "Společnost odborníků a přátel Muzea romské kultury), ale i všech těch, kteří v průběhu uplynulých let muzea vytvářeli jeho sbírky nebo se jiným způsoby

*"Píšu, píšeš, píšemel - Jan Horváth, romský básník a prozaik v okruhu svých obdivovatelů
Foto: Marek Kašpar*

*Romský historik Bartoloměj Daniel vypravuje o starých moudrých časech
Foto: Marek Kašpar*

sobem podíleli na rozvoji jeho činností, stejně jako řady příznivců, kteří rozvoj muzea po všechna ta dlouhá léta podporovali nejen morálně, ale i finančně.

Rekonstruovaná budova je však pouze I. etapou - sice tou nejtěžší a finančně nejnáročnější, ale to, co udělá z této budovy skutečné "Muzeum romské kultury", nás teprve čeká: vytvořit co možná nejbohatší a nejpritažlivější stálé muzejní expozice a vybavit všechny další prostory domu určené budoucím návštěvníkům: výstavní sály, knihovnu se studovnou, informační centrum i odpočinkovou část s kavárnou.

Zklamání některých nedočkavých zájemců, kteří předpokládali, že muzeum otevře své brány veřejnosti v okamžiku ukončení rekonstrukce, ale také nepříznivé reakce některých romských obyvatel čtvrti, nás vyprovokovaly k tomu, že jsme se rozhodli ještě do konce roku - i přes chaos zákonitě spojený se stěhováním - uspořádat akci, při které by si mohli návštěvníci prohlédnout, jak se dílo podařilo a jak blízko máme k cíli otevřít první stálé samostatné Muzeum romské kultury v Evropě.

Na tomto místě bych ráda zdůraznila, že se hluboce skláním před všemi svými kolegy, kteří dokázali v procesu psychicky i fyzicky náročného stěhování (téměř vlastními silami) s nadšením vymyslet téměř celodenní program do většiny prostor budovy. Dokázali jsme mj. získat a zorganizovat dobrovolníky (a to v třikrát větším počtu, než kolik představuje kolektiv muzea), bez jejichž pomoci bychom to nezvládli (pomohli především studenti Vyšší odborné školy sociální na Kotlářské ulici a Evangelické akademie na Opletalově ulici). Den otevřených dveří se uskutečnil 12. 12. 2000 od 11:00 hodin dopoledne a až do večerních hodin probíhaly ve všech prostorách (kromě několika pracoven a depozitářů) nejrůznější programy. Pracovníci muzea "vystupovali" samozřejmě ve své odborné "roli", ale

někteří z nich měli rolí povíčky: Tak například historik Bartoloměj Daniel neseznamoval zájemce pouze s historií Romů, ale stal se z něho i moudrý vypravěč pohádek, knihovnice Eva Urbánková se stala moderátorkou autorského čtení romského spisovatele Jana Horvátha, dokumentátorka Helena Danielová nás všechny překvapila průvodním slovem, kterým uváděla módní přehlídku vytvořenou ze sbírkového fondu textilu (jako manekýni a manekýnky vystupovali členové souboru "Loli ruža" ze střediska "Drom"). Úspěch sklídila i při závěrečném tanci v indickém sári (rovněž ze sbírek muzea). Samozřejmě nechyběla živá vystoupení romského folkloru, doplněná trochou teorie etnografky Evy Davidové a etnomuzikologa Tomáše Šenkyříka. Nepřetržitý byl zájem o promítání videozáznamů z činnosti muzea a vybraných filmů s romskou tematikou, o které se postaral správce sbírky Aleš Hrad. Ten také asistoval panu Hynku Zimovi při ukázkách tradičního romského řemesla - pletení košíků a opálek. Děti měly největší zájem o kreslení a modelování v dětském ateliéru pod vedením Veroniky Ryckové, která se postarala - za přispění dětí z projektu "Odpoledne v muzeu" a ve spolupráci s řadou brněnských škol - o tematickou výzdobu většiny prostor budovy. Etnografka Jana Poláková, Helena Danielová a jedna originální romská věštkyň věštily na požádání zájemcům jejich osud z karet, z dlaně a z kávové sedliny. K dobré pohodě, ale také k dotvoření celé atmosféry přispěla paní Margita Lazoková s ochutnávkou specialit tradiční romské kuchyně. Kde to bylo možné, byly instalovány výstavy fotografií: "Rodící se Muzeum romské kultury", "Romové v Brně" a soubor fotografií pořízených romskými dětmi "Můj svět." Eva Šrámková nabídla zájemcům ke koupi knihy a kazety a postaráno bylo i o občerstvení.

A aby všechno do sebe zapadalo jako správně seřízený stroj a všichni dostali potřebné informace, o to se organizačně postarala Irena Raichová, vedoucí odborného oddělení.

A co ti, kterým to vlastně bylo všechno určeno? Oficiálních hostů přišlo málo někteří se omluvili, většina ne, ale ti, co přišli, přišli z upřímného zájmu a přispěli k dobrému pocitu organizátorů. Během odpoledne se zde vystřídala řada tříd z brněnských škol - většinou těch, kde je převaha romských dětí. Přišli studenti a návštěvníci dlouholetého přednáškového cyklu "Kdo jsou Romové?", kolegové a muzikanti ze střediska "Drom", které působí rovněž na Bratislavské ulici. "Pracovně" nás navštívila redakce romského vysílání Českého rozhlasu "O Roma vakeren" a zástupci "Romano hangos." Pozvání přijali i bývalí pracovníci muzea. Svoje rodiny přivedly i děti, které navštěvují programy "Odpoledne v muzeu" a "Muzeum a děti". Jak ovšem za okny přibývalo tmy, přicházeli postupně i Romové z okolní čtvrti, což pro nás bylo asi největším zadostiučiněním a vlastně naplněním cíle celé této akce: aby se přišli podívat, co je za tou krásnou novou fasádou budovy, která tak provokativně svítí v jinak zanedbané ulici, a jaké bude ono Muzeum romské kultury, které by mělo patřit hlavně jim.

S cílem seznamovat širokou veřejnost s dalším budováním muzea až do jeho konečné podoby bude muzeum pořádát i další akce. Chce mj. nabídnout své prostory i dalším organizacím národnostních menšin ve městě Brně.

"Den otevřených dveří", historicky první akci ve stálé budově Muzea romské kultury, podpořilo finančně Statutární město Brno, Open Society Fund Praha a Nadace "Divoké husy".

Ilona Lázničková

Výtvarnou dílnu pro děti vedla Veronika Rycková z Muzea romské kultury

Foto: Marek Kašpar

Den otevřených dveří Muzea romské kultury v Brně, který se konal 12. prosince loňského roku, by se dal nazvat spíše oslavou, protože byl vyvrcholením dlouholetých snah získat své vlastní prostory pro zpřístupnění bohatých svědectví romského umu, která se muzeu podařilo shromáždit, široké veřejnosti. Je třeba předeslat, že je zpřístupněn zatím jen malý zlomek sbírky a návštěvník se musí spokojit pouze s nástinem koncepce budoucí výstavy. Nemějme však obavy: Prokazatelně schopné vedení muzea zvládne i tento krok spíš jako samozřejmost, i když se místy bude jevit jako tuhý boj. Definitivní tematické rozmístění už je načrtnuto, a tak se s realizací čeká "jenom" na prostředky na prezentaci exponátů, na piedestaly a na pilu odborného personálu. "Brilantů" do ohrady, tj. exponátů je dost, a tak se máme na co těšit. Věřím, že až příště přijedu do Brna, nedostane se mi vysvětlení, jako kdysi: Muzeum romské kultury? To je takový sklad na okraji Brna, který je otevřený jen pro zasvěcené.

Ať už byla volba umístění muzea záměrná nebo náhodná, rozhodně byla šťastná. Při příchodu na místo mne v blízkosti objektu překvapil velký počet Romů, kteří - jak se později ukázalo - nebyli návštěvníky akce, nýbrž obyčejnými obyvateli čtvrtě. Romské muzeum tedy není nějakou "ambasádou" na půdě gádžovského centra města, ale součástí místní kultury!

Nehledě na oslavný význam akce byl Den otevřených dveří skutečně "otevřený": Za dveřmi nestály suchopárné "muzejní objekty", ale návštěvníky vítaly veselé pestré kresby romských dětí brněnských základních škol a dvě výstavy fotografií romských neprofesionálů. Program byl tak pestrý, že si snad každý mohl přijít na své: Vedle odborných přednášek a filmových projekcí mohli návštěvníci shlédnout i módní přehlídku či ochutnat speciality romské kuchyně.

S postupujícím dnem se prostory muzea naplňovaly. Pozdní příchozí si sice už neužili přednášky Bartoloměje Daniela shrnující romské dějiny, četby Jana Horvátha, zkušeností z terénu etnoložky Evy Davidové, módní přehlídky klasického romského ošacení a půlhodinky s romskou písní, ale mohli sledovat přednášku Mgr. Tomáše Šenkyříka o hudebním materiálu muzea, ochutnat romské speciality, slyšet romskou věštbu anebo si uplést vlastní košík pod vedením pana Hynka Zimy.

P. Wagner

ROMANO JEKHE TANIBEJ CHAVORENGERO ANDRO - ČEHIKO THEM
SDRUŽENÍ DĚTÍ A MLÁDEŽE ROMŮ ČESKÉ REPUBLIKY
OTEVŘENÁ SPOLEČNOST, o.p.s. - PORYV - PRAHA
SLOVENSKÝ INŠTITÚT V PRAHE

Što malých Picasso
Šel cikne Picasso
Što malých Picasso

10. - 30. 4. 2001
Slovenský inštitút v Prahe
ul. Purkyňova 4, Praha 1

Autor: Adriana Muchová

© JAN RÁC-ZLÍN

OHLASY ČTENÁŘŮ

GURUMŇAKERE NAJA

Stříhání kravských paznehtů patří k romským řemeslům se staletou tradicí. Přitom to málokdo ví, a ani romisté, jako Bartoloměj Daniel, Jana Horváthová, Eva Davidová, Milena Hübschmannová a další, se o něm nezmiňují. Obvykle se hovoří o kovářství, kotelářství, zvonkařství, košíkářství, korytářství apod. - tato řemesla byla předvedena i v dokumentárním filmu Děti větru - ale ani ten nepoukázal na odbornost Romů ve stříhání dobytčích paznehtů.

Toto řemeslo provádějí Romové ještě dnes na západním Slovensku v obcích Častkov, Podolie, Pobedim.

Pan Juraj Torák, dnes osmašedesátiletý, se stříháním dobytčích paznehtů živil celý život. Do práce s sebou bral i své děti, a tak brzy v tomto řemesle začali vynikat i jeho syn Ivan a dcera Kveta. Ta se provdala za Dušana Toráče, který si založil firmu a ve staré tradici pokračuje na modernizované základně. V rodovém řemeslu pokračuje i syn manželů Toráčových Dušan.

Nedávno jsem si telefonoval se svým dlouholetým romským přítelem Georgiem Demetrem z Pelerie u Athén a při řeči jsme došli k tomu, že odborníky ve stříhání dobytčích paznehtů byli po generace i Romové z jeho komunity. Nenavozuje to snad domněnku, že toto romské řemeslo sahá až do dob Byzantské říše?

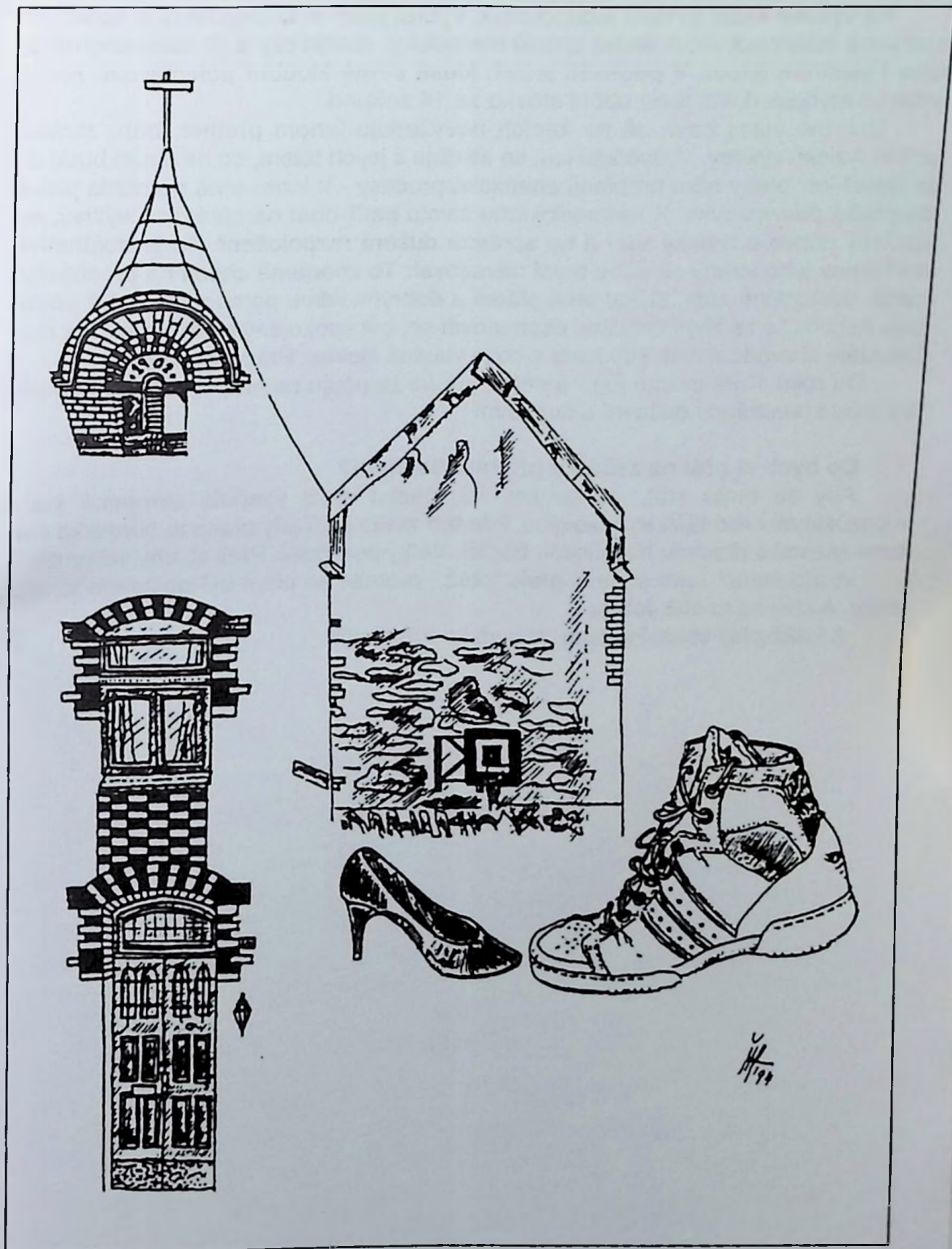
Jan Rác, Zlín

Nikola Štefan

Pan Nikola Štefan, absolvent chemické průmyslovky, začal ve čtyřiceti šesti letech studovat Institut tělesné výchovy. Letos dokončuje čtvrtý ročník a příští rok by měl promovat. Studuje při zaměstnání - učí tělesnou výchovu na střední poštovní škole. Studenti si o něm myslí, že je Ind nebo Ital, a když řekne, že je Rom, někteří mu to nechtějí věřit. Atmosféra v této zemi, i když se ve vztahu k Romům lepší, není ještě bohužel taková, že by k obrazu "Cikána" patřilo vysokoškolské vzdělání a široký okruh obecných i profesionálních znalostí. Těmi Nikola Štefan doslova ohromuje.

K mnoha koníčkům pana Štefana patří také kreslení. V čísle 1-2/2000 jsme uveřejnili jeho dokonale propracovanou kresbičku sportovní boty, kterou rozesílal jako novoročenku. Po roce jsme se s ním zcela náhodou setkali - a třebaže první

letošní dvojčíslí je už v tiskárně, využili jsme posledního volného prostoru k tomu, abychom na něm umístili další Nikolovu kresbičku s úryvkou rozhovoru. Delší vyprávění o sobě a o svých názorech si chce pan Štefan nechat napříště, až dokončí vysokou školu.

Z toho obrázku by si měl každý vzít to, co z něho sám cítí. Navenek možná vypadá nedokončený. Ale co je dokončené? Maloval jsem to v Norsku a Norsko na mě působilo velmi optimisticky. Maloval jsem jako dítě. Pak dlouho ne. Před několika lety jsem se ocitl ve zlé životní situaci, ve velkém napětí. A začal jsem znovu kreslit. Líbí se mi ale akvarel, a až dokončím školu, chci se mu věnovat.

Na vysoké škole to není jednoduché. Vybral jsem si tělovýchovu a sport a to znamená zvládnout třicet druhů sportů metodicky, didakticky a jít samozřejmě do toho i vlastním tělem. V padesáti letech klesá strmě kloubní pohyblivost. Ale já ještě ve čtyřiceti devíti jsem uběhl stovku za 14 sekund.

Učit mě velmi baví. Já na žácích nevyžaduju jenom přemet, běh, zkrátka jenom fyzické výkony. Vysvětluju jim, co se děje s jejich tělem, co se s ním bude dít za deset let, jaké v něm probíhají chemické procesy - k tomu mně pomohla právě chemická průmyslovka. K harmonickému životu patří dbát na správnou výživu, na správný pohyb a fyzický stav a na správné dušení rozpoložení. To je trojúhelník a všechny jeho strany na sebe musí navazovat: To znamená chodit na procházky, cvičit, dostatečně spát, stýkat se s přáteli a dobrými lidmi, pomoci jim, když potřebují, nehonit se za zbytečnostmi, nestresovat se, být spokojený s tím, co člověk má. Neustále si uvědomovat, kdo jsem a co je vlastně člověk. Pracovat na sobě.

Od roku 1996 cvičím jógu a cítím, jak se zlepšuju nejen po fyzické stránce, ale právě po stránce duševní a duchovní.

Co bych si přál na začátku příštího tisíciletí?

Aby se tento stát, ve kterém žiji, dostal mezi vyspělé evropské státy a nezůstával mezi těmi rozvojovými, kde teď zatím je. Tady přece je obrovské kulturní zázemí s dlouhou historickou tradicí. Velký potenciál. Přeji si, aby se využil.

A pro sebe? I pro sebe si přeju totéž - protože se cítím být občanem tohoto státu. A chci se tu cítit dobře.

A totéž přeji všem Romům: aby se tu dobře cítili.

ROMANO DŽANIBEN - VIII - 1-2/2001

Časopis romistických studií.

Vydává **Společnost přátel časopisu Romano džaniben.**

Redakce: ROMANO DŽANIBEN, Cimburkova 23, 130 00 PRAHA 3,
tel. 02/22 78 22 03, e-mail: dzaniben@email.cz, ISSN 1210-8545

Šéfredaktorka:	Milena Hübschmannová
Výkonné redaktorky:	Hana Šebková a Lada Viková
Technický redaktor:	Peter Wagner
Distribuce:	Anna a Berty Žigovi
Autor obálky:	Jan Andersson

Sazba, osvit, tisk: QT, s.r.o., Milevská 2A, 140 00 Praha 4, tel. 02/61 22 52 10.
Vychází v nákladu 1.000 kusů. Roční předplatné: 280,- Kč

Objednávky zasílejte na adresu: Anna Žigová, Mládeže 23, 169 00 PRAHA 6.
Nevyžádané rukopisy a fotografie se nevracejí. Obsah zveřejněných polemických článků nemusí být totožný se stanoviskem redakce. Podávání novinových zásilek povoleno Ředitelstvím pošt Praha č.j. NP 1360/1994 ze dne 24.6.1994.

**Toto číslo bylo podpořeno Nadací rozvoje občanské společnosti
z prostředků Evropské Unie v rámci programu PHARE**

a

Open Society Fund Praha.

